

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİLBİLİM ANABİLİM DALI

TÜRKÇEDEKİ KATKISIZ EYLEM YAPILARININ METİNSEL
EŞDİZİMLİLİK GÖRÜNÜMLERİ: ORTAOKUL TÜRKÇE DERS KİTAPLARI
ÜZERİNE BİR ÇÖZÜMLEME

Doktora Tezi

Meltem AYABAKAN İPEK

Ankara – 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİLBİLİM ANABİLİM DALI

TÜRKÇEDEKİ KATKISIZ EYLEM YAPILARININ METİNSEL
EŞDİZİMLİLİK GÖRÜNÜMLERİ: ORTAOKUL TÜRKÇE DERS KİTAPLARI
ÜZERİNE BİR ÇÖZÜMLEME

Doktora Tezi

Meltem AYABAKAN İPEK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Gülsün Leylâ UZUN

Ankara – 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİLBİLİM ANABİLİM DALI

TÜRKÇEDEKİ KATKISIZ EYLEM YAPILARININ METİNSEL
EŞDİZİMLİLİK GÖRÜNÜMLERİ: ORTAOKUL TÜRKÇE DERS KİTAPLARI
ÜZERİNE BİR ÇÖZÜMLEME

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Gülsün Leylâ UZUN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Gülsün Leylâ UZUN

Prof. Dr. Sera Yeşim AKSAN

Prof. Dr. Özgür AYDIN

Prof. Dr. Pınar İBE AKCAN

Doç. Dr. Elif ARICA AKKÖK

Tez Savunması Tarihi: 02.07.2024

T.C. ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Gülsün Leylâ UZUN danışmanlığında hazırladığım “Türkçedeki Katkısız Eylem Yapılarının Metinsel Eşdizimlilik Görünümleri: Ortaokul Türkçe Ders Kitapları Üzerine Bir Çözümleme (Ankara-2024) ” adlı – doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 12.07.2024

Meltem AYABAKAN İPEK

ÖNSÖZ

Eşdizimlilik, yabancı dil ve anadili öğretiminde öne çıkan bir olgudur. Birçok araştırmacı (Firth, 1957; Halliday ve Hasan, 1976; Sinclair, 1966; Stubbs, 1996) eşdizimlilik kavramını açıklamaya ve sınıflandırmaya çalışmıştır. Eşdizimlilik, belirli bağlamlarda daha çok diğer sözcüklerin birleşimiyle oluşan belirli sözcüklerin çevresindeki olay olarak tanımlanmakta (Baker, Haride ve McEnery, 2006); bu tanımlama sözcüksel bağlaşıklık ilişkisine gönderimde bulunmaktadır. Bir metnin sözcüksel bağlaşıklığının belirlenmesinde önemli rol oynayan eşdizimli sözcükler, metnin algılanması ve anlamlandırılması süreçlerine katkı sağlamaktadır. Metinleri oluşturan birimlerden katkısız eylemlerin anlamsal açıdan soyut olması katkısız eylemlerin algılanma sürecini zorlaştırmaktadır.

Okuma becerisinin yapı taşı olan metinler, anlamsal içerikleri ve sözdizimsel özellikleriyle çift boyutlu olduğu kadar çok katmanlıdır. Katkısız eylemler, adlarla birleşerek katkısız eylem yapısına dönüşür ve bu katmanların içine yerleşirler. Dolayısıyla, varlıklar ve olaylar arasındaki ilişkiler iç içe geçerek karmaşık yapı katmanı oluşturur. Katmanlar veri madenciliğiyle açılarak içerindeki varlıklar ve olayların konusal rolleri ve üye yapıları incelenmektedir.

Katkısız eylem yapılarının ders kitaplarındaki metinsel eşdizimlilik görünümüne ulaşarak, bu görünümü ayrıntılı bir biçimde incelemek, yabancı dil ve anadili öğretimi alanlarına katkı sağlayacaktır.

TEŞEKKÜR

Uzun soluklu bir çalışmanın ürünü olan bu tez çalışması çok fazla kişinin emeği ve özverisi ile ortaya çıkmıştır. Dilbilim alanındaki bilgi birikiminin mimarları olan bölüm hocalarım sayesinde bu tezin temelleri atılmıştır. Başta hem danışman hocam olan hem de Anlambilim alanına hayranlık duymamı sağlayan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Gülsün Leylâ UZUN'a çok teşekkür ediyorum. Tez jürimde yer alan ve çalışma süresince sorularımı yanıtızsız bırakmayarak desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Sera Yeşim AKSAN'a ve Doç. Dr. Elif ARICA AKKÖK'e teşekkürlerimi sunuyorum. Dilbilim Bölümü'nün kıymetli hocalarından Prof. Dr. Özgür AYDIN'a kapısını her çalışımda beni gülyüzle karşıladığı ve tezin gelişim sürecinde çalışmanın kilit noktalarını açmama yardımcı olduğu için teşekkürü bir borç bilirim.

Lisans yıllarımda öğrencisi olmaktan gurur duyduğum, alanyazındaki çalışmalarından yararlandığım ve doktora tezimde jüri üyem olarak beni çok mutlu eden sevgili hocam Prof. Dr. Pınar İBE AKCAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Tezin en önemli basamağı olan veri çözümlemesi aşamasında yazılım alanındaki değerli bilgilerini benimle paylaşan ve çalışmalarıyla Türkiye'de Veri Madenciliği'nin gelişimine çok önemli katkılar sunan sevgili lisans öğrencim İlker ATAGÜN'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Bilgisayarlı dilbilim alanında yaptığı çalışmalarla büyük başarılarla imza atarak Python'la ilgili tüm sorularımı büyük bir özveriyle yanıtlayan ve yazılım dünyasına giriş yapmam konusunda beni her zaman cesaretlendiren kıymetli Yüksek Lisans öğrencimiz Mehmet Umut MUTLU'ya çok teşekkür ediyorum.

Bu uzun ve sancılı çalışma sürecinde beni her zaman destekleyen, tezimin ortaya çıkması için elinden gelen her şeyi yapan, hem iş etiği hem çalışma disiplini hem de insani yönüyle kendisini örnek aldığım ve Sesbilim alanında yaptığı başarılı çalışmalarıyla

Dilbilim alanına çok değerli katkılar sunan sevgili dostum Doç. Dr. İpek Pınar UZUN'a sonsuz teşekkürler. Tez süresince desteğini her zaman hissettiğim, İşaret Dili alanında yaptığı çalışmalarıyla Dilbilim alanının öne çıkan ismi sevgili arkadaşım Doç. Dr. Bahtiyar MAKAROĞLU'na çok teşekkür ederim.

Tez yazım sürecinde iş yükümü hafifleterek bana hep destek olan ve yardımlarını esirgemeyen Türk Dili Bölümü Öğretim Görevlilerine yürekten teşekkürlerimi sunarım.

Bu tezin yazılabilmesi için beni her zaman yüreklendiren, hem bana hem çocuğuma bakarak kendi zamanından feragat eden hayattaki en büyük şansım annem Nihâl AYABAKAN'a; yorulduğum ve üzüldüğüm her anda beni teselli ederek dualarını eksik etmeyen canım halam Aynur AYABAKAN'a; tüm yoğunluğumu göğüsleyerek iyi bir eş olduğu kadar muhteşem bir babalık da sergileyen ve her türlü nazımı çeken sevgili eşim Nadir İPEK'e ve hayatıma girdiği günden itibaren her gün yeni bilgiler öğrenmemi sağlayarak hayatıma neşe katan sevgili Nağme'me çok teşekkür ediyorum.

Teşekkürlerin en büyüğünü sona sakladım. Bu tez her ne kadar Sosyal Bilimler alanına ait bir çalışma olsa da tezin veri çözümleme aşaması büyük ölçüde sayısal bilgi içermektedir. Eğitim hayatımı her şeyin üstünde tutan, Matematik bilgimin sağlam temellere dayanması için elinden gelen her şeyi yapan ve bir kız çocuğunun hayatta kimseye muhtaç olmadan kendi ayakları üzerinde durmasının önemini bana her fırsatta hatırlatan canım babam Mustafa Vedat AYABAKAN'ı saygı ve rahmetle anıyor, bu çalışmamı ona ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
TEŞEKKÜR	ii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLOLAR	vii
GRAFİKLER	ix
GÖRSELLER	x
KISALTMALAR	xi
I. BÖLÜM: GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı ve Araştırma Soruları	2
1.2. Araştırmanın Yöntemi.....	3
1.3. Araştırmanın Önemi.....	3
1.4. Sınırlılıklar	4
II. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE	5
2.1. Eşdizimli Sözcükler ve Eşdizimlilik Yaklaşımları.....	5
2.2. Metinsel Eşdizimlilik	6
2.3. Metin Çözümleme Çalışmaları ve Derlem Dilbilim Etkileşimi.....	7
2.4. Katkısız Eylemlere Genel Bir Bakış	10
2.5. Konusal Roller ve Üye Yapısı.....	15
2.5.1. Yükleme ve Konusal Roller.....	16
2.5.2. Dilbilgisel Roller ve Konusal Roller	19
2.6. Frawley'in Konusal Rol Ulamlamaları	21
2.6.1. Katılımcı Roller	23
2.6.1.1. Mantıksal Aktörler	24
2.6.1.1.1. Kılıcı.....	24
2.6.1.1.2. Etkileyen.....	25
2.6.1.1.3. Araç	26
2.6.1.2. Mantıksal Alıcılar	29
2.6.1.2.1. Etkilenen.....	29
2.6.1.2.2. Deneyimleyen.....	32
2.6.1.2.3. Yararlanıcı.....	34

2.6.1.3. Uzamsal Roller.....	37
2.6.1.3.1. Konu	37
2.6.1.3.2. Kaynak	39
2.6.1.3.3. Hedef	42
2.6.2. Katılımcı Olmayan Roller.....	44
2.6.2.1. Yer	44
2.6.2.2. Neden	45
2.6.2.3. Amaç	47
2.7. Konusal Rollerle İlgili Kuramlar.....	48
III. BÖLÜM: YÖNTEM VE UYGULAMA	54
3.1. Veri Toplama Yöntem ve Teknikleri	54
3.2. Derlem.....	54
3.2.1. Derlemin Oluşturulma Süreci.....	56
3.3. Çözümleme Anahtarı.....	69
IV. BÖLÜM: BULGULAR.....	90
4.1. Kitaplardaki Katkısız Eylemler ve Katkısız Eylem Yapılarına Genel Bakış... 90	
4.2. Kitaplardaki Katkısız Eylem Yapıları Üzerine Ayrıntılı Gözlemler..... 97	
4.2.1. <i>Etmek</i> Katkısız Eyleminin Kitaplardaki Görünümleri	98
4.2.2. <i>Vermek</i> Katkısız Eyleminin Kitaplardaki Görünümleri.....	99
4.2.3. <i>Olmak</i> Katkısız Eyleminin Kitaplardaki Görünümleri	101
4.2.4. <i>Almak</i> Katkısız Eyleminin Kitaplardaki Görünümleri.....	104
4.2.5. <i>Yapmak</i> Katkısız Eyleminin Kitaplardaki Görünümleri	109
4.2.6. <i>Atmak</i> Katkısız Eyleminin Kitaplardaki Görünümleri.....	112
4.3. Kitaplardaki Katkısız Eylem Yapılarında Ortak Başsözcük Örnekleri..... 114	
4.4. Kitaplardaki Katkısız Eylem Yapılarının Konusal Roller ve Üye Yapısının Genel Görünümleri..... 124	
4.5. Katkısız Eylem Yapılarının Konusal Rol Dağılımı..... 129	
4.6. Katkısız Eylem Yapıları ve Üyelere Yükledikleri Roller	138
4.7. Katkısız Eylem Yapılarının Sözdizimsel Konumu ve Üye Örüntüsü	143
4.8. Katkısız Eylem Yapılarının Ortak Başsözcük Kullanımlarındaki Üye Örüntüleri	146
V. BÖLÜM: SONUÇ VE TARTIŞMA.....	151
VI. BÖLÜM: İLERİYE YÖNELİK ÇALIŞMA ÖNERİLERİ.....	159
Çalışma Planı.....	161

Etkinlik Örneği.....	164
KAYNAKÇA.....	179
ÖZET.....	185
ABSTRACT	187
EKLER	189
Ek 1. Katkırsız Eylemlerin Sıklık Listesi	189
Ek 2. Tümleşik Veri Seti Pivot Tablosu.....	192

TABLolar

Tablo 1. Frawley'nin (1992) Konu Roller (İbe Akcan'dan (2010) uyarlanmıştır).....	23
Tablo 2. Frawley'nin (1992) Konumsal ve Konumsal Olmayan Roller Sınıflandırması (İbe Akcan'dan (2010) uyarlanmıştır.).....	49
Tablo 3. Kappa Testinin Sonucu.....	63
Tablo 4. Kappa Testinin Uyum Hesaplaması	64
Tablo 5. Mantıksal Aktörlerin Prototipleri	87
Tablo 6. Mantıksal Alıcıların Prototipleri.....	88
Tablo 7. Uzamsal Rollerin Prototipleri.....	88
Tablo 8. Katılımcı Olmayan Rollerin Prototipleri	89
Tablo 9. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Kullanılan Katkısız Eylemler	91
Tablo 10. Kullanım Sıklığı En Yüksek Katkısız Eylem Yapılarının Kitaplara Dağılımı	95
Tablo 11. Kitaplardaki KEY'lerle Etmek Eyleminin Ortalama ve Eğer Ortalama Sonuçları.....	96
Tablo 12. Kitaplardaki KEY'lerle Vermek Eyleminin Ortalama ve Eğer Ortalama Sonuçları.....	100
Tablo 13. Kitaplardaki KEY'lerle Olmak Eyleminin Ortalama ve Eğer Ortalama Sonuçları.....	104
Tablo 14. Kitaplardaki KEY'lerle Almak Eyleminin Ortalama ve Eğer Ortalama Sonuçları.....	108
Tablo 15. Kitaplardaki KEY'lerle Yapmak Eyleminin Ortalama ve Eğer Ortalama Sonuçları.....	111
Tablo 16. Etmek-Olmak KE'leri ile Birleşen Başsözcükler.....	115
Tablo 17. Etmek-Olmak Çiftine Uygulanan Shapiro Testinin Sonuçları.....	117
Tablo 18. Etmek-Olmak Çiftine Uygulanan Wilcoxon Testinin Sonuçları.....	117
Tablo 19. Etmek-Vermek Çiftine Uygulanan Shapiro Testinin Sonuçları.....	119
Tablo 20. 5. Sınıf Kitabındaki KEY'lerde Rollerin Sayısal Hesaplaması.....	125
Tablo 21. Tümeşik Veri Setinin Pivot Tablosu	125
Tablo 22. Tümeşik Veri Seti Tanımı	129
Tablo 23. 5. Sınıf kitabındaki Etmek KE'sinde Kılıcı ve Konu Roller 1. Test	139
Tablo 24. 5. Sınıf kitabındaki Etmek KE'sinde Kılıcı ve Konu Roller 2. Test.....	139
Tablo 25. 5. Sınıf kitabındaki Etmek KE'sinde Deneyimleyen ve Konu Roller 1. Test	140

Tablo 26. 5. Sınıf kitabındaki Etmek KE'sinde Deneyimleyen ve Konu Rollerini 2. Test	140
Tablo 27. Tüm Kitaplardaki Etmek KE'sinde Deneyimleyen ve Konu Rollerini 1. Test	140
Tablo 28. Tüm Kitaplardaki Etmek KE'sinde Deneyimleyen ve Konu Rollerini 2. Test	140
Tablo 29. Tüm Kitaplardaki Vermek KE'sinde Deneyimleyen ve Konu Rollerini 2. Test	141
Tablo 30. Tüm Kitaplardaki Vermek KE'sinde Kılıcı ve Konu Rollerini 2. Test.....	141
Tablo 31. Tüm Kitaplardaki Olmak KE'sinde Kılıcı ve Konu Rollerini 2. Test.....	142
Tablo 32. Tüm Kitaplardaki Olmak KE'sinde Deneyimleyen ve Konu Rollerini 2. Test	142

GRAFİKLER

Grafik 1. Katkısız Eylemlerin 5. ve 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Kullanım Sıklığı	92
Grafik 2. Katkısız Eylemlerin Ders Kitaplarındaki Kullanım Sıklığı	92
Grafik 3. Katkısız Eylemlerin Ders Kitaplarındaki Kullanım Sıklığı Sıralaması	94
Grafik 4. Kullanım Sıklığı En Yüksek Katkısız Eylem Yapıları	94
Grafik 5. KEY'lerin Kullanım Sıklığı Yüzdesi	97
Grafik 6. En Sık Kullanılan KEY'leri Oluşturan KE'ler	103
Grafik 7. Almak KE'sinin Sıklık Dağılımı.....	105
Grafik 8. Olmak KE'sinin Sıklık Dağılımları	108
Grafik 9. Almak KE'sinin Sıklık Dağılımları	109
Grafik 10. Yapmak KE'sinin Birleştiği Adlar.....	109
Grafik 11. Yapmak KE'sinin En Düşük Sıklıktaki Görünümü.....	110
Grafik 12. Yapmak KE'sinin Sıklık Dağılımı	112
Grafik 13. Atmak KE'sinin Sıklık Dağılımı.....	113
Grafik 14. Etmek-Olmak KE Çiftinin Birleşim Sıklığı.....	115
Grafik 15. Etmek-Verme KE Çiftinin Birleşim Sıklığı.....	118
Grafik 16. Almak-Verme KE Çiftinin Birleşim Sıklığı	120
Grafik 17. Acele etmek KEY'inin Konusal Rollerini	126
Grafik 18. KEY'lerin Sıklığa Dayalı Konusal Rollerini	130
Grafik 19. Mantıksal Aktörlerin Sıklığa Dayalı Görünümü.....	131
Grafik 20. Mantıksal Alıcıların Sıklığa Dayalı Görünümü.....	133
Grafik 21. Uzamsal Rollerin Sıklığa Dayalı Görünümü	135
Grafik 22. Katılımcı Olmayan Rollerin Sıklığa Dayalı Görünümü	137

GÖRSELLER

Görsel 1. Dosyadaki Sözcük Listesi	57
Görsel 2. Etmek katkısız eyleminin eşdizimlilikleri.....	58
Görsel 3. Etmek katkısız eyleminin bağımlı dizinleri	58
Görsel 4. Etmek katkısız eyleminin N-gram (sağ) örneği	59
Görsel 5. PyCharm IDE'si ve Python Kütüphanesi paket kullanımı.....	61
Görsel 6. Çıkan Excel sonucu.....	61
Görsel 7. Demofile ile yapılan ilk deneme	65
Görsel 8. Demofile ile yapılan ikinci deneme	66
Görsel 9. Yeni pilot çalışmanın excel sonuçları	66
Görsel 10. Eşdizimlilik oluşturmayan KEY'lerin listeden çıkarılması	68
Görsel 11. Temaların birleştirilerek konusal rollerin işaretlenmesi.....	68
Görsel 12. Üye yapısının kodlanması	69

KISALTMALAR

IDE	: Tümüleşik Geliştirme Ortamı
imp	: Örtük üye
KE	: Katkısız eylem
KEY	: Katkısız eylem yapısı
VsCode	: Visual Studio Code

I. BÖLÜM: GİRİŞ

Dilde sözvarlığı bilgisi ile dil kullanımındaki yeterlik arasındaki bağlantıyı destekleyen çalışmaların sayısı günden güne artmaktadır (Milton, 2013). Alanyazına bakıldığında, bu ilişkinin özellikle bir dilin yabancı dil olarak öğrenimi/öğretimi süreçlerine odaklanılmış durumda çeşitli araştırmalara yoğun bir biçimde konu edildiği gözlenmektedir. Buna karşın, bir dilin ilk dil/anadili olarak öğretimi süreçlerinde sözvarlığı bilgisi ile dil kullanımındaki yeterlik arasındaki bağlantının hangi etkilere sahip olduğu konusu çok daha az çalışmanın konusu olabilmıştır. Oysa her iki durumda da sözvarlığı için inşa edilmiş zengin bir zihinsel kütüphanenin dil kullanımındaki yeterlik konusunda güçlü bir etkiye sahip olabilmesi beklenir. Çünkü bu zihinsel kütüphane iletişimsel yeterliğin geliştirilmesi için esastır. Ancak, sözcük bilgisinin doğası gereği karmaşık, çok yönlü, biçim, anlam ve kullanım bilgisini içermesi nedeniyle bu süreç, öğrenenler için zorlu bir süreçtir (Nation, 2001). Dahası, sözcük bilgisi sadece sözcüklerin bilgisini edinmeyi değil, aynı zamanda açık ve formüsel kullanımı olan *çok sözcüklü öbekleri* (multi-word phrases) de kapsamaktadır. Öyle ki, bu formüsel dil öğelerinin yazılı ve sözlü söylemde dillerin sözvarlığının büyük bir bölümünü oluşturduğu iddia edilmektedir (Erman ve Warren, 2000; Foster, 2001).

Wray (2000), *eşdizimlilerin* (collocations) bir doğal dilin sözvarlığının büyük bir bölümünü oluşturduğunun altını çizerek çok sayıda eşdizimlinin edinilmesinin, öğrencilere başarılı bir şekilde iletişim kurma, düşünceleri doğru bir şekilde üretme ve anlama yeteneği kazandıracağını ileri sürmektedir.

Dil kullanımındaki yeterlik üzerinde bu derece etkili bir öneme sahip olmasına karşın eşdizimlilik bilgisi yeterliği, hem sözvarlığı çalışmalarında hem de ikinci dil

öğretimi/öğrenimi ve anadili öğretimi/öğrenimi çalışmalarında en ihmal edilen alanlardan biridir.

Metinsel (textual) ve *yapısal* (structural) olarak iki başlıkta ele alınan eşdizimlilik konusu, eşdizimli sözcüklerin temel dil becerilerinin geliştirilmesine sağladığı katkı nedeniyle diğer dillerin olduğu gibi Türkçenin de yabancı dil olarak öğretiminin yanı sıra anadili olarak öğretiminde de önemli bir başlığı oluşturmaktadır.

Eşdizimsel yapılar (collocational structures) metin ögesinin içinde gömülü olarak bulunmaktadır. Özellikle, soyutluk derecesi yüksek olan *katkısız eylemler* (light verbs) yer aldığı metin tümcelerinde öğrenim süreci güçleşmektedir. *Katkısız eylem yapılarına* (light verb constructions) dönüşen yapısal eşdizimlilikler, metin tümceleri içerisinde metinsel eşdizimlenme sergilemektedir. Dildeki dizisel ve dizimsel ilişkilerin kesişme noktasını oluşturan bu yapıların *konusal rolleri* (thematic roles) ve *üye yapıları* (argument structures) eşdizimlilik sunumlarının anlaşılmasında büyük bir etkiye sahiptir.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Araştırma Soruları

Bu tezde, ortaokul ders kitaplarındaki metinler içinde yer alan *katkısız eylemler* hangi adlarla eşdizimlenerek *katkısız eylem yapılarına* dönüştüğünün ve bu *katkısız eylem yapılarının* metinlerde *üye yapısının* (argument structure) nasıl oluştuğunun, bu üyelerin hangi rollerde sunulduğunun incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, kitaplardaki metinlerden küçük ölçekli bir *özel derlem* (special corpus) oluşturulmuştur. Derlenen metinlerden çalışmanın amacına yönelik bir veri tabanı hazırlanmış ve aşağıdaki araştırma sorularının yanıtları aranmıştır:

1. *Katkısız eylemler*, ortaokulda kullanılan Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde hangi adlarla eşdizimlenerek *katkısız eylem yapılarına* dönüşmektedir?

2. Katkısız eylemler ortaokulda kullanılan Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde metinsel eşdizimlilikler sergilemekte midir? Metinsel eşdizimlilik görünümünde katkısız eylem yapılarının üye yapısı nasıl oluşmaktadır ve üyeler hangi konusal rollere sahiptir?
3. Aynı başözcük farklı katkısız eylemlerle eşdizimlenmekte midir? Ortak başözcük eşdizimlenmeleri varsa bu dönüşümler üye ve rol yapısını etkilemekte midir?

1.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu tez çalışması nicel ve nitel sonuçların elde edileceği derlem temelli bir araştırmaya dayanmaktadır. Araştırmada Derlem Dilbilim Yöntemi ile oluşturulan derlem, Eşdizim Yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Derlem oluşturma, veri etiketleme ve istatistiksel veri çözümleme süreçleri *III. Bölüm: Yöntem ve Uygulama*'da ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Tez, yabancı dil öğretimi ve anadili öğretiminde öne çıkan eşdizimlilik olgusunu, metin içindeki katkısız eylem yapıları üzerinden ele alarak Türkçe için yenilik içeren bir araştırma sunacaktır. Türkçedeki katkısız eylem yapılarının ortaokul Türkçe kitaplarındaki veri tabanına dayalı eşdizimsel görünümüne ulaşılmış, bu görünümünün konusal rolleri ve üye yapıları belirlenmiştir. Bu belirlemelerin okuma-anlama becerisinin geliştirilmesine yardımcı bir veri kaynağı olacağı düşünülmektedir.

Bu tez çalışmasında, okuma edimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olan katkısız eylemlerin ve katkısız eylem yapılarının eşdizimliliğine ilişkin okul kitapları evreninde yapılan çözümleme sonucunda katkısız eylemlerin listesine ulaşılmış, söz konusu eylemlerin Türkçedeki metinsel eşdizimlilikleri derlem temelli bir araştırma ile ortaya konulmuştur. Buradan hareketle, bu tez kapsamında erişilen öğretim verisinin, hem

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi hem de Türkçenin anadili olarak öğretimi alanına katkı sağlaması hedeflenmektedir.

1.4. Sınırlılıklar

Önceki bölümlerde belirtildiği gibi bu çalışma, okuma-anlama becerisinin eşdizimli sözcüklerin bağlam bilgisiyle ilişkili olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Bu düşünce, okuma becerilerinin ölçülmesi ve geliştirilmesinde yararlanılan yazılı kaynakların derlenerek veri tabanına dönüşmesini sağlamıştır. Çalışmanın veri tabanı MEB onaylı Türkçe ders kitaplarından oluşturularak bu kitaplar 2017-2024 ortaokul (5, 6, 7, 8) dönemiyle sınırlandırılmıştır. İlgili kitaplar 2017-2018 yıllarında basılmış ve 2017-2024 eğitim öğretim yıllarında kullanılmıştır. Veri tabanında yer alan metinlerin tamamı, metin türü ayrımı yapılmadan, çalışmaya dâhil edilmiş ve Türkçedeki *al-*, *at-*, *et-*, *dur-*, *ol-*, *kıl-*, *yap-*, *ver-* ve *çek-* katkısız eylemleri bu metinlerin içerisinde aranmıştır.

Veri tabanının nasıl oluşturulduğu ve bu derleminin incelenmesinde kullanılan teknikler *III. Bölüm: Derlem Oluşturma, Veri Etiketleme ve İstatistiksel Veri Çözümleme Süreci* 'nde ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

II. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Eşdizimli Sözcükler ve Eşdizimlilik Yaklaşımları

Firth (1957) ve Sinclair (1966) başta olmak üzere birçok araştırmacı, eşdizimlilik kavramını açıklamaya ve sınıflandırmaya çalışmıştır. İlk kez Firth (1957) tarafından teknik bir terim olarak tartışılan bu kavramın tanımları, Herbst (1996:380) tarafından *istatistik yönelimli yaklaşım* (statistically oriented approach); Nesselhauf (2004) tarafından ise *sıklık temelli yaklaşım* (frequency-based approach) olarak adlandırılmaktadır (Men, 2018). Firth ile ilgili (Firthian) yaklaşımlar olarak da bilinen bu yaklaşımlar eşdizimlilik yaklaşımlarının temelini oluşturmaktadır. Firth ile ilgili yaklaşımlar alanyazında *derlem temelli* (corpus based) sözlüksel çalışmaları gösterirken; Leech (1974), Aitchison (2003) gibi araştırmacıların benimsediği *psikolojik yaklaşım* (psychological approach) ve *sözcük seçimiyle ilgili yaklaşım* (phraseological approach) *ikinci dil edinimi* (second language acquisition) alanında yapılan eşdizimlilik çalışmalarını yansıtmaktadır.

Bu yaklaşımlar, günümüzde yapılan eşdizimlilik çalışmalarının da temel dayanağı olmuştur. Eşdizimli sözcüklerin okuma edimine etkilerini incelemek amacıyla Ganji (2012), Wu (2015) ve Özbay (2016) derlem temelli ve metin yönelimli çalışmalar yaparak derlem temelli eşdizim bilgisine sahip öğrencilerin, yeni bağlamdaki eşdizimli sözcükleri tanıma durumunu, öğrencilerin okuma performanslarını, eşdizimli sözcüklerin öğretiminde çevrimiçi veritabanı kullanımının etkilerini ve okuma ediminin geliştirilmesine yönelik metinlerin öğrenciler için neden önemli olduğunu araştırmaktadır. Ayrıca, metinlerdeki *eşdizimsel örüntülerin* (collocational patterns) saptanmasına yönelik çalışmalar da yapılmaktadır (bkz. Taşıgüzel, 2004; Bakırlı ve Düzdemir, 2010; Can ve Öztürk, 2014).

Eşdizimlilik çalışmalarında Firth'ün (1957) yaklaşımını takip eden Sinclair (1966), eşdizim çalışmalarını *metin yönelimli* (text-oriented) çalışmalarla sürdürmektedir. Sinclair'in (1966) ve Firth ile ilgili yaklaşımı benimseyen diğer araştırmacıların çalışmalarında Chomsky'nin (1965) *üretici dilbilgisi* (generative grammar) kuramına yer verdikleri görülmektedir. Ancak, 1970'li yıllarda formal yaklaşımların ve üretici dilbilgisinin eksiklerini tamamlamak amacıyla Fillmore (1975), Lakoff ve Thompson (1975), Langacker (1978) ve Talmy (1975) tarafından *bilişsel dilbilim* (cognitive linguistics) kuramı geliştirilmiştir (Evans, 2012). Dilsel çalışmaları çağdaş bir yaklaşımla ele alan bu kuram, daha sonraki derlem-temelli eşdizim çalışmalarında kullanılmaya başlanmıştır.

2.2. Metinsel Eşdizimlilik

Sinclair (1966) gibi metin yönelimli çalışmalarıyla alanyazına önemli katkılar sunan Halliday ve Hasan (1976), bir metni oluşturan sözcükler arasındaki anlamsal ilişkileri *yineleme* (reiteration) ve eşdizimlilik olmak üzere iki alt-grupta toplamış ve bu ilişkileri sözcüksel bağlaşıklık olarak adlandırmıştır. Yineleme, bir sözcüğün anlamının metinde daha önce kullanılmış başka bir sözcükle anımsatılmasıdır. Yineleme aynı sözcüğün tekrar edilmesi, sözcüğün yakın ya da eşanlamlısının kullanılması, bir sözcüğe daha genel anlam taşıyan başka bir sözcükle gönderimde bulunulması gibi çeşitli yollarla yapılabilmektedir. Hangi yolla yapılırsa yapılsın yinelenen sözcüklerin göndermeleri ortaktır.

Bir metnin sözcüksel bağlaşıklığını oluşturan ikinci alt-grup eşdizimliliklerdir. Eşdizimlilik, sözcüklerin aynı bağlamda kullanılmalarından dolayı ilişkilendirilmelerine olanak sağlar. Aynı konuları işleyen metinlerde, bir arada kullanılma eğilimi gösteren sözcükler, birbiriyle ilişki içerisindedir. Aynı metinde yer alan ve aralarında anlamsal bir ilişki bulunan bu sözcükler, *metinsel eşdizimli* (textual collocation) sözcükler olarak

adlandırılmaktadır. Başka bir deyişle, sözcükler arasındaki anlamsal bu ilişkiye metinsel eşdizimlilik denilmektedir. Metinsel eşdizimli sözcüklerin bir arada kullanılma sıklığı, ilgili metnin eşdizimsel bağlaşıklığına katkıda bulunmaktadır.

Halliday ve Hasan (1976) başta olmak üzere, Van Dijk (1977), Beaugrande (2011) gibi araştırmacıların yaptığı çalışmalar metnin dilbilgisel ve metinsel olduğu kadar söylemsel boyutta da incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle, bir metnin bu üç boyutuyla incelenmesi anlambilimsel, sözdizimsel ve kullanımbilimsel çözümler gerektirmektedir. Bu gereklilik zaman içerisinde derlemlerin oluşmasını sağlamış ve metinler derlemler aracılığıyla incelenmeye başlanmıştır. Böylece, metnin en küçük yapısı olan sözcükler ve sözcüklerin birbirleriyle olan ilişkileri tümce düzleminde gözlemlenebilmekte, tümcelerin birbirleriyle olan ilişkileri de metinsel olarak ele alınabilmektedir.

2.3. Metin Çözümleme Çalışmaları ve Derlem Dilbilim Etkileşimi

Eşdizimli sözcükler üzerine yapılan çalışmaların günümüzde odaklandığı konulardan biri, bu sözcüklerin metnin algılanması ve anlamlandırılması süreçlerine etkileridir. Metinlerde kullanılan eşdizimli sözcüklerin doğru bir biçimde tespit edilerek birbiriyle ilişkilendirilmesi, metnin algılanma ve anlamlandırma süreçlerini kolaylaştırmaktadır. Eşdizimli sözcüklerin sözlüksel bilgiyle birlikte bağlam bilgisi de gerektirmesi, bu sözcüklerin metnin algılanması ve anlamlandırılmasında etkin bir rol yüklenmesi durumunu beraberinde getirmektedir. Bu durum, eşdizimin metin içindeki görünümünü belirlemeye yönelik çalışmaların ivme kazanmasına katkı sağlamaktadır. Metne yönelik eşdizimlilik çalışmaları, sözcük (lexis) ve dilbilgisi arasındaki eşdizimsel bilginin belirlenmesini önceleyen bilgisayar temelli çalışmalarla geliştirilmeye çalışılmıştır. Örneğin Jones ve Sinclair'de (1974), *belirgin eşdizimlerin* (significant

collocate) yayılma alanı genellikle 4:4 olarak bulunmuştur. Bu çalışmaya dayanarak Sinclair (1991:170) *düğüm* (node) sözcüğünün sağında ve solunda 4 sözcük olduğunu belirtmektedir. Aynı çalışmada Sinclair (1991), *sözcük anlamındaki* (word sense) değişimlerin düğüm sözcüğün tanınmasına yardımcı olacağını örneklerle açıklamaktadır. Örneğin, *decline* (düşmek) sözcüğünün eşdizimlileri (ortalama, ekonomik vb.) üzerinden bu düğüm sözcük tanınacaktır ve düğüm sözcüğün anlamı değiştiğinde çevresindeki eşdizimlileri de değiştirerek sözcüğün tanınmasına katkı sağlayacaktır. Sinclair (1991) sözcük-anlam, sözcük-yapı ilişkisine dikkat çekmekte ve anlam-yapı arasında da yakın bir ilişki olduğunu savunmakta; Yapılan birçok çalışmanın arasında örneğin Stubbs (1996:172), 130 milyonluk bir derlemde *educate* (eğitmek) başsözcüğünü (lemma) inceleyerek anlam-yapı ilişkisini ortaya koymaktadır.

Derlem temelli eşdizim bilgisi, sözlüksel ve bağlamsal ilişkilendirme yoluyla öğrencilerin metne erişimlerine yardımcı olmaktadır. Bu nedenle, sözcükler arasındaki eşdizimsel etkileşim metnin mikro yapısında incelenmektedir. Sözcükler arasındaki etkileşim ve eşdizimlilik çalışmalarının öncülerinden sayılan Sinclair (1966, 1987) sonraki çalışmalarında eşdizimlilik çalışmalarını metinsel boyuta taşımaktadır. Sinclair (1991) ile başlayan derlem, bağımlı dizin ve eşdizim çalışmaları, Sinclair'in (2004) *sözcük seçimi eğilimlerinin* (phraseological tendency) yayılma durumunu incelediği metin çalışmasıyla devam etmektedir. Sinclair (1991)'den sonra, Biber ve diğ. (1999), yazılı ve sözlü İngilizcenin dilbilgisini araştırdıkları çalışmada, *çoksözcüklü sözlüksel eylemleri* (multi-word lexical verbs) ayrıntılı bir biçimde ele almakta ve birçok *sözcük öbeğini* (lexical bundle) geniş bir derlemde (Longman Corpus Network) tanımlamaktadır.

Bilgisayar teknolojilerinin gelişmesiyle ivme kazanan derlem dilbilim çalışmalarının temel amacı, büyük metin derlemelerini çözümlenektir. Biber (1986, 1990, 1993) ve Gries (2009) gibi araştırmacıların çalışmalarında öne çıkan *derlem dilbilim yöntemleri* (corpus linguistics methods), *sıklık listeleri* (frequency lists),

eşdizimliler ve *bağımlı dizinler* (concordances), günümüzde metin çözümlemesine farklı boyut kazandırmış durumdadır. Ancak, çözümlemelerde geline bu nokta tümce ve metin kavramlarının nasıl içeriklendirilmesi gerektiği konusunu da süreçte araştırmacılar için odakta bir konu haline getirmiştir.

Halliday ve Hasan'da (1976:8) tümce, dilbilgisel yapının en üst birimi olarak tanımlanırken; metin, tümce ya da tümcecik gibi dilbilgisel bir birim değil tümce üstü bir birim olarak düşünülmelidir vurgusu yapılır (1976:1,2). Halliday ve Hasan (1976:1) metni, kullanılmakta olan dilin bir birimi, uzunluğu ne olursa olsun, yazılı ya da sözlü birleştirilmiş bir bütünü oluşturan herhangi bir metin parçası olarak tanımlamaktadır. Chomsky (1957) tümceyi doğal konuşucuların dilsel edinciyle uyumlu olan, genel dilbilim kuramıyla tanımlanması gereken bir kavram olarak ele alırken; Halliday ve Hasan (1976:1) dildeki herhangi bir modelin metin olup olmadığını dil konuşucularının ayırt edebildiğini savunmaktadır. Halliday ve Hasan (1976) tümce ve metin kavramını metin temelli bir yaklaşımla ele almaktadır. Adıllar, tanımlıklar, zamanlar gibi dilbilgisel faktörlerin yanında *bağlaşıklık* (cohesion), *tutarlılık* (coherence), *konu sürekliliği* (topic progression), *anlatısallık* (narrativity) ve *durumsallık* (situationality) gibi metinsel faktörler de metindilbilimin çalışma konusu olmuştur. Van Dijk (1977) ise metni söylemin temelini oluşturan soyut kuramsal yapı ya da büyük yapılı tümce dizisi olarak tanımlamıştır. Böylece, metnin dilbilgisel ve metinsel olduğu kadar söylemsel boyutu da incelenmeye başlanmıştır.

Günümüzde ise metin, insan iletişimiyle sağlanan deneysel bir iletişim olayı olarak tanımlanmaktadır (Beaugrande, 2011). Beaugrande'da (2011) metin ögesinin söylem çözümlemesinde çalışılan bir konu olduğu ve bu nedenle metin çözümlemelerinde metindilbilim ile psikoloji, sosyoloji, etnografya gibi disiplinlerarası araştırmalara ihtiyaç duyulduğu da vurgulanmaktadır.

Yapılan çalışmalar metnin karmaşık ve çok katmanlı bir yapı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bir metindeki tümceler, bu tümcelerın kuruluşunda yer alan *varlıklar* (entites) ve *olaylar* (events) metnin *derin yapısını* (deep structure) oluştururken *yüzey yapıda* (surface structure) ad, eylem, sıfat, zarf, ilgeç, bağlaç gibi sözlüksel ve dilbilgisel sözcük sınıfları bulunmaktadır. Derin ve yüzey yapıdaki iç içe geçmiş bu ilişkiler, bilgisayar teknolojilerinin sunduğu olanaklarla birbirinden ayrılabilen ve analitik düzlemde incelenebilmektedir. Büyük ölçekli veriler arasından bilgisayar programları aracılığıyla faydalı bilgiye ulaşmaya amaçlayan *veri madenciliği* (data mining) ile iç içe geçmiş bu katmanların açılması mümkün olabilmektedir. Katmanların derin ve yüzey yapısındaki ilişkiler çalışmanın 2.4.1. *Yüklemleme ve Konusal Roller* ile sonraki bölümlerinde; bilgisayar teknolojileri ve derlem dilbilim yöntemlerinden nasıl yararlandığı 3. *Yöntem ve Uygulama* bölümünde ayrıntılandırılacaktır.

Çalışmadaki metinlerin temel çözümleme ögesi olan katkısız eylemlere bir sonraki bölümde yer verilecektir.

2.4. Katkısız Eylemlere Genel Bir Bakış

Butt (2003) tarafından tümce içinde kendi başına bulunmayan, başka bir eylem ya da adla birlikte kullanılan eylemler olarak nitelendirilen katkısız eylemler, pek çok dilde sıklıkla görülen yapılardır. Bu eylemler tek başına anlam içeriği taşımadığı ve sözdizimsel üye yapıları olmadığı için *katkısız* (light) olarak adlandırılmaktadır. *Katkısız eylemler* (light verbs), sözlüksel ya da sözdizimsel olarak bir adla birlikte kullanılmayı gerektirmektedir ve bir adla bir katkısız eylemin oluşturduğu yapılar dilde *katkısız eylem yapıları* (light verb constructions) olarak tanımlanmaktadır. Katkısız eylemler anlamsal bir içerik taşımamalarına karşın, sözlüksel bir işleve sahiptirler. Bu eylemler birlikte kullanıldıkları adın hem sözcük türünü hem de anlamını değiştirerek dilde yeni bir sözlükbirim oluşmasını sağlamaktadırlar. Katkısız olarak adlandırılmalarına rağmen kullanıldıkları tümceye katkı sağlayan bu eylemlerin katkı dereceleri, katkısız eylem

yapılarıyla deyimlerin birbirine karıştırılmasına neden olabilmektedir (Subaşı, 1988; Subaşı Uzun, 1991).

Karimi Doostan (2005) ve Brugman (2001) katkısız eylemleri anlambilim açısından sorgulayan çalışmalardır. Brugman (2001) katkısız eylemlerin anlamsal açıdan soyut olduğunu belirtilmektedir. Brugman (2001), Uçar (2010), Stevenson vd. (2004) gibi çalışmalarda ise katkısız eylemlerin, içinde yer aldıkları yapılara farklı düzeylerde anlamsal katkı sağladıklarına dikkat çekilmektedir. Brugman (2001), katkısız eylemlerle kurulan katkısız eylem yapılarını dağılımı çok geniş, başka bir deyişle, çok anlamlı, üye seçim örüntüsü son derece değişken olan bir eylemin *baş* (head) olduğu yapılar biçiminde tanımlamaktadır. Bir katkısız eylemin içinde kullanıldığı tümceye nasıl bir anlamsal katkı sağladığının bulunması kolay olmamakla birlikte, eylemin anlamı, eylemle birlikte kullanılan ve eylemin tamamlayıcısı olan ada bağlıdır. Hanks vd. (2006) eylemin kendisinin anlama çok az katkı sağladığını savunmaktadır.

Stevenson vd.'ne (2004) göre katkısız olarak kullanılan bir eylem, bu eylemin çok genel anlamsal özelliklerinin bir örneğidir. Bu eylemlerin her kullanımı çok anlamlılık içinden yapılmış bir seçimi göstermektedir. Hanks vd.'ne (2006) göre, bir eylemin katkısız olup olmadığına karar vermek için eşdizimsel ölçütler kullanılmalıdır. Eylemin eşdizimlendiği birimlerin hem anlamsal içerikleri hem de sözdizimsel özellikleri belirlenmelidir. Örneğin, *vermek* katkısız eylemi incelenirken bu eylemin geçişli olması, dolaysız nesnelere birlikte kullanılması, eylemin çatı yapısı, soyut adlarla kullanılma durumu, belirsiz adıl ya da adlaşmış sıfat alıp almaması bu eylemin katkısız bir eylem olduğunun belirlenmesinde etkili olacaktır.

Dil edinimi açısından katkılı ve katkısız eylemler arasında belirgin bir fark bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar (bkz. Maouene, 2011), eylem türü sözcüklerin ediniminin çocuklar için zor olduğunu göstermektedir. Bu durumun nedeni, eylemlerin anlamlarının soyut ve ilişkisel olması, çocukların eylem türü sözcüklerin gönderimde

bulunduğu ilişkiyel olayların somut ve yüzeysel benzerliklerini reddetmesini gerektirmesidir. Ancak eylem türü sözcükler soyutluk açısından bir derecelenme göstermektedir. Bu derecelenme eylemlerin katkılı ve katkısız olarak ayrılmasına yardımcı olmaktadır. Bu derecelenmeye göre, eğer bir eylem soyutluk derecesi bakımından yüksek bir dereceye sahipse, daha az soyutluk derecesine sahip olan bir eyleme göre bu eylemin daha katkısız bir eylem olduğu söylenebilir. Bu düşünceden hareketle, *katkısız eylem* teriminin dildeki en soyut eylemler için kullanıldığı sonucuna ulaşılabilmektedir. Bununla birlikte, Maouene (2011) bu tür eylemlerin dilde genel amaçlı eylemler olarak kullanıldığını, bu nedenle diğer eylemlerden daha önce öğrenildiğini belirtmektedir.

Türkçede, *al-*, *at-*, *et-*, *dur-*, *ol-*, *kıl-*, *yap-*, *ver-* ve *çek-* birer katkısız eylemdir. Bu eylemler arasında hem anlamsal açıdan hem de katkısızlık dereceleri açısından farklar bulunmaktadır. Akşehirli (2013), *et-* katkısız eyleminin Türkçenin en temel katkısız eylemi olduğunu belirtmekte ve yaptığı çalışmada *etmek* katkısız eyleminin sözlüksel işlevlerini belirlemeye çalışmaktadır. Uçar'da (2007) ise *çekmek*, *etmek*, *olmak*, *vermek* ve *yapmak* gibi katkısız eylemler ve bu eylemlerle bir adın birlikteliğinden oluşan yapılar *katkısız eylem yapıları* olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, sözlükte çokanlamlı bir birim olarak sunulan *çekmek* eylemi bir katkısız eylemken; *fotoğraf çekmek* katkısız eylem yapısıdır. Türkçe Ulusal Derleminden (Aksan vd., 2012) alınan aşağıdaki örnekler incelendiğinde *çekmek* katkısız eyleminin farklı adlarla birlikte kullanılarak katkısız eylem yapısı oluşturduğu ve metinsel olarak farklı sözcüklerle (serbest, sahne, oyuncu, üç boyutlu) eşdizimlendiği görülmektedir. Sunulan örneklerin tümce örüntüleri incelendiğinde bütün katkısız eylem yapılarının *-mek* mastarı ile kullanıldığı dikkat çekmektedir:

Örnek (1)

Ayrıca içeride fotoğraf **çekmek** serbest. (TUD kodu: W-JI39C2A-0646-210)

Örnek (2)

Enstitülerde yaşanan ilginç sahneleri **çekmek** için oyuncu gerekir. (TUD kodu: W-LG24D1B-2302-1224)

Örnek (3)

Böylece, üç boyutlu resim ve video **çekmek** mümkün olabilecek. (TUD kodu: W-UB29D1B-2443-1181)

Katkısız eylemler ve katkısız eylem yapıları üzerine çalışmalar yapan Kearns (2002), bu yapıların iki ayrı tür kullanımı olduğunu belirtmektedir. Tam katkısız eylemler ve bulanık eylem yapıları biçiminde ikiye ayrılan bu türler, katkısız eylem yapısındaki tümlecin sözdizimsel ve anlambilimsel özelliklerini yansıtmaktadır. Bu iki eylem türü arasındaki farklar, *belirlilik* (definiteness), *edilgen yapı öznesi* (subject of passive voice), *soru sözcükleri* ve *eşanlamlılık* (synonymy) gibi değişkenlerin katkısız eylem yapısına uygulanmasıyla test edilebilmektedir. Örneğin;

Örnek (4)

*Ayrıca içeride fotoğrafı **çekmek** serbest.

Örnek (5)

Enstitülerde yaşanan ilginç sahneleri **çekmek** için oyuncu gerekir.

Tam katkısız eylemlerin tümleci *belirli* (definite), edilgen bir yapının öznesi olamaz, soru sözcüğünün önüne gelemez ve eşanlamlısı ile yer değiştiremez. Ancak, katkısız eylem yapıları anlambilimsel olarak bir derecelenme içerdiği için bu testlerin hepsine uymayabilir. Yukarıdaki örneklerde de *fotoğraf çekmek* katkısız eylem yapısı tam katkısız eylem özelliği gösterirken *sahne çekmek* katkısız eylem yapısı bulanık eylem yapıları olarak kullanılmıştır.

Katkısız eylemler dildeki diğer eylemlerle karşılaştırıldığında, katkısız eylemlerin kullanım sıklıklarının katkılı eylemlerden fazla olduğu görülmektedir. Örneğin TUD'da *gitmek* frekans değeri: 156933, görünme sıklığı: 0.92; *olmak* frekans değeri: 1312151, görünme sıklığı: 0.98 olarak görülmektedir. Aksan, Mersinli ve Yaldır (2011) tarafından oluşturulan referans derlemde ise *etmek* ve *yapmak* gibi katkısız eylemlerinin en sık kullanılan eylemler olduğu belirtilmiştir. Bu durum, eylemlerin öğretiminin ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Katkısız eylemlerin sözlüksel ya da sözdizimsel olarak bir adla birlikte kullanılma durumu, içinde katkısız eylem yapıları bulunan bir metnin çözümlenmesini gerektirmektedir. Bu nedenle bu tez çerçevesinde, katkısız eylemlerin hangi sözcüklerle eşdizimlenerek katkısız eylem yapılarına dönüştüğü ve ilgili yapıların metinde yüklemlemeyi mi gerçekleştirdiği yoksa yüklemlemenin konusu olarak mı eşdizimlendiği incelenecektir. Bu incelemeler üzerinden katkısız eylem yapılarının *üye örüntüsü* çıkarılabilecektir. Örneğin, *olmak* katkısız eyleminin Türkçe Ulusal Derlemindeki bağımlı dizinleri incelendiğinde, bu eylemin *saygılı olmak* ve *âşık olmak* gibi katkısız eylem yapılarını oluşturduğu ve *olmak*, *kötü* gibi sözcüklerle metinsel olarak eşdizimlendiği görülmektedir:

Örnek (6)

“Yani burada bizim ölçümüz insanların samimi inançlarına saygılı **olmak** olmalıdır.” (TUD kodu: W-KE39E1B-3300-37)

Örnek (7)

“Âşık **olmak** çok kötü. Hele evliken olmak: Feci!” (TUD kodu: W-NA16B3A-0615-5)

Bu örneklerde *inanç* ve *kötü* sözcükleri *olmak* katkısız eylemiyle hem sözdizimsel hem anlamsal açıdan ilişki içerisindedir. Katkısız eylemlerin metinsel eşdizimlilik

oluşturduğu sözcüklerin belirlenmesinin, bu eylemlerin hatırlanmasına ve tümce içindeki anlamsal katkılarının açıklanmasına yardımcı olduğu düşünülmekte, buna ek olarak katkısız eylemlerin metinsel eşdizimlerinin belirlenmesinin okuma-anlama sürecine olumlu bir etki sağlayacağı ve bu eylemlerin öğretimini kolaylaştıracağı öngörülmektedir.

Alanyazındaki çalışmalar (bkz. Bakırlı ve Düzdemir, 2010; Taşıgüzel, 2004), okuma-anlama becerisinin eşdizimli sözcüklerin bağlam bilgisiyle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. OECD tarafından 3 yılda bir düzenli olarak yapılan PISA (2015) sonuçları ve alanyazında okuma-anlama süreçlerine yönelik diğer çalışmalar (Özder, 2012; Kartal ve Çağlar Özteke, 2010), ilköğretim öğrencilerinin okuma-anlama becerilerinin beklenen düzeyin altında olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, öğrencilerin okuma-anlama becerilerini geliştirmeyi hedefleyen çalışmalar yapılmakta (Aslanoğlu, 2007; Ülper, Çetinkaya ve Bayat, 2017), çalışmaların bulguları okuma metinlerinin önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın araştırma konusu olan katkısız eylemler *Örnek (6)* ve *(7)*'de belirtildiği gibi anlambilim-sözdizim arakesitinde bulunmaktadır. Bu kesitler arasındaki geçişler varlıklar ve olaylar arasındaki etkileşimle sağlanmaktadır. Çalışmanın sonraki bölümlerinde varlık-olay etkileşimi ayrıntılı örneklerle anlatılacaktır.

2.5. Konusal Roller ve Üye Yapısı

Varlıkların olayları nasıl gerçekleştirdiği ve olaylarda ne tür roller üstlendiği gibi soruların cevaplarını arayan araştırmacılar pek çok çalışma yapmıştır. Bu çalışmaların başlıcaları: *konusal roller* (thematic roles) aynı zamanda *anlamsal durumlar* (semantic cases) olarak da bilinir (Fillmore, 1968, 1977), *anlamsal roller* (semantic roles) (Dillon, 1977), *konusal ilişkiler* (thematic relations) (Gruber, 1976; Jackendoff, 1972) ve tamamen sözdizimsel bakış açısıyla yapılmış olan *θ teta roller* (theta roles) (Chomsky, 1981; Marantz, 1984). Bu çalışmalar varlıklar ve olaylar arasındaki ilişkiyi anlamak ve

somut bir biçimde ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Semantik roller, rol kuramı ve üye yapısıyla ilgili Türkçe alanyazında da pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların başlıcaları: *Konu Roller: Türkçe Eylem Veritabanı Temelinde Bir Anlambilimsel Konu Roller Modeli Önerisi* (İbe Akcan, 2010), *Türkçe Sözlüklerdeki Tanımlarda Eylemden Türemiş Sözcüklerin Üye ve Rol Yapısının Yeri* (Ağbaba Maclaren, 2007), *Rol Kuramı ile Fiillerin Anlambilimsel Kategorilerinin İlişkisi: İyi ve Kötü Prens Öyküsü Örneği* (Hirik, 2018), *Türkçede Yükleme* (Koşaner, 2008), *İkinci Dil Olarak Türkçede Yapısal Olmayan Durum Edinimi: Konusal Roller Temelli İnceleme* (Makaroğlu, Tan Elmas ve Günel, 2011), *Rol Kuramı ve Türkçede Konusal Roller* (Sebzecioğlu, 2022).

Konusal roller ve üye yapısının açıklanabilmesi için bu tez çalışmasında Frawley (1992)'nin tanımlamaları ve sınıflandırmaları kullanılacaktır.

Frawley (1992) 12 konusal rol olduğunu, bu rollerin anlaşılabilmesi için öncelikle *yükleme* (predication) konusuna odaklanması gerektiğini belirtmektedir. Yüklelemeyi varlıklar ve olaylar arasındaki ilişkinin temeli olarak kabul etmekte yüklelemenin anlaşılmasından sonra özne, yüklem gibi *dilbilgisel roller* (grammatical roles) ve edici, etkilenen gibi konusal roller arasındaki farka odaklanmaktadır.

2.5.1. Yükleme ve Konusal Roller

Yükleme konusu felsefe, mantık ve dilbilim alanlarında ele alınan bir olgudur. Aristo'nun tümceyi *Özne-Yüklem* olarak ikiye ayırmasıyla birlikte yükleme üzerine pek çok tartışma ve farklı görüş öne sürülmüştür. Bateman (2000:24), yüklelemeyi mantıksal açıdan bir varlığa belirli özelliklerin yüklenmesi olarak tanımlamaktadır. Dilbilimsel bakış açısıyla ise, bir yükleme bir dizi kurucu arasındaki ilişki olarak tanımlanmaktadır (Bateman, 2000:26). Kintsch (2001:173) ise bu tanımlı geliştirerek yüklelemenin her bağlamda, kurucularının anlamlarını, yüklem anlam özellikleri

arasından özenle seçilen anlamlarla birleştirerek yeni anlamlar üreten bir süreç olduğunu belirtmiştir. Frawley (1992:198) ise yüklemlemenin konusal rolleri harekete geçirdiğini çünkü yüklemlemenin varlıklar ve olaylar arasında bir ilişki olasılığı olduğunu belirtir. Frawley'e (1992:198) göre yüklemleme bireylerin somutlaştırma, gerçekleştirme, üstlenme veya özellikleri, eylemleri, nitelikleri ve durumları bağlama biçimidir. Yüklemlemeyi anlayabilmek için *biçimsel anlambilimde* (formal semantics) anlama yönelik bazı temel sorular sorulmaktadır: Dilsel ifadeler ne tür şeyleri göstermektedir? Yalnızca iki tür şey olduğu yanıtı verilebilir: bağımsız ve tek başına durabilen şeyler veya bireyler; bağımlı ve nitelikler, ilişkiler, eylemler, özellikler ve durumlar gibi tek başına duramayan şeyler.

Bu açıklamalardan sonra Frawley (1992:198) açıklamalarını *şapka* (hat) örneğiyle desteklemektedir. Şapkanın göndergesi herhangi bir durum, zaman ya da kişi dışında anlaşılabilir çünkü 'şapka' sözcüğü hiçbir şeye ya da kimseye atfedilmek zorunda değildir: O bir bireydir yani kendine özgüdür. Buna karşın kırmızı, üzerinde ve düşmek sözcükleri şapkadan farklıdır. Bu *sözcüklerin anlamları* (denotations), bir bireyle olan ilişkilerinin dışında kavranamaz. Bu sözcüklerin anlamları kırmızı şapka, şapkanın üzerinde, şapka düştü örneklerinde görüldüğü gibi nesnelere atfedilir. Bu anlamlar özünde birbirine bağlıdır: Daha teknik olarak ifade edilirse, bireylerden farklı olarak, örneklendirilmeleri gerekir.

Doğası gereği bağımlı olgular yüklemeldir; bağımsız bireyler ise *üyelerdir* (arguments). Bağımlı bir olgunun bir bireyde örneklenmesi -bir yüklemün argüman(lar)ına bağlanması- yüklemleme olarak bilinir. En basit durumlarda, olaylar yüklemelere ve varlıklar da üyelere karşılık gelir. Örneğin, "The boy is eating the pizza." ifadesinde 'yemek yemek' olayı yüklemeldir çünkü 'yemek yemek' biri tarafından ve bir şey için yapılmalıdır. Her bir varlık, 'çocuk' ve 'pizza', yüklemün bir üyesidir çünkü 'yeme'yi örneklendirirler. Bu üyeler yüklemünü farklı şekillerde somutlaştırabilir.

Konusal roller, basitçe varlıkların olaylarla bağlantısı değil, üyelerin yüklemlele dilbilgisel ilişkileridir. Yüklemle ve üyelere ihtiyaç duyarız çünkü daha yakından incelendiğinde, tümcelerdeki açık biçimleri sayesinde olay olarak sınıflandırabileceğimiz bazı şeyler gerçekten yüklem değildir ve bu nedenle tematik roller üstlenmezler. Aynı şekilde, varlık gibi görünen bazı şeyler aslında üye değildir ve bu nedenle yüklemle tematik bir ilişki kurmazlar. Örneğin “The ball is red.” Tümcesinin yüklemcil yapısına bakıldığında yüklem ‘is’, üyeler ‘top’ ve ‘kırmızı’dır. Sanki yüklem bir bütün olarak 'top tarafından kırmızı olmak' gibi bir şeymiş gibi. ‘Kırmızı’ üyesi ‘being’ yüklemine nasıl somutlaştırır? Bu sorunun cevabı düşünüldüğünde aslında, topun kırmızı olmasının 'being' ile ilgili değil, 'renk' ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu örnekte görüldüğü gibi tüm olaylar yüklem değildir, aynı şekilde tüm varlıklar da üye değildir. Frawley (1992:199) bu durumu “It rains ice in Chicago?” örneğiyle açıklamaktadır. Bu örnekte ‘rains’ (yağmak) tümcenin üç üyeli ‘it’, ‘ice’ ve ‘Chicago’ yüklemidir. Ancak buz ve Chicago ile gösterilen bireyleri gözlemleyebildiğimiz halde, 'hava durumu', 'bulutlar' vb. tahminlerde bulunabilirsek de, bununla gösterilenleri ayırt edemiyoruz. Ancak göndergesinin duruma tam olarak nasıl katıldığına, yani yağmuru nasıl başlattığına karar vermekte zorlanıyoruz. Burada bir üyeyi temsil etmiyor çünkü görüldüğü gibi duruma anlamsal olarak hiç katılmıyor. Dolayısıyla, varsayılan olarak bir varlığı ifade eden, ancak bir üye olmayan ve dolayısıyla tematik bir role sahip olamayacak açık bir biçim var karşımızda. Dowty (1986) üyelerin özelliklerinin üyelerin göndergelerinin özelliklerinden çok farklı olduğunu söyleyerek durumu güzel bir şekilde ifade etmektedir. Frawley’in (1992:198-199) yüklemle üzerine yaptığı bu açıklamalar ışığında bir tümcenin üyeleri, tümcenin yüklemi ve üyeleri, ile bu üyelerin konusal rollerinin belirlenmesinde dikkat edilmesi gereken önemli unsurlar olduğu görülmektedir. Dowty’nin (1986) belirttiği gibi üyelerin anlamsal özellikleri ile sözdizimsel yapı içinde aldıkları göndergelerin özelliklerinin birbirinden farklı olduğu göz ardı edilmemelidir.

2.5.2. Dilbilgisel Roller ve Konusal Roller

Yüklemlere kadar dikkat edilmesi gereken diğer konu da dilbilgisel roller ve tematik roller arasındaki farklardır. Frawley'ye (1992:199) göre eğer konusal roller yüklem (çoğunlukla olaylar) ve üyeler (çoğunlukla varlıklar) arasındaki dilbilgisel bir ilişkiyi gösteriyorsa bunlar özne, dolaysız nesne ve dolaylı nesne gibi tipik dilbilgisi rollerinde aranabilmektedir. Sonuçta bunlar, tipik olarak varlıkları (adlar) ve olayları (eylemler) temsil eden şeyler arasındaki iyi araştırılmış ilişkililerdir. Ancak dilbilgisel rollerin alanı (domain) sözdizimdir; bunlar yüklem (predicate) değil tümcelerin özellikleridir. Örneğin, özne, bir ad ile eylem arasındaki, adın tipik olarak eylemin morfolojik biçimini yönettiği veya kontrol ettiği bir ilişkidir. "It rains in Chicago" tümcesinde eylemin tekil biçimini belirleyen öznedir. Ancak 'it' öznesinin bu durumda bir üyeyi temsil etmediğini biliyoruz ve dolayısıyla tematik bir rolü yoktur. Konusal roller yüklem ve üyeleri gerektirir, adlar ve eylemlerin olmasa da olur; konusal rolleri doğrudan dilbilgisel rollerden alamayız (Fillmore, 1968).

Frawley'nin (1992:200) açıklamaları ve örneklerinden yola çıkılarak konusal rollerin belirlenmesinde dilbilgisel rollerin doğrudan etkili olmadığı söylenebilir. Dilbilgisel rollerin konusal rolleri belirlemede yeterli olmadığı noktalarda biçimbilimsel durumlara (morphological cases) bakılabilir. Ancak Frawley (1992:200) konusal rollerin dilbilgisel rollerden okunmadığı gibi *yalın* (nominative), *belirtme* (accusative), *yönelme* (dative), *iyelik* (genitive) gibi tümcesel ilişkileri gösteren biçimlerden de türetilmeyeceğini belirtmektedir. Frawley'ye (1992:200) göre dilbilgisi rolleri gibi, morfolojik durumlar da yalnızca tematik rollerle eşlenmemektir. Frawley (1992:200) bu savunusunu "I have the book." Örneğiyle açıklamaktadır. 'I' ve 'the book' öğelerinin yalın durumda (nominative case) olduğunu ancak aynı tümcenin Rusça'da yönelme, Rusça'ya yakın bir dil olan Lehçe'de belirtme durumuyla kodlandığını belirtmektedir. Anlamsal olarak aynı olan bu ifadeler sözdizimsel olarak farklı durumlarla

kodlanmaktadır. İngilizce, Rusça ve Lehçe'de 'having' (sahip olmak) yüklemi yani aynı yüklem kullanılarak 'I' ve 'book' üyeleriyle somutlaştırılır ve dolayısıyla konusal roller sabittir. Ancak biçimbilimsel durumlar üç dil arasında karşılaştırılabilir.

Frawley (1992:200) konusal rollerin tıpkı dilbilgisel ilişkiler sisteminin dışında olması gibi biçimbilimsel durumlar sisteminin dışında başka bir yerde bulunması gerektiğini savunmaktadır. Bu savunu biçimbilimsel durumlar, dilbilgisel ilişkiler ve konusal rollerin tamamıyla ilişkisiz olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, konusal roller *Dilbilgisel Kısıtlamayı* (Grammatical Constraint) takip eder ve dolayısıyla bir noktada dilbilgisel roller ve morfolojik durumlarla bağlantılıdır. Sadece konusal roller yüzey yapıdaki biçimden basit bir biçimde okunamaz.

Frawley'ye (1992:200) göre dillerin durumlarla ilgili ifadelerde biçimleri bir araya getirmek için sahip olduğu mekanizmadaki değişkenliğin ötesinde, herhangi bir durumun parçalarının zihinsel modellerimizde nasıl bir araya geldiğini düşünmenin bir yolunu bulmamız gerekmektedir. Ne dilbilgisel roller ne de biçimbilimsel durumlar bunu sağlayamamaktadır. Konusal roller tıpkı bir işletim sisteminin izin verilen ilişkileri ayarlayarak bir mikrobilgisayar için bir diski biçimlendirmesi veya bir kameranın mercekle ve ayarlarının resmin bileşenlerinin ilişkilerini değiştirerek, bazılarını yakınlara, bazılarının odağını değiştirerek perspektifi ve organizasyonu etkilemesi gibi yüklemeleri belirli bir biçimde üyelere bağlayarak öngürülmüş gönderim dünyasını yapılandırır (Fillmore 1975a, 1977).

Frawley (1992:201) konusal rollerin belirlenmesiyle, yüklemelerin ve üyelerin sabit anlamsal ilişkilerinin içeriğini, yani yüklemine içine yerleştirilmiş olan ve dolayısıyla bağlamsal değişimlerden etkilenmeyen, ancak dilbilgisini etkileyen şeylerin içeriğinin anlaşılacağını belirtmektedir. Konusal rollerin kavramsal içeriğinin belirlenmesinin oldukça zor olması, kesinlik eksikliği nedeniyle bazı dilbilimcilerin bunları reddetmesine neden olmuştur (Carlson, 1984:260; Fillmore, 1977). Frawley (1992) ise konusal rolleri

Frawley (1992:202) katılımcı ve katılımcı olmayan roller arasındaki farkı “Tom hit the ball in the stadium.” Tümcesiyle açıklamaktadır. Tümcenin yüklemi ‘hit’ ile kodlanmıştır ve üç üye almaktadır. Bu üyeler: ‘Tom’, ‘ball’ ve ‘stadium’ olarak karşımıza çıkar. Bu üyelere hangileri yüklemleme için daha merkezidir? Hangileri silinemez ya da çekirdektir? Bu soruların cevabı mantıksal olarak *iş yapan* (doer) ve *işin alıcısıdır* (receiver), yani ‘Tom’ ve ‘ball’ yüklemleme için yer gösteren ‘stadium’ dan daha ilgilidir. Mantıksal yapan ve alıcı ortadan kaldırılırsa, yüklemleme başarısız olur ancak bu konumu ortadan kaldırmanın bir sonucu değildir. Yani, 'vuruş' hem bir 'vurucu' hem de bir 'vurulan' olmadan başarılı bir şekilde ifade edilemez; yüklemlemenin belirli konumu seçimlidir ve herhangi bir soruna yol açmadan silinebilir. Dolayısıyla, yapan ve alıcı bu durumda üyedir ve üye rollerine sahiptir; yüklemlemenin konumu, yüklem kendisi tarafından değil anlamsal bağlam tarafından seçildiği için üye olmayan bir role sahiptir.

Frawley (1992:203) rolleri katılımcı ve katılımcı olmayan şeklinde ikiye ayırdıktan sonra üye rolleri de kendi içinde *mantıksal aktörler* (logical actors), *mantıksal alıcılar* (logical recipients) ve *uzamsal roller* (spatial roles) olarak alt sınıflara ayırmaktadır. Frawley'nin (1992) konu rollerine ilişkin sınıflandırması Tablo (1)'de sunulmuştur.

Tablo 1. Frawley'nin (1992) Konu Rollerini (İbe Akcan'dan (2010) uyarlanmıştır)

KONU ROLLERİ (Frawley, 1992)			
Katılımcı Roller			Katılımcı Olmayan Roller
Mantıksal Aktörler (Logical Actors)	Mantıksal Alıcılar (Logical Recipients)	Uzamsal Roller (Spatial Roles)	
Kılıcı (Agent)	Etkilenen (Patient)	Konu (Theme)	Yer (Locative)
Etkileyen (Author)	Deneyimleyen (Experiencer)	Kaynak (Source)	Neden (Reason)
Araç (Instrument)	Yararlanıcı (Benefactive)	Hedef (Goal)	Amaç (Purpose)

2.6.1. Katılımcı Roller

Frawley (1992:203) katılımcı rolleri yüklemlemedeki işlevlerine göre üç grupta ele almaktadır. Yüklemlemedeki mantıksal aktör ya da işi yapan; yüklemlemenin mantıksal alıcısı ya da maruz kalan; her ikisinin özelliklerine sahip olan ve en iyi uzamsal terimlerle anlaşılan.

Frawley (1992:223) her bir rolün anlamsal özelliklerini belirlemeye çalışmıştır. Mantıksal aktörler içinde yer alan kılıcı *istekli hareket* (volitional action) etmesi, etkileyenin *isteksiz harekette* (nonvolitional action) bulunması, araç rolü için dış güç (external force) gerekmesi bu rollerin tipik özelliğidir. Benzer biçimde mantıksal alıcılardan etkilenenin *değişim göstermesi*, yararlanıcının *vekillik* (surrogacy)

gerektirmesi; deneyimleyenin *içsel eğiliminin* (internal disposition) olması; uzamsal rollerden konu için yer *değiştirme* (displacement), kaynak için *başlangıç noktası* (point of origin), hedef için de *varış noktası* (point of destination) rollerin tipik özellikleri olarak belirtilmektedir.

2.6.1.1. Mantıksal Aktörler

2.6.1.1.1. Kılıcı

Kılıcı yüklem bilincili/kasıtlı, etkili, aktif başlatıcısıdır; birincil uygulayıcısıdır. Normalde kılıcı insandır ve kılıcılık genellikle *irade* (will), *istek* (volition), *niyetlilik* (intentionality) ve *sorumlulukla* (responsibility) bağlantılıdır. Kılıcılar da tipik olarak *canlıdır* (animate), ancak canlılığın iradeden daha az önemli bir yeri vardır (DeLancey, 1984). Dolayısıyla, prototipik kılıcı bir yüklem için kendi kendini yönlendiren güç olan üyedir. Alanyazında kılıcı, sözdizimsel açıdan tümcede özne konumuna yerleşebilecek en uygun aday, anlambilimsel açıdan tümce eyleminin gerçekleştiricisi, kullanımbilimsel açıdan *tümcenin konusu* (topic), bilişsel açıdan yakın dönemdeki kimi çalışmalarda (bkz. Tanenhaus, 1988) savunulduğu üzere *tümce anlama* (sentence comprehension) sürecinde, yalnızca tümcenin çoğunlukla ilk ögesi olması açısından değil, anlamsal açıdan en önemli üyesi, dinleyici tarafından da ilk ve en kısa sürede algılanan üyesidir (İbe Akcan, 2010). Kılıcı, diğer konu rolleri içinde görece en önemli rol olarak kabul edilmektedir.

Kılıcılık için Örnek (8) ve (9) incelenebilir:

Örnek (8)

Ali bisiklet sürüyor.

Örnek (9)

Yemeklerimiz kediler tarafından yenilmiş.

İlk örnekte *Ali* kılıcıyı temsil ediyor çünkü belirtilen durumda Ali eylemi kasıtlı ve birincil katılımla gerçekleştirmektedir. Eğer Ali bisiklet sürmeye zorlansaydı bile yine kılıcı olacaktı. Çünkü kılıcılık yüklemi veya üyeyi doğuran koşullarla değil, yüklemün uygulanmasıyla ilgilendirir. Benzer şekilde ikici örnekteki *kediler* de, dilbilgisel olarak özne konumunda olmasa da, kılıcıyı temsil eder, yeme eyleminin aktif başlatıcısıdır.

Tüm tematik roller gibi kılıcılığın özelliklerini belirleyen şey, üyenin yüklemlemeye katılma şeklidir. Kılıcılığın oluşturan özellikler kümesini özetleyebilmek için Keenan'ın (1984) mutlakların anlambilimi üzerine çalışmasına dayanarak kılıcıların anlamsal olarak bağımsız olduğu söylenebilir. Kılıcıları kasıtlı, niyetli, sorumlu ve güçlü bir şekilde eylemleri yürütür ve kontrol eder: Etkileri kendileri üretirler (DeLancey 1984: 193), bu da onları bu eylemlerden nispeten bağımsız hale getirir.

Üyelerin bağımsızlığı amaç tümcelerinde açıkça ortaya çıkar. Bir kılıcının olması durumunda olayın amacı kılıcıyla ilişkilendirilir çünkü kılıcı eylemin kaynağı olarak bağımsız bir statüye sahiptir (Frawley, 1992:205). Örneğin; 'Ali bulutlara dokunabilmek için gökyüzüne doğru uçurdu' tümcesinde amaç (bulutlara dokunabilmek için) kılıcının motivasyonu ve hedefleriyle ilişkilidir. Ancak burada kılıcı olmazsa, amaç yüklemün dışında ve eylemin tamamının bir parçası olarak küresel olarak ilişkilendirilir, çünkü amacı kabul edecek bağımsız bir aktör yoktur. 'Uçak bulutlara dokunmak için gökyüzüne doğru uçtu' tümcesini incelediğimizde, bu tümceyi anlamlı hale getirebilmek için amacı 'uçmak' yüklemün dışında belirtilmemiş bir kılıcıyla ilişkilendiririz. Bu anlamda, ima edilen kılıcı yüklemün gerekli bağımsız başlatıcısı haline gelir (Gruber, 1976).

2.6.1.1.2. Etkileyen

Bir eylemin birincil uygulayıcısı, bir kılıcının tüm özelliklerine sahipse ancak eylemin doğrudan nedeni değilse, üye etkileyendir (aynı zamanda etkileyici olarak da adlandırılır: Broadwell, 1988:116-7; Foley and Van Valin, 1984:51). Kılıcı ve etkileyen

arasındaki ayırım eylemleri içsel nedenlerle üyelere uygulayan ve eylemleri içsel olmayan nedenlerle uygulayan üyeler arasındaki katılım farklılıklarını birbirine uygun hale getirmek için yapılır (Frawley, 1992:206).

Etkileyenin kılıcıya karşı iyi anlaşılabilir pek çok özelliği vardır. Etkileyen yüklemlemenin yeterli ancak gerekli olmayan nedenidir; dolayısıyla genellikle etkin olmayan neden olarak anlaşılır. Canlılık, niyetlilik ve sorumluluk etkileyen için gerekli değildir. Dolayısıyla, kılıcı doğrudan işi yapan iken, etkileyen sadece kolaylaştırıcı veya dolaylı sebeptir ve genellikle kılıcıdan eyleme katılım derecesine göre ayrılır (DeLancey, 1984). Frawley (1992:206), bu özelliklerin Örnek (10) ve (11)'de yüklem yapıcıları arasındaki farkla ortaya çıktığını belirtmektedir:

Örnek (10)

Bill floated down the river. (Bill nehirden aşağı doğru süzüldü.)

Örnek (11)

The canoe floated down the river. (Kano nehirden aşağı doğru süzüldü.)

İlk örnekte Bill doğrudan yüzmeyi etkilemektedir. Eğer Bill bu eylemi gönüllü olarak yapmasaydı, eğer ölü olsaydı, üyeler ve yüklem arasındaki ilişkinin doğası gibi eylemliliğin doğası da değişecekti. İkinci örnekte ise kano eylemi gerçekten uygulamıyor. Bu nedenle ilk örnekteki kılıcının istemi ikinci örnekte bulunmuyor. Hem Bill hem de kano yüzme eylemini gerçekleştiriyor ancak Bill kılıcı iken kano etkileyendir.

2.6.1.1.3. Araç

Eğer bir üye, bir yüklem gerçekleştirilme aracı ise, araç tematik rolüne sahiptir. Araçlar, eylemin gerçekleştirilme yöntemi olarak, kılıcılara ve etkileyenlere benzeyebilir; eylemin gerçekleştirilme yöntemi olarak, her ikisiyle de yakından ilişkilidir. Ancak kılıcıların ve etkileyenlerin aksine araçlar, duruma katılabilmek için başka bir şey

tarafından harekete geçirilmelidir; enerji kaynakları kendilerinin dışındadır. Araçlar kendi başlarına hiçbir etki yapmazlar ve sonuç olarak Fillmore (1968) onları başlangıçta, kendiliğinden sebep olmayan, nedensel olarak dahil olan cansız kuvvetler veya nesnelere olarak tanımlar. Eylemin sorumluluğu sonuç olarak bir kılıcıya atfedilebilir (ifadenin başka bir yerinde ya da bağlamdan kurtarılabilir).

Örnek (12) ve (13) araç rolünü göstermektedir:

Örnek (12)

Ali salatalığı bıçakla kesti.

Örnek (13)

Ayşe öğretmenin etkisiyle sınavı kazandı.

İlk örnekte bıçak doğrudan kesme eylemi gerçekleştirilmesine rağmen, bunu araç üzerinde gerekli gücü kullanan Ali'nin etkisiyle yapmaktadır. İkinci örnekte ise her ne kadar etki kazanmanın temeli olsa da Ayşe'nin öğretmeni tarafından uygulanmadığı sürece yüklemlemede hiçbir rolü yoktur: yine eylem tamamen aracın dışındadır.

Araçsallık, üyenin anlamının herhangi bir özel içsel özelliğinin zorunlu bir sonucu değildir. Her ne kadar bazı özellikler araçsallığa büyük olasılıkla katkıda bulunsa da, örneğin iradenin yokluğu, araçların içsel özellikleri bakımından büyük ölçüde farklılık gösterebilir.

Örnek (14)

Yönetim beklenmedik fikirlerle gözümüzü kamaştırdı.

Temel olarak önemli olan, üyenin yüklemlemede oynadığı roldür (ancak bazı özelliklerin bu role daha önemli katkıda bulunabileceğinin vurgulanması gerekir). Sonuç olarak, araçların kılıcılarla ortaya çıkma olasılığı etkileyenlerden daha fazla değildir:

Örnek (15)

Ali saçlarını fön makinesiyle kuruttu. (kılıcı)

Örnek (16)

Kamyon arka lastiğiyle gül çalılarının üzerinden geçti. (etkileyen)

Bir üyenin araç üzerinde uygun bir etki yarattığı şeklinde yorumlanabildiği sürece araçsallık korunur (Frawley, 1992:209).

Araçların genel dilbilgisi kodlamasını etkileyen bir durum olan, uygun etkiyi uygulayacak başka bir üyenin örtülü veya açık bir şekilde olması çok önemlidir. En yaygın örüntü araçları dolaylı olarak göstermektir, daha az sıklıkla nesnelere ve hatta daha az sıklıkla öznelere olarak (bkz. Givon, 1984:39). Dolaylı tümceciklerin iyi biçimlendirilmiş olması için en az bir başka dilbilgisi rolüne (geçişsizse) sahip olması gerekir ve gerekli dış kılıcının bu rolde kodlanma şansı yüksektir. Aynı durum nesne olarak araçlar için de geçerlidir. Örneğin, 'Ali salatalığı bıçakla kesti.' tümcesini sözdizimsel olarak değiştirebiliriz: 'Ali salatalığı kesmek için bıçak kullandı.' Tümcenin öznesi kılıcı, nesnesi ise araçtır.

Aracın özne olduğu örnekler de vardır:

Örnek (17)

Taş camı kırdı.

'Kırmak' yüklemi pragmatik olarak çıkarım yapılabilir bir kılıcıysa sahiptir ve bu nedenle araç özne gibi görülebilir. Araçların kodlama eğilimlerinin fark edilebilir anlamsal bağıntıları vardır. Dolaylı dilbilgisi rollerinin tercihi, araçsallık için gerekli dış gücü ifade edecek ek bir üyenin anlamsal gerekliliğiyle ilgilidir.

2.6.1.2. Mantıksal Alıcılar

2.6.1.2.1. Etkilenen

Eğer bir üye yükleme maruz kalıyorsa, onun tarafından değiştiriliyorsa veya ondan doğrudan etkileniyorsa, bu üye etkilenen olarak adlandırılır. Etkilenen, yüklem eylemi sonucunda değişerek ortaya çıkar. Örnek (18) ve (19)'da etkilenen rolü gösterilmektedir:

Örnek (18)

Annem camları sildi.

Örnek (19)

Ali bardağı kırdı.

İlk örnekte 'camlar' silinmeye maruz kalır ve eylemle değiştirilmiş olarak ortaya çıkar. Benzer şekilde ikinci örnekte de 'bardak' yüklem eyleminden doğrudan etkilenir ve bu eylemin sonucunda değişikliğe uğrar.

Bu örneklerde etkilenen rolündeki üyelerin dolaysız nesne oldukları görülür. Çeşitli kullanımsal, anlamsal ve sözdizimsel koşullar, etkilenenlerin bu dilbilgisi rolünde yüzeye çıkması için bir araya gelir. Givón (1984: 169-83), dolaysız nesnelere etkilenenlerin tümünün ikincil pragmatik odağı olma eğiliminde olduğunu belirtir. Anderson (1984) dolaysız nesnelere bağımlı olarak, özne olmayanlar olarak tanımlar; Keenan (1984), nesnelere anlamsal olarak karakterize eden şeyin yüklemede özerklik eksikliği olduğunu savunur. Dolayısıyla, anlamsal özerlikle karakterize edilen ve onların mantıksal eşdeğeri olan kılıcılar aksine dolaysız nesne olarak etkilenenler, kullanımsal, sözdizimsel ve anlamsal bağımlılık noktasında birleşiyor gibi görünmektedir (Frawley, 1992:211).

Dolaysız nesnelere ile etkilenenlerin geçişmesi, kuşkusuz sözdizimsel olarak etkilenenlik ile geçişliliğin bağlantısı, dolaysız nesnenin varlığı, anlamsal olarak kılıcının yüklem aracılığıyla etkilenen üzerinde sahip olduğu etkinin derecesinin bir sonucudur. Hopper ve Thompson (1980) geçişliliğin, yüklemdeki etki derecesi, kılıcının gücü ve istemliliği, etkilenenin yapaylığı ve bireyselleşmesi gibi etmenlerden türetildiğini ileri sürmektedir. Geçişlilik oranı yüksek olan tümceler daha fazla kurallı etkilenene sahiptir bu nedenle Örnek (20) ve (21) geçişli olmasına rağmen Örnek (20), (21)'e göre daha tipik bir etkileneni gösterir:

Örnek (20)

Denizciler küçük taburu yok etti.

Örnek (21)

Denizciler biraz çiçek aldı.

Yukarıdaki iki örnek karşılaştırıldığında, ilk örnekteki eylemin yüksek etkiye sahip, güçlü bir kılıcıyla ve tamamen etkilenmiş, bireyselleştirilmiş bir etkilenenle ifade edildiğini buna karşın ikinci örnekteki eylemin iradeli bir yapanla güçlü bir eylem olarak ifade edilmediği, etkilenenin ise bireyselleştirilmemiş ve tamamen etkilenmemiş olduğu görülür. Sonuç olarak, ilk örnekteki nesne ikincinin nesnesinden daha tipik etkilenenlik göstermektedir. Her iki tümce de geçişli olmasına rağmen, ilkinin geçişlilik derecesi daha yüksektir.

Bu örnekler sadece etkilenenliğin kendisinin ölçülebilir olduğunu göstermekle kalmıyor aynı zamanda etkilenenlerin kavramsal olarak kılıcılar bağlı olduğunu ancak tam tersinin olmadığını da gösteriyor (Frawley, 1992:211). Başka bir ifadeyle, etkilenensiz kılıcılar olabilir ancak etkilenenlerin kendileri yalnızca güçlü bir kılıcının veya etkileyenin yer aldığı geçişli bir arka plana duyarlıdırlar.

Frawley (1992:212) etkilenen rolünün özelliklerini belirlerken farklı dilleri de incelemiştir. Yaptığı incelemeler sonucunda etkileneni bir kılıcı tarafından harekete geçirilen ve bir yüklem tarafından değiştirilen bir üye olarak tanımlamıştır. Etkilenen üye basitçe harekete geçirilir ancak değiştirilmez. Örnek (22)'deki dolaysız nesne bir etkilenendir ancak Örnek (23)'te sadece etkilenmektedir:

Örnek (22)

Ali mektubu yaktı.

Örnek (23)

Ali mektubu aldı.

Yani ilk durumda mektup yanmaya uğrar ve onun tarafından değiştirilir, ancak ikinci durumda mektup sadece eylemden etkilenir, değişmez. Wilkins (1987), *özgeçişli* (ergative) bir açıklamanın (bu, onun terimleriyle, geçişli bir nesnenin, tam aktif okumayla geçişsiz öznesi haline gelmesi anlamına gelir) yalnızca Örnek (24) için mümkün olduğunu gözlemler:

Örnek (24)

Mektup kolayca yanar.

Örnek (25)

?? Kitap kolayca alınıyor.

Örnek (25)'de *tümcenin öznesinin hem eylemi gerçekleştirdiği hem de eylemden etkilendiği bir eylem biçimine* (middle) sahip olduğunun açıklaması yapılmalıdır (burada geçişli nesne, pasif bir okumayla geçişsiz özne haline gelir). Örnek (24)'te böyle bir açıklamaya gerek yoktur.

Wilkins (1987) özgeçişli eylemlerin etkilenenleri alırken tümcede hem eylemi gerçekleştiren hem de eylemden etkilenen eylemlerin etkilenmiş üyeleri aldığını iddia

eder. Bunun genel anlamda doğru olup olmadığı henüz bilinmiyor; ancak geçişlilik derecesiyle ilişkili ve belki de bundan türetilbilir gibi görünüyor: Örneğin *yanmak almaktan* daha aktif bir yüklemidir. Ancak burada etkilenmiş ya da zayıf etkilenenin, etkileyen ya da zayıf kılıcı ile çok benzer şekilde dağıldığı belirtilmelidir. Tüm etkilenenler etkilenen öznedir ancak tam tersi geçerli değildir; yani tüm kılıcılar etkileyendir ancak tam tersi geçerli değildir.

2.6.1.2.2. Deneyimleyen

Bir yüklem bir üyenin *iç durumunu* (internal state) ya da yapısını etkiliyorsa, o üyenin tematik rolü deneyimleyendir (Frawley, 1992:213). Bazı tümceler deneyimleyen ve deneyimlemeyen olarak iki okumaya sahiptir:

Örnek (26)

Ayşe çiçekleri kokladı.

İlk durumda olay gönüllü başlatıcısı Ayşe olarak düşünülebilir. Ayşe dışarı çıkar ve çiçekleri koklar. İkinci durumda ise, yani ikinci okumada, Ayşe'nin üzerine çiçek kokusu gelir ve zihnine kaydedilir. Bu durumda Ayşe koklama eylemini gönüllü ve istekli olarak gerçekleştirmemiş, sadece olayı deneyimlemiştir. Deneyimleyen okumasında Ayşe'nin içyapısı dış olaydan etkilenir ve olayın kendisi Ayşe bunu içsel olarak kaydederse gerçekleşir.

İçten etkilenen varlıkların etkiyi kaydedebilmeleri için içsel bir duruma sahip olmaları gerektiğinden, deneyimleyenlerin sıklıkla insan olduğu ya da en azından canlı olduğu ortaya çıkar (Fillmore, 1968). Ancak içsel durum olarak kabul edilen şey bulanık olduğundan ve bir kültür veya söylem alanı tarafından farklı şekilde yorumlanabildiğinden, deneyimleyenlerin mutlaka canlı olması gerekmez (Frawley, 1992:213-214). Yalnızca dış deneyimin içsel olarak kaydedilmesi ya da deneyimleyenlerin yaradılışında (disposition) olması gereklidir.

Bununla birlikte, tam da karmaşık içsel durumların sahipleri olarak canlı varlıklara yönelik bir önyargı nedeniyle, iç etkinin yüklemlerine ilişkin insan ve canlı üyeleri arasında ezici bir çoğunlukla deneyimleyenlere rastlanmaktadır. Bu nedenle Brekke (1988: 176), deneyimleyenlerin özellikle dış verileri algılayabilen ve yorumlayabilen (yani çalışma eğilimine sahip), verileri kontrolsüz bir şekilde alabilen (yani irade sahibi olmayan ve olayı başlatmayan) ve öznel olarak etkilenen (yani özel dünyaları olan) insanlar olduğunu savunur.

Brekke (1988) bu ölçütleri kullanarak sıfatlarla ilgili bazı morfolojik gerçeklerin deneyimleyen kısıtlaması adını verdiği şeyden tahmin edilebileceğini iddia etmektedir. Eylemler, yalnızca deneyimleyenler için seçildiklerinde, -ing biçiminde kullanıldığı zaman, sifata karşılık gelmektedir. Dolayısıyla Örnek (27) kabul edilebilirdir ancak Örnek (28) için aynı durum söz konusu değildir:

Örnek (27)

A very arresting thought. / Dikkat çekici bir düşünce.

Örnek (28)

?? A very arresting policeman. / Çok tutuklayan polis.

İlk örneğin kabul edilebilir olmasının nedeni yüklem olan tutuklanma eyleminin 'birisi için rahatsız edici bir içsel duruma neden olmak' anlamına gelmesi ve bir deneyimleyeni seçmesidir. İkinci örnekte ise yüklem deneyimleyeni olmayan 'tutuklanmasına neden olmak' anlamına gelmesidir. Brekke'ye (1988) göre bir eylemin deneyimleyen tarafından tanınması -ing sıfatına izin verir.

Deneyimleyenler eylemin mantıksal alıcılarıdır -eylemler onlara karışır- bu nedenle diller onları genellikle dolaylı sözdizimsel biçimlerde işaretler: yani yönelme durumu gibi özne ve dolaysız nesne dışındaki dilbilgisel ilişkiler ve biçimler (Frawley,

1992:214). Ayrıca deneyimleyen rolü psikolojik ya da duygusal/duyusal yüklerle ilişkilendirilebilir. Örneğin:

Örnek (29)

Nağme gökyüzünde yıldızları gördü.

“Görmek” eylemi duygusal bir eylemdir ve Nağme bu eylemden içsel olarak etkilenmiştir. Dolayısıyla Nağme’nin rolü deneyimleyendir.

Özetle, deneyimleyen yüklem tarafından tanımlanan eylemin ya da durumun farkında olan ancak bu eylem ya da durumu kontrol etmeyen varlıktır.

2.6.1.2.3. Yararlanıcı

Etkilenen ve deneyimleyen rollerinden sonra üçüncü alıcı türü yararlanıcıdır. Başka birinin eylemlerinden eylemler veya varlıklar türeten alıcılar yararlanıcı olarak adlandırılır. Başka bir ifadeyle, yapılan eylemden yararlanan varlıklardır.

Örnek (30)

Nadir Nağme’ye bir bisiklet aldı.

Yukarıdaki örnekte eylemi gerçekleştiren Nadir’dir ve Nadir kılıcı rolündedir. Nağme ise bu eylemden yararlandığı için yararlanıcı rolüne sahiptir.

Bu tematik rol her tümce açık bir okumaya sahip değildir. Bir başka alıcı rol olan etkilenen rolüyle karıştırılabilmektedir. Örnek (31)’de yararlanıcı ve yararlanıcı olmayan, yani etkilenen, farklı okumalar yapılabilir:

Örnek (31)

Dr. Frankenstein made his son a monster. / Dr. Frankenstein oğlunu canavar yaptı.

İlk okumada Frankenstein’ın oğlu etkilenen rolündedir: Oğlunu bir canavara dönüştürdü. İkinci okumada ise Dr. Frankenstein’ın oğlu bir şeyin eline geçer çünkü Dr.

Frankenstein'in eylemleri şunu doğuruyor: 'Dr. Frankenstein oğlu için bir canavar yarattı.'

Bu ikinci okumada, oğlu yüklemi ile yararlı bir ilişkisi olan bir üyedir.

Alternatif olarak, yararlanıcılar doğası gereği vekillere bağlı üyeler olarak görülebilir. Fillmore'da (1968) belirtildiği gibi yararlanıcılar genellikle yüklemlemenin başka bir yerindeki kılıcıyı gerektirirler. Yukarıdaki örneğin ikinci okumasında olduğu gibi Dr. Frankenstein oğlunun vekili, ya da işi yapanın yerine geçen, daha sonraki durumların ortaya çıkabilmesi için gerekli eylemleri gerçekleştirendir. Bu durum, yani işi yapan bir vekilin olması, yararlanıcının eyleminin önlenmesine ya da engellenmesine neden olabilir. Örneğin:

Örnek (32)

Ali ailesi için işi kabul etti.

Bu örnekte kabul edilen iş tüm aileyi etkilemektedir ancak ailenin sadece bir üyesi, *Ali*, eylemi gerçekleştirecektir. Aile işin sonucuna kendilerinin yerine geçen *Ali*'den ulaşacaktır. Bu örneklerde görüldüğü gibi, yararlanıcının eylemini engelleyen vekillik durumu, yararlanıcı rolünde iki noktaya dikkat edilmesi gerektiğini göstermektedir. Bunlardan ilki, yararlanıcı olarak adlandırılmalarına rağmen, yararlanıcıların başkalarının vekil eylemlerinden mutlaka faydalanması gerekmez. Yararlanıcılar, sonucun iyiliği ile değil, vekil eylemin faydasıyla ilişkilendirilir. Örneğin:

Örnek (33)

Nadir takımı için attığı penaltıyı kaçırdı.

Bu örnekte kaçırılan penaltı tüm takımı etkilemektedir ancak eylemi takım adına Nadir gerçekleştirmektedir.

Dikkat edilmesi gereken ikini nokta ise, yukarıdaki örneklerde gösterilen işbirliği (co-optation), yararlanıcının gerekli bir özelliği değil sadece aşırı vekilliğin bir örneğidir. Örneğin:

Örnek (34)

Nadir Meltem'e bir iyilik yaptı.

Yukarıdaki tümcede ifade edilen durumda, Meltem bir yararlanıcıdır ancak Nadir'in Meltem'in eylemlerini seçmesi pek olası değildir çünkü Meltem hiçbir şey yapmamıştır, yalnızca fayda sağlamıştır. Yararlanıcılar için durumun bir başkasının eylemlerinin, bu eylemler yararlanıcının eylemlerini önleyecek veya engelleyecek kadar ileri gitsin veya gitmesin, sonucu olması esastır.

Bu örnekler incelendiğinde, yararlanıcıların kılıcılarla birlikte ortaya çıktığı ve bu nedenle durum bildirmeyen yüklemelerde, özellikle sonucun durum bildirmediği yüklemelerde bulunması muhtemeldir. Sonuç olarak, sonuçsal, hareketsetel ve işlemsel yüklemeler, basit durumların aksine oldukça yaygın olarak yararlanıcıyı seçerler. Örneğin:

Örnek (35)

?? Ayşe'ye göre kiloluydum. (durum)

Örnek (36)

Resmi Nağme için yaptım. (sonuç)

Örnek (37)

Maili Pınar'a gönderdim. (hareket)

Örnek (38)

Onun için faturayı ödedim. (işlem)

İlk örnekte durum bildiren bir yüklem kullanılmıştır. Dolayısıyla *Ayşe*'nin yararlanıcı rolünde olduğu söylenemez. Diğer örneklerde *Nağme*, *Pınar* ve *o* üyelerinin tematik rolü yararlanıcıdır.

Yararlanıcılar çoğunlukla insan olma eğilimindedir ve eğer ikinci alıcılarsa eylemlilikte cansız olma eğiliminde olan araçlardan farklıdırlar. Yararlanıcıların canlılığının mantığı kendilerinin yerine eylemi gerçekleştiren yani vekillerle ilişkilidir. Eğer vekiller olmasaydı canlılık gerektiren eylemleri kendileri gerçekleştireceklerdi. Bu durum, eylemleri bağımsız olarak gerçekleştiremeyen araçların tam tersidir. Örneğin:

Örnek (39)

Ekmeği Ahmet için kestim. (Bunu Ahmet'in yerine yaptım.)

Örnek (40)

?? Ekmeği bıçakla kestim. (?? Bunu bıçağın yerine yaptım.)

İlk tümcedeki Ahmet yararlanıcı rolündedir ve canlılık özelliği göstermektedir. İkinci örnekte ise bıçak *araç* rolündedir ve *-canlı* özelliktedir.

2.6.1.3. Uzamsal Roller

2.6.1.3.1. Konu

Uzamsal rollerin ilki konu rolüdür. Konu, hareketle yeri değişen ya da yeri tanımlanan varlıktır. Bilindiği gibi, hareketin prototip durumunda, bazı varlıklar, bir başlatıcının etkisi sonucu yer değiştirir ve bir yörünge boyunca bir durma noktasından, sıklıkla başka bir durma noktasına hareket eder. Yerinden edilmiş varlık, yer değiştirmenin yüklemine teması yani konusudur. Örneğin:

Örnek (41)

Ali oku hedefe attı.

Örnek (42)

Kedi yumağı yerde yuvarladı.

Örnek (41)'de *ok* yeri değiştirilen varlık olduğu için bu tümcenin konusudur. Benzer şekilde Örnek (42)'de de *yumak* tümce konusudur.

Örnekler incelendiğinde konu rolünün etkilenenden nasıl ayırt edileceği sorusu akla gelmektedir. Çünkü ilk örnekteki *ok* üyesi, atıldığında sadece hareket etmekle kalmaz, aynı zamanda hareketten de etkilenir. Bu durumda *ok* hem konu hem de etkilenen rolüne mi sahiptir? Bu sorunun cevabını Fillmore (1977) şöyle açıklamaktadır: Hem konu hem etkilenen rolü eyleme maruz kalma açısından birbirine benzer ancak konu değişmez. Temalar, yer değiştirmeleri için bir dış güce ihtiyaç duymaları nedeniyle eylemlere maruz kalırlar, ancak yer değiştirmenin kendisi tarafından değiştirilmezler (Frawley, 1992:218). Bu farklılık Örnek (43) ve (44)'de görüldüğü gibidir:

Örnek (43)

Nadir cihazı forklifte yükledi.

Örnek (44)

Nadir cihazı parçaladı.

Örnek (43)'te bir kılıcının eylemi sonucunda *cihaz* bir başlangıç noktasından bir durma noktasına doğru yer değiştirir ancak *cihaz* yükleme eylemi sonucunda herhangi bir değişikliğe uğramaz. Buna karşılık, Örnek (44)'te parçalama eylemi nedeniyle *cihaz* değişikliğe uğrar; yalnızca yerinden edilmez aynı zamanda yapısında da değişim yaşanır. Dolayısıyla, ikinci örnekte *cihaz* ögesinin konusal rolü konu değil etkilenendir.

Eğer konular üzerlerinde yer değiştiren bir dış enerji kaynağının varlığı nedeniyle etkilenene benziyorsa, enerji kaynağı kendi kendine yetiyorsa, yani kendi kendine yer değiştirme varsa aynı zamanda kılıcı ve etkileyene de benzeyebilir (bkz. Jackendoff, 1972:20-43). Örneğin:

Örnek (45)

Çocuk tepeden aşağı yuvarlandı.

Örnek (46)

Ayşe İzmir'den uçtu.

Örnek (45)'in ya *istemli* (volitional) ya da *istemsiz* (nonvolitional) okuması yapılabilir. İstemli okumada, tamamen kılıcı odaklı okuma, çocuk kendini tepeden aşağı doğru iterken istemsiz okumada çocuk bazı dış kaynaklar tarafından itilir. İstemsiz okumada çocuk değişmeyen bir harekete geçirici olduğu için konunun rolü atanmıştır. Buna karşın Örnek (46) oldukça açıktır. Belirtilen olayda, Ayşe İzmir'den değişmeden hareket ediyor.

Frawley (1992:219) İngilizce sözdiziminin konunun rolüne duyarlılığının oldukça iyi incelendiğini belirtmektedir. Pek çok dil gibi İngilizcede de üretici bir konu değişimi görülmektedir. Örneğin:

Örnek (47)

Nadir koli bandını kutunun etrafına yapıştırdı. (konu/etkilenen)

Örnek (48)

Nadir kutuyu koli bandıyla yapıştırdı. (konu/araç)

Tümceler hiçbir şekilde mutlak açıklamalar değildir. Örnek (47)'deki konu daha çok odak noktasındadır. Ancak her durumda, dizi değiştirilemez biçimde yer değiştiriyor.

2.6.1.3.2. Kaynak

Bir şeyin hareket ettiği yer ya da varlıktır. Bir dil yüklelemede hareket yeri değiştirilen nesneyi işaret edebilir. Bir dilin yer değiştirmenin başlangıç noktasına gönderme yapması da yaygındır. Bu tematik role sahip üye kaynak olarak adlandırılır. Hareketli yüklelerde kaynak kolaylıkla görülmektedir:

Örnek (49)

Adam çatıdan atladı.

Örnek (50)

Arkadaşımdan bir hediye aldım.

Örnek (49)'da *çatı* adamın atlamasının başlangıç noktasıdır. Örnek (50)'de *hediyenin* aktarımının kaynağı arkadaştır.

Bir yüklem başlangıç noktası olarak kaynaklar, tamamen mekansal olaylarla sınırlı değildir ve hareket içersin içermesin, herhangi bir eylemsel veya durumsal kaynağı ifade eden yüklemde bulunabilirler (Frawley, 1992:220):

Örnek (51)

Nadir Malatyalıdır.

Örnek (52)

Güneş ısı verir.

Örnek (53)

Şarap sirkeye dönüşebilir.

Örnek (54)

Ali arabayı galeriden satın aldı.

Örnek (51)'de herhangi bir mekânsal hareket olmasa da Malatya bir kaynaktır. Bu örnek "Nadir Malatya'dan yeni geldi" örneğiyle karşılaştırıldığında olayın değiştiği ancak konusal rollerin sabit olduğu görülmektedir. Örnek (52)'de güneş bir kaynaktır, yine de belirli bir hareket fark edilemez. Bunun fark edilebilmesi için daha hareketli bir açıklama, ısı güneşten gelir, olması gereklidir. Örnek (53)'te şarap bir kaynaktır ve tıpkı *peynirin süttten gelmesi* ve *sütün ineklerden gelmesi* gibi hiçbir hareket yoktur. Bunlara

genellikle *köken ilişkileri* (provenance relation) denilmektedir (bkz. Evens vd., 1980). Örnek (54)'te alışveriş uzamsal değildir çünkü ifade edilen şey soyut aktarımdır; yine de alışverişin kaynağı galeridedir.

Hareket genellikle kaynakları ortaya çıkarır. Ancak hareket soyut olabilir ya da gerçekte olmayabilir:

Örnek (55)

Onun görüşleri liberalizmden komünizme kadar uzanıyor.

Örnek (56)

İçimdeki şeytan onu öldürmemi söylüyor.

Kaynağın tematik rolü açısından önemli olan bir başlangıç noktasının olmasıdır (Frawley, 1992:220).

Birçok dilde, kaynaklara yönelik kodlama sistemi aynı zamanda bir üyenin ifadesinin söylem konusu, yani bilgi kaynağı mı yoksa 'hakkındalık' mı olduğunu belirtmek için kullanılır (Frawley, 1992:220). Kaynağın bu kullanımına genellikle katı anlambilimsel anlamdaki *rol ilişkili* (role-related) kodlamanın aksine *gönderim ilişkili* (reference-related) kodlama denilmektedir (bkz. Foley ve Van Valin, 1984; Schachter 1977). Ancak üretkenliği nedeniyle burada kullanımın hiçbir değeri yoktur. Örnek (57)'deki gibi *anlamsal kaynak* (semantic source) ya da Örnek (58)'deki gibi söylem konusu (discourse topic) İngilizcede *of* ilgeciyle işaretlenebilir:

Örnek (57)

The boat is made of wood. (from wood)

Örnek (58)

We talked of our pasts. (about our pasts)

Örnek (57) ve (58) Türkçeye çevrildiğinde *of* ilgecinin –*DEn* ekinin anlamını yansıttığı görülmektedir. İsmi –*Den durumunu* (ablative case) gösteren bu ek üyenin kaynak rolünü üstlendiğini göstermektedir.

Örnekler ışığında kaynağın tematik rolünün, hareketin kaynağından maddi ve maddi olmayan kökene, söylemin konusuna kadar çok genel bir işlevi olduğu anlaşılmaktadır. Bu tematik rol söylem ve önermesel kaynaklarının birleşmesidir.

2.6.1.3.3. Hedef

Bir şeyin hareket ettiği yöndeki konum veya varlıktır. Bir yüklemi kaynağı ayrı bir tematik rol olarak işaretlenebiliyorsa, varış yeri de aynı şekilde işaretlenebilir. Bu rol *hedef* olarak adlandırılır. Konu ve kaynaktan olduğu gibi, hedef somut hareketin yüklemelerinde çok açık bir şekilde ortaya çıkar:

Örnek (59)

Çocuk parka gitti.

Örnek (60)

Ali oku hedefe attı.

Park ve *hedef*, kendi durumlarında, olayların uç noktaları oldukları için yüklemelerin hedefidirler.

Kaynaklar gibi hedefler de hareket yüklemeleriyle sınırlı değildir. Eğer yüklem bir varış yerini içeriyorsa, o varış noktasına giden yol mekansal olsun veya olmasın, varış yerini belirten üye hedef rolüne sahiptir (Frawley, 1992:222). Örnek (61), (62) ve (63)'te mekânsal olmayan aktarımlar hedef rolündedir:

Örnek (61)

Ali'ye masal anlattım.

Örnek (62)

Aklıma yeni bir fikir geldi.

Örnek (63)

Bu yol mağaraya doğru gidiyor.

Örnek (61)'de Ali'nin *masahın* hedefi olduğu bir durum vardır ancak Ali herhangi bir somut hareketin hedefi değildir. Örnek (62)'de *fikrin* amacının ben olduğumu ve yine somut hareketin fark edilemediğini ifade etmektedir. Hareketin yokluğu özellikle Örnek (63)'te açıkça görülmektedir; burada yolun yalnızca mağaranın uç noktasına ulaştığı, aslında ona doğru ilerlemediği söyleniyor. Hedef için önemli olan, tıpkı kaynak için olduğu gibi, bir noktanın, bu durumda bir son noktanın *sözcükselleştirilmesidir* (lexicalization) (Frawley, 1992:222).

Hedeflerin doğasında uç noktaların bulunması bu rolün diğer tematik rollerle çakışmasına neden olur. Hedeflerin varış yerleri eylemler olması açısından etkilenenlere çok benzer; benzer şekilde, hedefler yararlanıcıların özelliklerini çağırıştırır, çünkü vekiller gerektiren yararlanıcı rolü mantıksal olarak bir aracının orta düzeydeki hedefidir. Bu çakışmalar, iyi bilinen bir sözdizimsel değişimin, *yönelme değişiminin* (dative shift) temelini oluşturur; Örnek (64)'te olduğu gibi dolaylı olarak kodlanmış dolaylı nesnelere, Örnek (65)'deki gibi alternatif bir doğrudan nesne biçimine sahiptir:

Örnek (64)

Ali Ayşe için iyilik yaptı.

Örnek (65)

Ali Ayşe'ye bir iyilik yaptı.

Yararlanıcılar, bu değişimde ortaya çıktığında etkilenenler ya da eylemin doğrudan alıcıları gibi görünürler. Ancak bu yararlanıcı/etkilenen değişiminde sabit kalan üyenin hedef özellikleridir. Yani hem Örnek (64)'te hem de Örnek (65)'te amaç Ayşe'dir.

Sözdizimsel dönüşüm altında eylemin hedefi sabittir. Özetle, bir uç noktanın olması hedef rolünün ortaya çıkması için yeterlidir.

2.6.2. Katılımcı Olmayan Roller

Katılımcı olmayan ya da *durumla ilgili* (circumstantial) roller, yüklem içsel seçiminden çok, yüklem anlamsal bağlamından kaynaklanan rollerdir. Katılımcı roller kimin ne yaptığını gösterirken, katılımcı olmayan roller “nerede, ne zaman, neden ve nasıl”ı işaret eder.

Bir yüklem anlamsal bağlamının tüm ayrıntıları, farklı türden yerler, nedenler ve zamanlar gibi, hayal edilerek geniş bir yelpazedeki katılımcı olmayan roller belirlenebilir (Frawley, 1992:224). Bu roller: *yer*, *neden* ve *amaç* olarak sınıflandırılabilir.

2.6.2.1. Yer

Yüklem uzamsal konumunu belirten üye *yer*dir; yüklem yeri veya değişmez konumudur. Örnek (66), (67) ve (68) konum durumunu göstermektedir:

Örnek (66)

Yıldızlar gökyüzünde dans ediyordu.

Örnek (67)

Pınar'ın önüne oturdum.

Örnek (68)

Arkadaşım kitapçıda çalışıyor.

Örnek (66)'da *gökyüzü* dans edilen mekândır. Örnek (67)'de *Pınar* oturmanın konumsal referans noktasıdır ve Örnek (68)'de *kitapçı* çalışma alanıdır.

Bir nesnenin veya olayın üstlenebileceği uzamsal konumların çeşitliliği düşünüldüğünde, bir üyenin kodlayabileceği neredeyse sınırsız sayıda konumsal rolün

olduğu sonucuna ulaşılabilir (Frawley, 1992:224). İngilizcedeki ilgeçler gözden geçirildiğinde, şaşırtıcı sayıda olasılığı gösterir: *in, on, above, over* vb. Benzer şekilde Türkçede de *yanında, içinde, arkasında, önünde* gibi zarf türündeki sözcükler konumsal rolle bağdaştırılabilir. Ancak burada yalnızca yerin bir yüklem ile bir üye arasındaki ilişki olduğu gerçeği düşünölmelidir.

Konumun kendisi *birimsel* (unitary) bir ilişkidir. Tematik roller açısından; *yanı, yanında, yan tarafında, sağında* ve *iki metre solunda* arasında bir fark yoktur. Bu ifadeler katılımcıların göreceli sabit (yanal) konumu belirtir. Varlıkların (iki metre) ve konuşmacının perspektifi (sağda) gibi mesafe konuları arasında farklılık gösterirler ancak bu farklılıklar katılımcıların göreceli sabit konumlarını etkilemez ve tamamı tematik olarak yerle ilgilidir.

2.6.2.2. Neden

Tüm yüklemeler diğer olaylar ve durumlar tarafından harekete geçirilirler. Bir yüklemelin önceki koşullarını belirten üyeler *neden* tematik rolüne sahiptir. Nedenler, katılımcı olmayanların rollerine iyi örneklerdir çünkü bunlar, yüklemlemeye katı katılımcı katılımının dışında, bağlamsal düzeyde açıkça konumlandırılmıştır (Frawley, 1992:225). Çünkü nedenler kılıcının niyetine bağlıdır ve bu nedenle nedenin varlığı önceki olaylara dayanmaktadır. Dolayısıyla nedenlerin diğer olayları bir kılıcının harekete geçirmesi aracılığıyla bir yüklemeye bağladığı söylenebilir. Böylece, nedenler yalnızca bağlamsal olarak konumlandırılmış araçlara çok benzemektedir. Örnek (69), (70) ve (71) neden içermektedir:

Örnek (69)

Mutluluktan ağladım.

Örnek (70)

Nadir kilo vermesi gerektiği için ekmeğ yemiyor.

Örnek (71)

Hırsız öfkeyle hareket etti.

Örnek (69)'da *mutluluk* ağlamaktan önce gelir ve onu harekete geçirir. Örnek (70)'te *kilo verme gerekliliği* ekmek yememeyi harekete geçirir. Örnek (71)'de ise *öfke* hareket etmeyi güdüler. Her üç durumda da nedenler yüklem dışındaki olaylardan kaynaklanır ve yüklemi kılıcının niyetleri yoluyla harekete geçirir.

Nedenler *ön koşullardır* (prior condition) ve bu nedenle genellikle kaynaklar gibi kodlanırlar. İngilizce, kaynak ve neden işaretlemeyi birleştiren bir dildir. Bu nedenle bazı örneklerin okumaları *belirsiz* (ambiguous) olabilir. Örnek (72) belirsiz okumaya sahiptir:

Örnek (72)

We ran from the horrible art. (Korkunç sanat eserinden kaçtık).

Bir anlamda tümce, kaynakla birlikte, 'fiziksel yer değiştirmemizin başlangıç noktası, korkunç sanatın sahip olduğu mekansal konumdu' anlamına geliyor; diğerinde ise, nedenle birlikte, 'korkunç sanatın (mekansal konumu ne olursa olsun) motive edici ön koşulu nedeniyle kaçtık' anlamına geliyor. Her anlam, ilgili anlamsal özellikleri ayırt etmek için ifadelerle farklılaştırılabilir:

Örnek (73)

Korkunç sanat eserlerinden müzenin bodrumundaki berbat kafeye doğru koştuk.
(kaynak)

Örnek (74)

Duyarlılığımızı korumak için korkunç sanat eserlerinden kaçtık. (sebepl)

Sebepler ve kaynaklar arasındaki bağlantı anlaşılabilir. Kaynaklar gibi nedenler de olaylardan önce gelir, ancak bunu bağlamsal olarak belirlenmiş eylem düzeyinde yaparlar. Kaynaklardan farklı olarak, güdüleyici etkileri kılıcı aracılığıyla izlenebilmesine

rağmen, nedenlerin mutlaka olayları başlatması ya da meydana getirmesi gerekmez. Nedenler yüklemın ön koşulları olarak nitelendirilmektedir. Ancak birtakım karşı örnekler de bulunmaktadır:

Örnek (75)

Ali bu öğleden sonra bir toplantısı olduğu için takım elbise giyiyor.

Toplantı takım elbise giymeyi güdüliyor ancak toplantı Ali'nin hareketinden sonra değil mi? Bu sorunun cevabını verebilmek için *anlamsal olaylar* (semantic phenomena) ve *gerçek olaylar* (actual events) ayrımına odaklanmak gerekmektedir. Örnek (75)'te, takım elbise giymeyi güdüleyen aslında toplantı değil, toplantı beklentisidir. Dolayısıyla toplantı, kılıcının niyetinin bir parçası olarak beklentinin ön koşuludur. Gerçek bir olay olarak, bir neden güdülediği şeyi takip edebilir, ancak zihinsel olarak yansıtılan dünyaya dayalı anlamsal temsilin bir parçası olarak, nedenler yüklemlerinden önce gelir. Nedenlerin oluşturulmasındaki bu öncelik ve takip etkileşimi, nedenlerin yalnızca sonraki sonuçlarıyla değerlendirildiği düşünülürse daha açık hale gelir. Öncelik bağımlı bir kavramdır ve sonuç dışında değerlendirilemez. Kuşkusuz bu mantıksal bağlantı, dillerin çoğu zaman nedenleri ve sonuçları aynı şekilde kodlamasının temelini oluşturmaktadır (Frawley, 1992:226). Eylemlerin amaçları ile beklentileri arasında doğal bir bağlantı vardır.

2.6.2.3. Amaç

Nedenler yüklemelerin güdüleyici kaynakları, amaçlar ise güdüleyici hedefleridir. Bir dil, bir yüklemın sonucunu veya *mantıksal sırasını* (consequence) tematik olarak kodlayabilir. Bu role sahip üye *amaçtır*. Örnek (76) ve (77) amaç rolünü göstermektedir:

Örnek (76)

Sağlık muayenesi için doktora gittim.

Örnek (77)

Ayşe'nin arkadaşlarını etkilemek için tektaş bir yüzüğü var.

Örnek (76)'da *muayene* eylemin amacıdır. Örnek (77)'de arkadaşlarını etkilemek *Ayşe'nin tektaş yüzüğe sahip olmasının* bir sonucudur.

Amaçlar ve nedenler birbirine çok benzemesine rağmen diller bunları keskin bir şekilde ayırmaktadır. Amaçlar, yüklemelerin *bağlamsal uç noktalarına* (contextual endpoints) odaklanır. Aslında Örnek (76) ve (77)'deki amaç üyeleri, yüklemelerin odağının önceki koşullarına kaydırılmasıyla oldukça basit bir şekilde nedenlere dönüştürülebilir:

Örnek (78)

Sağlık muayenesi nedeniyle doktora gittim.

Örnek (79)

Ayşe'nin arkadaşlarını etkilemek için tektaş bir yüzüğü var.

Örnek (78)'in anlamı artık 'Muayene beklentisi sonucu doktora gittim' gibi bir şey oldu. Örnek (79) ise 'Ayşe artık arkadaşlarını etkilemek için yaptığı önceki eylemlerden dolayı tektaş bir yüzüğe sahip.' Nedenler yüklemelerin güdüleyici kaynaklarıdır, amaçlar ise onların güdüleyici hedefleridir.

Bu anlamsal ayrımlar, dünya dillerinin kodlama sistemlerindeki amaçların her zaman nedenlerden kolayca ayrılabilmesi anlamına gelmez (Frawley, 1992:227). Açık işaretlemeyle nedenler amaçlardan ayırt edilebilir. Ancak sonuçların (amaçların) önceki koşullara (nedenlere) doğal bağımlılığı nedeniyle, dillerin nedenleri ve amaçları açık bir biçimde birleştirmesi oldukça yaygındır.

2.7. Konusal Rollerle İlgili Kuramlar

Frawley, alanyazında konu rollerinin çözümlendiği farklı kuramlardan söz etmektedir (1992:229-249). Konu rollerinin katılımcı ve katılımcı olmayan roller olarak

ikiye ayrılmasında *güdülemenin* (motivation) önemine dikkat çekerken konusal rollerin dilbilgisel kodlamasının kavramsal birliği ve düzenliliği ile ilgili üç önerinin de incelenmesi gerektiğini belirtir. Bu bağlamda incelemelerini *Konum Kuramı* (Localistic Theory), *Bağlama Kuramı* (Linking Theory) ve kuramlar için kapsayıcı bir terim olan *Makro Rollere* (Macroroles) yoğunlaştırır.

Konum Kuramına göre, anlamsal ve kavramsal ilişkiler somut ve uzamsal bilgi ile açıklanabilir. Dilsel ve dilsel olmayan soyut bilgilerimizin tümü somut bilgiden türemiştir dolayısıyla konu rolleri ve aralarındaki anlamsal ilişkiler de uzamsal ilişkilerin sonucudur. Geleneksel rol adlandırmaları, bu kuramda beş tür konumsal ilişkiyle açıklanmaktadır (Frawley 1992:232):

Tablo 2. Frawley'nin (1992) Konumsal ve Konumsal Olmayan Roller Sınıflandırması (İbe Akcan'dan (2010) uyarlanmıştır.)

Konumsal Rol	Konumsal Olmayan Rol
Kaynak (Source)	Kılıcı (Agent), Etkileyen (Author), Neden (Reason)
Hedef (Goal)	Etkilenen (Patient), Yararlanan (Benefactive), Amaç (Purpose), Deneyimleyen (Experiencer)
Yer (Locative)	Zaman (Time)
Konu (Theme)	Araç (Instrument)
Yol (Path)	Tarz (Manner), Araç (Instrument)

Konumun ve türevlerinin aksine, kavramsal içeriklerindeki yaklaşımlara bakarak tematik rolleri birleştirmeye yönelik etkili bir diğer öneri Foley ve Van Valin (1984) tarafından geliştirilen makrorollerdir.

Makroroller kuramı, konusal ve dilbilgisel roller arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Makroroller kuramının arkasında, tüm konusal rollerin, *geçişlilik* (transitivity) ile ilgili dilbilgisi kavramlarına kavramsal olarak paralel olan, *yapan* (actor) ve *maruz kalan* (undergoer) olmak üzere iki geniş kategoriye ayrıldığı yönündeki temel görüş vardır. Yapan "yüklemin belirttiği durumu gerçekleştiren, etkileyen, başlatan veya kontrol eden katılımcıyı ifade eder" (Foley ve Van Valin 1984: 29). Maruz kalan "katılımcının herhangi bir durumu gerçekleştirmediğini, başlatmadığını veya kontrol etmediğini ifade eden üyedir, bir şekilde bundan etkilenmiştir" (Foley ve Van Valin: 1984: 29). Bu görüşe göre tipik aktörler kılıçlar ve etkileyenlerdir; tipik maruz kalanlar ise etkilenenlerdir.

Tematik rolleri kavramsal olarak birleştirmenin iki yolu konum ve makrorollerdir. Konusal roller ve dilbilgisel roller arasındaki sistematik bağlantıların genel açıklaması ise Bağlama Kuramında yapılmaktadır. Bağlama Kuramı, bazı konusal rollerin belirli dilbilgisi rolleri olarak nasıl tutarlı bir şekilde yüzeye çıkma eğiliminde olduğuna dair birleşik bir resim sağlama çabasıdır. Bağlama Kuramı, konusal roller ile dilbilgisel roller arasındaki ilişkileri bu bağlantının bir eğilim olduğunun tam olarak anlaşılmasıyla gözlemek için tasarlanmıştır. Bu kuramla ilgili pek çok öneride bulunulmuştur. Hepsi konusal hiyerarşileri içermektedir: belirli bir dilbilgisi rolünde belirli konusal rollerin diğerlerinden daha sık ortaya çıkma olasılığını belirleyen konusal roller arasındaki doğal bağımlılıklar. Bu hiyerarşiler içinde Fillmore'un (1968) *Özne Hiyerarşisi* (subject hierarchy) ve Givon'un (1984) *Konu Erişilebilirlik Hiyerarşisi* (Topic Accessibility Hierarchy) en çok kabul görenlerdir.

Fillmore'un (1968) Özne Hiyerarşisi [Kılıcı > Araç > Etkilenen] > Özne biçimindedir. Öznenin dilbilgisel rolünde kılıcılar araçlardan, araçlar da etkilenenlerden daha fazla ortaya çıkabilir.

Konu Hiyerarşisi en iyi her eylemin *durum çerçevesiyle* (case frame), her yüklemün konusal rol olasılıklarının soyut özellikleriyle ilişkili olarak anlaşılır. Örneğin *açmak* eylemi isteğe bağlı olarak bir kılıcı ve araç; zorunlu olarak bir etkilenen alır. Örnek (80), (81) ve (82) bu durumu kanıtlar niteliktedir:

Örnek (80)

Ali kasayı şifreyle açtı. (kılıcı, etkilenen, araç)

Örnek (81)

Şifre kasayı açtı. (araç, etkilenen, fakat kılıcı yok)

Örnek (82)

Kasa açıldı. (etkilenen, fakat kılıcı ve araç yok)

Açmak eylemi sadece kılıcı ve araçla birlikte görülemez:

Örnek (83)

?? Ali şifreyle açtı.

Örnek (84)

?? Şifre Ali tarafından açıldı.

Bu gerçeklere göre, *açmak* yüklemünün durum çerçevesi: Açmak [Etkilenen (Araç) (Kılıcı)] (parantezler isteğe bağlılığı gösterir).

Konu Hiyerarşisi açıkça konusal rollerin tek bir dilbilgisel rol olarak yüzeye çıkma eğilimine odaklanır: özne. Bu hiyerarşinin ek konusal rollerle birlikte daha yeni bir versiyonu Giv6n tarafından verilmiştir.

Givón (1984: 139), basit aktif tümcecikler için "çeşitli anlamsal durum rollerinin, söylemde daha sürekli konu haline gelme olasılıklarına göre bir sıralama sırası" olduğunu ileri sürer. Bu sıralama Konu Erişim Hiyerarşisidir. Bu hiyerarşi şu şekildedir: Kılıcı > Yararlanıcı (Deneyimci ve canlı hedef dahil) > Etkilenen > Yer (Kaynak ve hedef dahil) > Araç > Durum. Yani, eğer basit etken tümceciğin bir kılıcısı varsa o özne olma eğiliminde olacaktır; eğer kılıcı yoksa ancak bir yararlanıcı varsa o zaman yararlanıcı özne olacaktır; eğer tümceciğin kılıcısı ya da yararlanıcısı yoksa o zaman etkilenen özne olacaktır vb.

Öznenin hiyerarşideki diğer üyeden daha yüksekte olduğu iki üyeli basit aktif tümcecikler incelenirse:

Örnek (85)

Ali arka bahçede hayal kurdu. (Yararlanıcı > Yer)

Örnek (86)

Ali hevesle hayal kurdu. (Yararlanıcı > Durum)

Konu Erişilebilirlik Hiyerarşisi, hangi konusal rollerin konu olarak bulunacağına dair tahminlerde bulunur, bu nedenle Örnek (80) ve (81)'in hiyerarşide daha düşük ve hala konu konumunda olan üyelerine sahip başka ifadelerine izin verilmemelidir:

Örnek (87)

?? Arka bahçe Ali tarafından hayal edildi. (Yer > Yararlanıcı)

Örnek (88)

?? Heves Ali tarafından hayal edildi. (Durum > Yararlanıcı)

Bu yasaklama, hiyerarşinin, açıklamaların gerektirdiği üyelerin dilbilgisel rollerinin değişmesini engellemesinin bir sonucudur.

Tüm hiyerarşiler gibi, Konu Erişilebilirlik Hiyerarşisi de yalnızca konusal rol bağımlılıklarının içindeki bağımlılıkları (örneğin, seçim yapılması gerektiğinde kılıcının yararlanıcının üstünde olması) tahmin etmekle kalmaz, aynı zamanda daha genel tipiklik etkisini de tahmin eder.

III. BÖLÜM: YÖNTEM VE UYGULAMA

Bu bölümde çalışmanın *Derlem Oluşturma, Veri Etiketleme ve İstatistiksel Veri Çözümleme Süreci* anlatılacaktır.

3.1. Veri Toplama Yöntem ve Teknikleri

Çalışmanın *1.4. Sınırlılıklar* bölümünde anlatıldığı gibi, 2017-2024 yıllarında ortaokulda (5, 6, 7, 8) yararlanılan MEB onaylı Türkçe ders kitapları içindeki metinler, nitel ve nicel yöntemler kullanılarak incelenmiştir. İncelemelere AntConc 3.5.7. paket programıyla başlanmış ancak pilot çalışmada karşılaşılan sorunlar nedeniyle Python 3.0. paket programına geçilmiştir. Çalışmanın *1.1. Araştırmanın Amacı ve Araştırma Soruları*'nda belirtilen sorular, araştırmada nitel ve nicel yöntemlerin bir arada kullanılmasını gerektirmiştir. Bu gereklilik doğrultusunda, belgesel tarama tekniğiyle kaynak kitaplara ulaşılarak kitaplardaki metinlerden küçük ölçekli bir derlem oluşturulmaya çalışılmıştır.

3.2. Derlem

Bu çalışmada *1. Giriş* ve *1.1. Araştırmanın Amacı ve Araştırma Soruları* bölümlerinde belirtildiği gibi, ilköğretim ve ortaokul ders kitaplarındaki metinler içinde yer alan katkısız eylemlerin nasıl katkısız eylem yapılarına dönüştüğü ve katkısız eylem yapılarının konusal rolleri ile üye yapısı araştırılmaktadır. Bu amaçla, araştırmada derlem temelli bir çözümleme yöntemi kullanılmıştır. *Derlem Dilbilim* (Corpus Linguistics) yönteminin çekirdek kavramı olan derlem, Aksan (2011) tarafından özel ya da genel amaçlı yapılandırılmış metinler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamlı veri

tabanlarıyla yapılan çalışmaların sonuçları öğretimde, referans niteliğinde sözlük/dilbilgisi yazma, eğitim-öğretim malzemesi geliştirme ve sınav hazırlama gibi alanlarda dolaylı olarak kullanılmaktadır (Kettemann ve Marko, 2002; Leech, 1997; Thurstun ve Candlin, 1998 içinde Aksan, 2011).

Sözcük anlamına yönelik araştırmalarda derlemelerin neden önemli olduğunu Hunston (2002) derlem dilbilim yönteminin beş özelliğiyle açıklamaktadır. Derlem dilbilim yönteminin araştırmalarda tercih edilmesi derlemler üzerinden (i) sözcüklerin birlikte görülme sıklığına; (ii) *eşdizimliliklere* (collocations) ve *sözcük seçimlerine* (phraseology); (iii) değişkelerin belirlenmesine; (iv) *dilbilgisinde sözcük düzlemlerine* (lexis) ve (v) gerçekleşmiş veriden örneklemeler üzerinden sonuçlar sunmasına dayanmaktadır.

Bu tez çalışmasının 2.1. *Eşdizimli Sözcükler ve Eşdizimlilik Yaklaşımları* bölümünde anlatıldığı gibi, eşdizimlilik ilk kez niceliksel temelli bir terim olarak Firth'de (1957) kullanılmış ve Firth'ün (1957) bu tanımı birçok derlem dilbilimci tarafından benimsenmiştir (Hunston, 2002; McEnery ve Wilson, 1996; Partington, 1998; Sinclair, 1991; Stubbs, 2002). Aksan da (2011) konuşurların dil sezgisisiyle hiç ulaşamayacağı eşdizimliliklere, anlambilimsel olasılıklara, istatistiksel (nicel) yöntem kullanarak ancak derlem yoluyla ulaşılabileceğine dikkat çekmektedir.

Firth'ün (1957) ve Sinclair'in (1996, 1998) çalışmalardan yola çıkan Stubbs (2002), 7 temel ilişki biçimini kapsayan *genişletilmiş bir sözcük modeli* önerir. Stubbs'a (2002) göre sözcükler arasındaki bu ilişki biçimleri belirlenerek sözcüklerin genel profilleri oluşturulabilir. Stubbs'ın (2002:87-88) genişletilmiş sözcük modelinin bileşenleri: (i) *eşdizimlilik* (collocation) *mutlu olmak, teşekkür etmek* vb. ; (ii) *dilbilgisel yapılar* (colligation) *ad eylem birlikteliği* vb. ; (iii) *anlam tercihi* (semantic preference) *çay bardağı/taşağı/kaşığı* vb. ; (iv) *söylem ezgisi* (discourse prosody) *kadın milleti* vb. ;

(v) *sözcükler arası çekim gücü* (strength of attraction), (vi) konum ve konumsal değişkenlik (position and positional mobility) *küçük büyük, büyük küçük* vb. ; (vii) *metin türüne göre dağılım* (distribution in text-types).

Bu araştırmada, yukarıda önemi ve gerekliliği özetlenmeye çalışılan bir veri tabanı özel amaçlı ve küçük ölçekli olarak hazırlanmıştır.

3.2.1. Derlemin Oluşturulma Süreci

Bu tez çalışmasında 1.2. *Araştırmanın Yöntemi* bölümünde belirtilen veri tabanı 3.1. *Veri Toplama Yöntem ve Teknikleri* bölümünde belirtilen belgesel tarama tekniğiyle hazırlanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın sosyal eğitim platformu olan Eğitim Bilişim Ağı (EBA) sitesindeki Türkçe ders kitapları (2017-2024) pdf formatında indirilmiş ve sayfa sayısı en az olan kitap pilot çalışma için seçilerek istenilen sonuçlara ulaşılabilirlik test edilmiştir.

Pilot çalışma için seçilen 2017 MEB basımı *Ortaokul Türkçe 6 Ders Kitabı* *AntConc File Converter 64 Bit* programıyla incelenmeye başlanmıştır. Programın farklı arayüzleri kullanılarak *PDF* olan ders kitabı *Word* biçimine dönüştürülmüş sonrasında *Word* dosyası *Not Defteri*'ne aktarılmış ve metinler sayı, özel ad gibi bilgilerden arındırılarak *AntConc 64 Bit* programında işlendikten sonra sözcük listelerine ulaşılmıştır. Hem sözcük listesi hem de dosya görünümü yardımıyla metindeki eşdizimli sözcükler tek tek belirlenerek her biri için eşdizim araması yaptırılmış ve *bağımlı dizinleri* (concordance) incelenmiştir. Son aşamada ise *Not Defteri*'ndeki metinler *AntGram 64 Bit* programında *N-Gram*larına ayrılmıştır. *AntGram* yardımıyla elde edilen sonuçlar bir *Excel* dosyasında sınıflandırılmaya başlanmıştır. *AntConc* ile yapılan uygulamanın görselleri aşağıda sunulmaktadır.

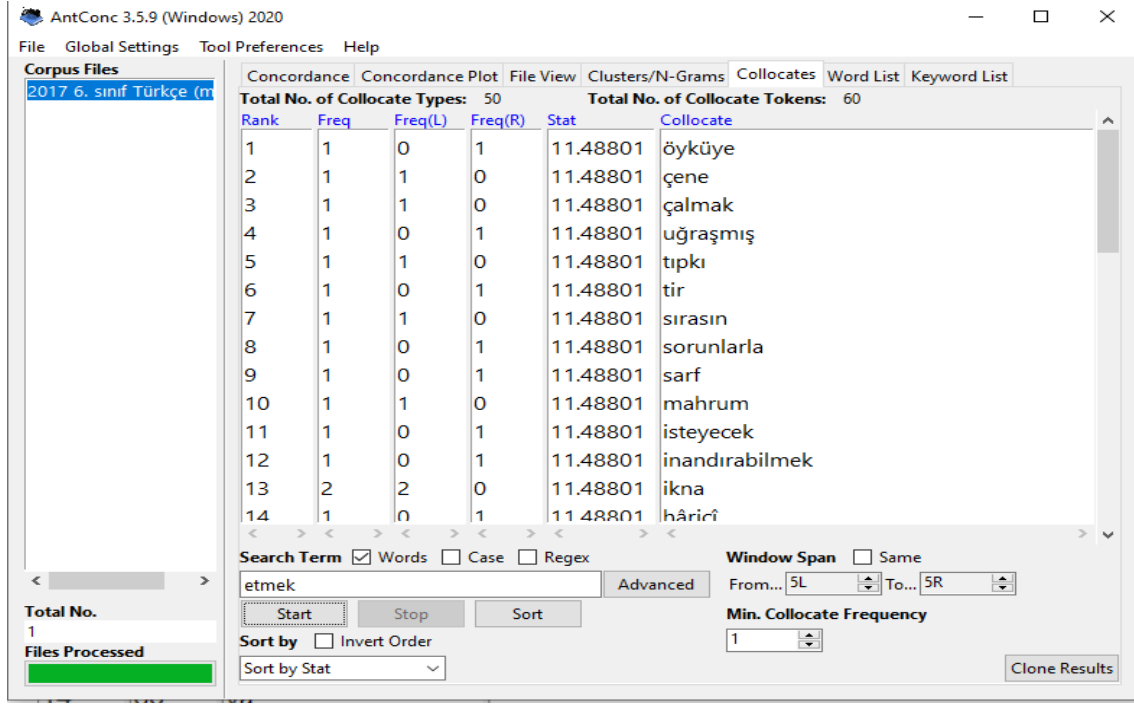
Word List Results 1

Word Types: 7837 Word Tokens: 17234 Search Hits: 0

Rank	Freq	Word	Lemmas Word Form(s)
1	393	bir	
2	325	ve	
3	197	bu	
4	192	i	
5	162	da	
6	145	de	
7	87	için	
8	84	çok	
9	79	ne	
10	76	o	
11	64	gibi	
12	63	sonra	
13	62	her	
14	60	ya	
15	55	ben	
16	55	daha	
17	54	ki	
18	46	diye	
19	46	ile	

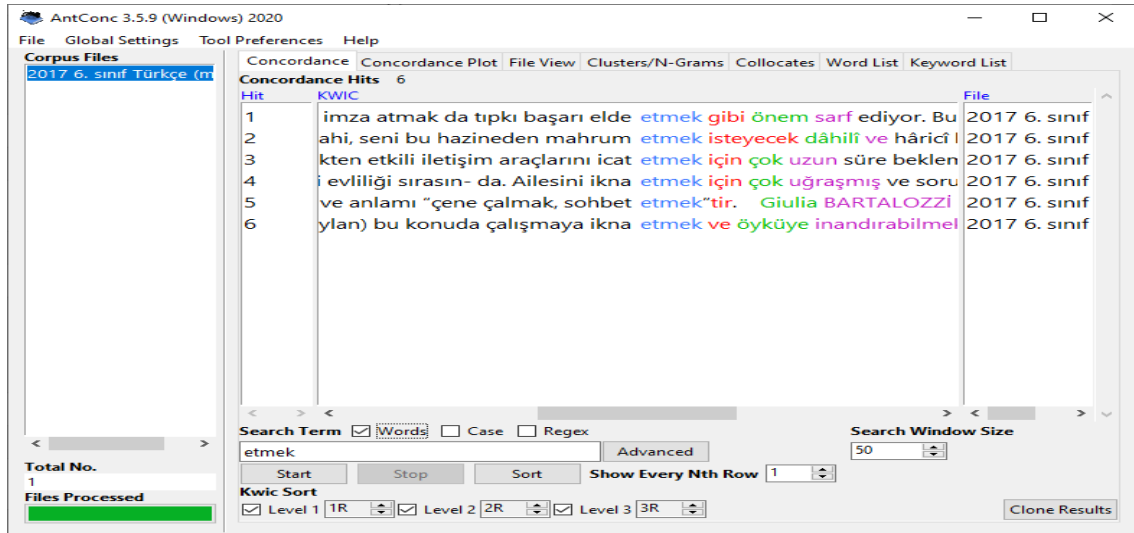
Görsel 1. Dosyadaki Sözcük Listesi

Görsel (1)'de kitaptaki sözcüklerin listesi ve sıklık bilgisi bulunmaktadır.

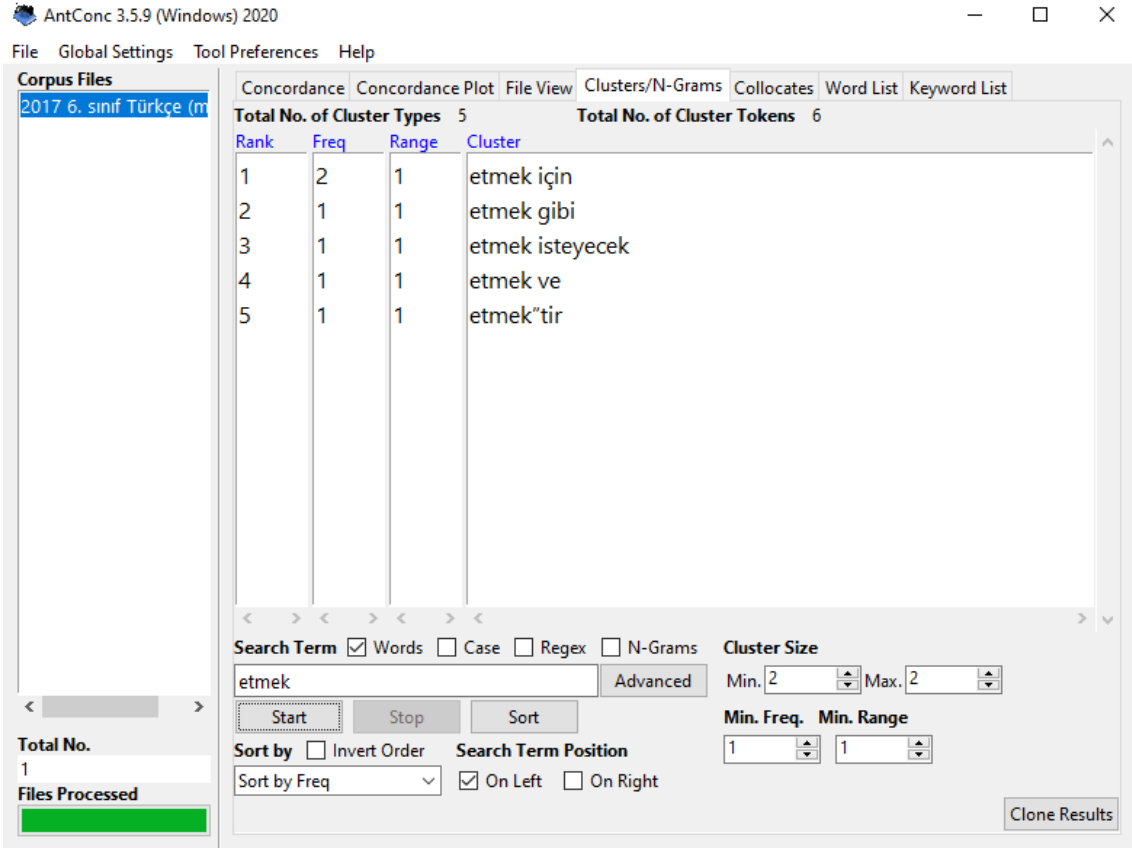
Görsel 2. Etmek katkısız eyleminin eşdizimlilikleri

Görsel (2)'de bu çalışmada incelenen katkısız eylemlerden *etmek* katkısız eyleminin pilot çalışmada bulunan eşdizimlilikleri sunulmaktadır.

Görsel 3. Etmek katkısız eyleminin bağımlı dizinleri

Görsel (3)'te bu çalışmada incelenen katkısız eylemlerden *etmek* katkısız eyleminin bağımlı dizinleri görülmektedir.

Görsel 4. Etmek katkısız eyleminin N-gram (sağ) örneği

Görsel (4) ise *etmek* katkısız eyleminin sağında yer alan öğeleri listelemektedir.

Yukarıdaki görsellerden anlaşılacağı gibi, pilot çalışma birçok soru ve sorunu beraberinde getirmiştir. Derlemin oluşturulabilmesi için kullanılan programın farklı arayüzleri gerektirmesi, bu arayüzlere rağmen verilerin bütünleştirilmesi aşamasında tümce sınırlarının korunamaması ve belirlenememesi veri tabanının oluşturulmasını güçleştirmiştir.

Pilot çalışma sonucunda çalışmanın tekniği gözden geçirilerek *veri madenciliği*nde (data mining) sıklıkla başvurulan yapay zeka araçları incelenmiş ve *Python 3.0* paket programının bu tez çalışmasına uygun olduğu düşünülmüştür. Python 3.0 programlama dili, bu araştırmada oluşturulması hedeflenen veri tabana ve bu veri tabanının çözümlenmesine uygun özellikler taşımaktadır. Programlama dilleri arasında

basit sözdizimi özelliğiyle öne çıkan Python aynı zamanda nesne yönelimli, modüler, etkileşimli, yüksek seviyeli ve yorumlamalı bir programlama dilidir. Kod içerisindeki modüllerin yani birimlerin birbirinden bağımsız olarak değiştirilebilmesi ya da güncellenebilmesi Python'ın tercih edilmesinin temel sebebidir. Bu özelliğin çözümleme sürecini kolaylaştıracağı ve hızlandıracağı öngörülmektedir.

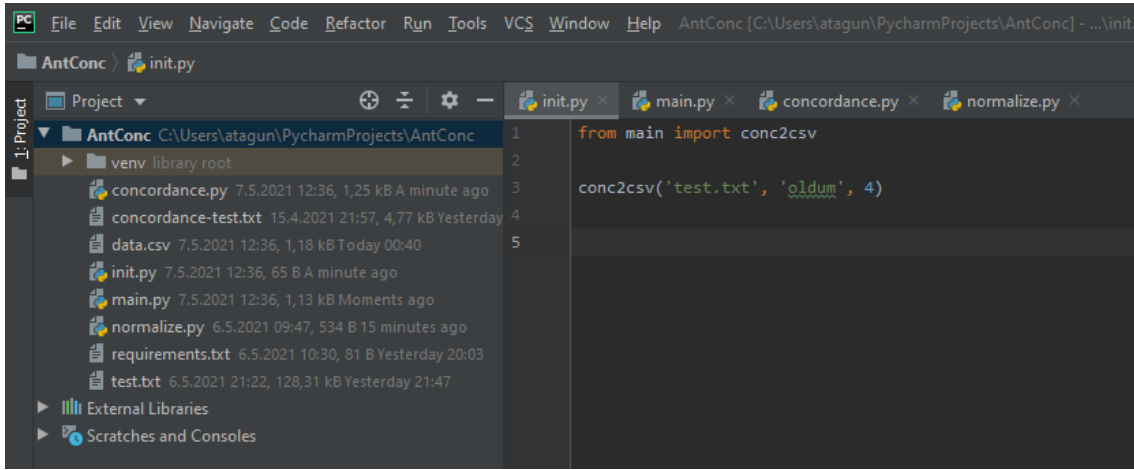
Çalışmanın tekniğinde yapılan yazılım tabanlı değişimin veri çözümleme sürecini nasıl etkileyeceğini belirleyebilmek için yeni bir pilot çalışma tasarlanmıştır. Önce Python programlama dilinin özellikleri tüm ayrıntılarıyla incelenerek bu programlama dilinin çalışmanın veri tabanına uyumluluğu araştırılmıştır.

Python'ın;

- Fonksiyonel programlamada olduğu gibi program kod blokları fonksiyonlara dayalı olmakla birlikte nesne tanımlama ve bu nesnelerin özellik ve metotlarını kullanma,
- Kod içerisindeki modüllerin birbirinden bağımsız olarak değiştirilebilmesi ya da güncellenebilmesi,
- İnteraktif programlar yazılabilmesi,
- Bilgisayar donanımı tarafından doğrudan anlaşılabilen kodlardan oluşan bir dil olması,
- Program kodunda değişiklik yapıldığında derleme işlemine ihtiyaç duyulmaması.

Yukarıda sıralanan özellikler veri tabanının daha hızlı ve tümleşik bir şekilde çözümlenebileceğini göstermiştir. Python'ın girintilere dayalı basit bir sözdizimi olmakla birlikte sözdizimine ait çok fazla kod bilinmesi gerekmektedir. Kodların yazımı ve veri tabanının içeriğine uygun bir biçimde geliştirilebilmesi için bir yazılımcıyla birlikte çalışılarak yeni pilot çalışmanın ilk denemeleri yapılmıştır.

Yeni pilot çalışmada 5. sınıf Türkçe (meb) ders kitabı seçilerek PyCharm IDE’inde yani Tümleşik Geliştirme Ortamı’nda (Integrated Development Environment) *conc2csv* fonksiyonu oluşturulmuştur. Üç parametre alan bu fonksiyonun ilk parametresi çözümlenecek dosya adını ve dosyanın fiziksel adresini, ikinci parametre aranılan sözcüğün bağlamlı dizinini, üçüncü parametre ise bağlamlı dizindeki sözcük sayısını temsil etmektedir. *Conc2csv(r"C:\Users\...dosya yolu", "oldum", 4)* fonksiyonu üzerinden yapılan bu ilk denemenin paket kullanımı ve alınan sonucu aşağıdaki görsellerde sunulmaktadır.

Görsel 5. PyCharm IDE’si ve Python Kütüphanesi paket kullanımı

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
1		before	conc_word	after						
2	0	['duruyorsun', 'Senin', 'yüzünden', 'uykumdan']	['oldum']	['diyerek', 'rüzgâra', 'çıkıştı', 'Rüzgâr']						
3	1	['Herkesin', 'zarar', 'görmesine', 'neden']	['oldum']	['Siz', 'dostlanmın', 'da', 'kalbini']						
4	2	['oh', 'maşallah', 'pek', 'memnun']	['oldum']	['Güle', 'güle', 'oturunuz', 'içinde']						
5	3	['oh', 'maşallah', 'pek', 'memnun']	['oldum']	['Güle', 'güle', 'oturunuz', 'içinde']						
6	4	['oh', 'maşallah', 'pek', 'memnun']	['oldum']	['Güle', 'güle', 'oturunuz', 'içinde']						
7	5	['oh', 'maşallah', 'pek', 'memnun']	['oldum']	['Güle', 'güle', 'oturunuz', 'içinde']						
8	6	['oh', 'maşallah', 'pek', 'memnun']	['oldum']	['Güle', 'güle', 'oturunuz', 'içinde']						
9	7	['görmemiş', 'dönersiniz', 'HACİVAT', 'Memnun']	['oldum']	['efendim', 'memnun', 'KARAGÖZ', 'Ben']						
10	8	['KARAGÖZ', 'Ben', 'de', 'maymun']	['oldum']	['efendim', 'maymun', 'HACİVAT', 'Karagözüm']						
11	9	['desen', 'ya', 'Somun']	['oldum']	['limon', 'oldum', 'deyip']						
12	10	['Somun', 'oldum', 'limon']	['oldum']	['deyip', 'duruyorsun', 'HACİVAT']						
13	11	['halamın', 'çığlığını', 'duyar', 'gibi']	['oldum']	['Yavuz', 'Yavuz', 'içerde']						
14										

Görsel 6. Çıkan Excel sonucu

Çıkan sonuçlar AntConc'un aksine Python'da aranılan sözcük ve onun bağımlı dizinlerinin tek dosyada listelenebileceğini kanıtlamıştır. Ancak bir sözcükbirimin farklı sözcükbiçimlerinin listelenememesi derlemin oluşturulma sürecini aksatmaya devam etmiştir.

Sorunun çözümü için *almak, atmak, çekmek, durmak, etmek, olmak, kılmak, vermek ve yapmak* katkısız eylemlerinin 5. sınıf Türkçe ders kitabındaki tüm sözcükbiçimleri belirlenmiştir. Gözlemsel veri toplama tekniğiyle oluşturulan bu listedeki her bir katkısız eylemin kitapta yer almayan sözcükbiçimleri de dilbilgisel ölçütler çerçevesinde belirlenerek listeye eklenmiş ve 9 katkısız eylemin olası tüm sözcükbiçimleri çıkarılmaya çalışılmıştır. Türkçe Dilbilgisi kitapları (bkz. Banguoğlu, 1995; Ediskun, 1985; Gencan, 1979) temel alınarak *mastar ve eylemsi biçimi, zaman, kip, görünüş, kişi, sayı, durum ve çatı* ölçütleri çerçevesinde hazırlanan listenin güvenilirliğini sağlamak amacıyla objektiflik yöntemine başvurulmuş ve Cohen'in Kappa testi uygulanmıştır. Testte katkısız eylemlerin farklı sözcükbiçimlerini belirleyebilmek için kullanılan ölçütler *almak* katkısız eylemi özelinde örneklendirilmiş ve bu katkısız eylemin belirlenebilen tüm sözcükbiçimleri tablo biçiminde alan uzmanlarına gönderilmiştir. Alan uzmanlarından ilgili ölçütler çerçevesinde belirlenen sözcükbiçimleri inceleyerek anketteki soruları cevaplandırılmaları istenmiştir.

Uzmanlardan alınan geri dönütler ışığında elde edilen sonuçlar Tablo (3)'te sunulmaktadır:

Maddeler	Uzman I	Uzman II
Madde 1	1	1
Madde 2	0	0
Madde 3	0	0
Madde 4	1	1
Madde 5	1	1
Madde 6	1	1
Madde 7	0	0
Madde 8	1	1
Madde 9	0	0
Madde 10	1	1
Madde 11	0	0
Madde 12	1	1
Madde 13	0	0
Madde 14	1	1
Madde 15	0	0
Madde 16	1	1
Madde 17	0	0
Madde 18	1	1
Madde 19	0	0

Tablo 3. Kappa Testinin Sonucu

Tablo (3)'teki sonuçlar Kappa Formülü ile hesaplanarak uzmanlar arasındaki uyum belirlenmiştir. Kullanılan formül ve sonuçlar aşağıda sunulmaktadır.

KAPPA FORMÜLÜ:

$$\kappa = \frac{\text{Pr}(o) - \text{Pr}(e)}{1 - \text{Pr}(e)}$$

Pr (o) = İki puanlayıcının çıplak uyumu göstermektedir.

Pr (e) = Rastgele olabilecek uyumu yani çakışmayı göstermektedir.

Tablo 4. Kappa Testinin Uyum Hesaplaması

	Uzman II Hayır	Uzman II Evet	Toplam
Uzman I Hayır	9	0	9
Uzman I Evet	0	10	10
Toplam	9	10	19

Tablo (4)'te elde edilen değerler formülleştirildiğinde aşağıdaki sonuca ulaşılmıştır:

$$\text{Pr (o)} = (9+10) / 19 = 1$$

$$\text{Pr (e)} = (10/19) * (10/19) + (9/19) * (9/19)$$

$$\text{Pr (e)} = 0,52*0,52 + 0,47*0,47$$

$$\text{Pr (e)} = 0,27 + 0,22$$

$$\text{Pr (e)} = 0,49$$

$$K = \frac{1 - 0,49}{1 - 0,49}$$

$$K = \frac{0,51}{0,51}$$

$$K = 1$$

$$K = 0,51$$

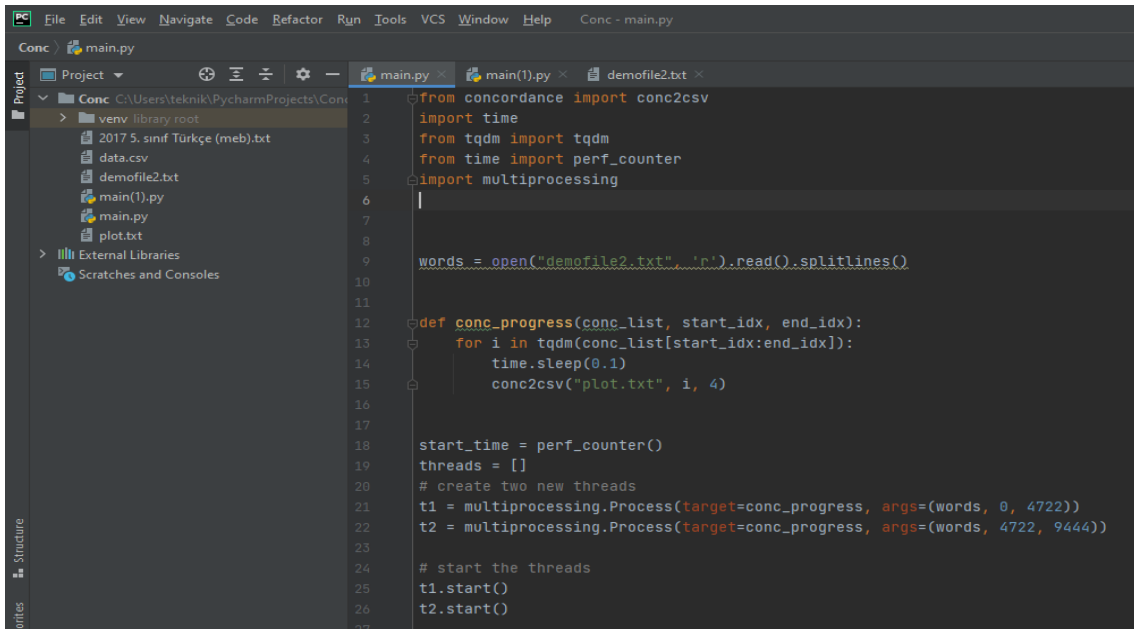
- Bu değer her zaman -1 ile +1 arasında değişen bir değer olmaktadır.
- $k = -1$ ise iki gözlemcinin değerlendirmeleri tamamen birbirine terstir.
- $k = 0$ ise iki gözlemci arasındaki uyum sadece şansa bağlıdır.
- $k = +1$ ise iki gözlemcinin değerlendirmelerinin tamamı birbiri ile aynıdır/uyumludur.

Kısacası sonucun 1'e yaklaşması ile uyum artıyor.

Çıkan sonuçların değerlendirilmesinde Landis ve Koch'un (1977) ile McHugh'ın (2012)'nin sınıflandırmalarından yararlanılmıştır. Bu çalışmanın sonucunun +1 olması çalışmada "Neredeyse mükemmel uyum" olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla katkısız

eylemlerin belirlenebilen farklı sözcükbiçimlerinin güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Yapılan test sonucunda sözcükbiçimlerin güvenilirliği sağlanmış ve pilot çalışmadaki temel sorun çözülmüştür. Güvenirliği kanıtlanmış listeye birlikte yeni kod yazım çalışmalarına başlanmış ve önceki denemeden daha kapsamlı sonuçlara ulaşılmıştır. Sözcükbiçimleri içeren liste *demofile* adıyla Python'a eklendikten sonra *plot* dosyasındaki (5. Sınıf Türkçe ders kitabı) metinlerde demofile'm listelenmesini sağlayacak kod denemeleri yapılmıştır. Bu denemeler Görsel (7) ve (8)'de sunulmaktadır.


```
1 from concordance import conc2csv
2 import time
3 from tqdm import tqdm
4 from time import perf_counter
5 import multiprocessing
6
7
8
9 words = open("demofile2.txt", "r").read().splitlines()
10
11
12 def conc_progress(conc_list, start_idx, end_idx):
13     for i in tqdm(conc_list[start_idx:end_idx]):
14         time.sleep(0.1)
15         conc2csv("plot.txt", i, 4)
16
17
18 start_time = perf_counter()
19 threads = []
20 # create two new threads
21 t1 = multiprocessing.Process(target=conc_progress, args=(words, 0, 4722))
22 t2 = multiprocessing.Process(target=conc_progress, args=(words, 4722, 9444))
23
24 # start the threads
25 t1.start()
26 t2.start()
27
```

Görsel 7. Demofile ile yapılan ilk deneme

```

1 from concordance import conc2csv
2 import time
3 from tqdm import tqdm
4
5 words = open("demofile2.txt", 'r').read().splitlines()
6
7 for i in tqdm(words[0:85]):
8     time.sleep(0.1)
9     conc2csv("plot.txt", i, 4) # concordance çözümleme

```

Görsel 8. Demofile ile yapılan ikinci deneme

Yapılan denemeler sonrasında çıkan Excel dosyasında katkısız eylemlerin farklı sözcükbiçimlerine ve bağımlı dizinlerine (+-4 sözcük) ulaşılabilmiştir.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
1	0	['özlem...', 'Hayattan', 'ya', 'da']	['almayı']	['istediğin', 'kişilerden', 'aldığın', 'sevgi']								
2	0	['dört', 'sporcumuz', 'daha', 'yer']	['alabilecek']	['Gençler', 'bayrağı', 'benden', 'devraldığında']								
3	0	['birisine', 'mesaj', 'yazabilir', 'gönderebilir']	['alabilir']	['ya', 'da', 'okuyabilir', 'Bilgisayar']								
4	0	['gelmiş', 'Burası', 'düz', 'bir']	['alan']	['olduğundan', 'düğün', 'burada', 'yapılacakmış']								
5	1	['kağınsıyla', 'taşt', 'kollarında', 'görev']	['alan']	['ve', 'iki', 'yıl', 'boyunca']								
6	0	['Türk', 'psikiyatrisinin', 'geçmişinden', 'güç']	['alarak']	['hiç', 'vakit', 'kaybetmeden', 'çalışmaya']								
7	1	['doktor', 'yanına', 'öğrencilerini', 'de']	['alarak']	['hastaneyi', 'yeniden', 'düzene', 'sokmak']								
8	2	['bulundu', 've', 'çocuk', 'motosikletleri']	['alarak']	['geleceğin', 'dünya', 'şampiyonu', 'olabilecek']								
9	0	['girer', 'ünlü', 'hocalardan', 'dersler']	['almaya']	['başlar', '1633', '', 'te']								
10	1	['yaptırıyor', '', 'deyip', 'para']	['almaya']	['gelir', 'benim', 'de', 'param']								
11	2	['hep', 'birlikte', 'sana', 'atarı']	['almaya']	['gideceğiz', 'Atarı', 'oyunu', 'senin']								
12	0	['yi', 'de', 'kuruluşu', 'içine']	['almasını']	['ve', 'her', 'köyde', 'üyesi']								
13	1	['para', 'verip', 'on', 'jeton']	['almasını']	['istedim', 'Oyun', 'yine', 'bitti']								
14	0	['1880', '', 'den', 'berli']	['Alman']	['yasaları', 'kırmızı', 'kannca', 'yuvalarını']								
15	1	['ürünü', 'Padışah', 'Abdülhamit', 'tarafından']	['Alman']	['İmparatoru', 'ır', 'Wilhelm', '']								
16	2	['hem', 'Abdülhamit', 'hem', 'de']	['Alman']	['İmparatoru', 'tarafından', 'nişan', 've']								
17	0	['bir', 'yandan', 'da', 'akıl']	['almaz']	['şiddette', 'patlamalarla', 'etrafa', 'enerji']								
18	0	['bir', 'yandan', 'da', 'akıl']	['almaz']	['şiddette', 'patlamalarla', 'etrafa', 'enerji']								
19	0	['mutluluğu', 'siyah', 'üzüntüyü', 'söyleşir']	['Al']	['giyenin', 'gönül', 'dolu', 'mor']								
20	1	['abi', 'beni', 'buraya', 'hastaneye']	['al']	['ben', 'orada', 'hiçbir', 'şey']								
21	2	['RESSAM', 'içimde', 'renkler', 'uçuşur']	['Al']	['yanar', 'yeşil', 'tutuşur', 'Ne']								
22	3	['bitmiş', '', 'Biraz', 'odun']	['al']	['', 'dediler', 'Odunkapısı', '']								
23	4	['ol', 'öğretmen', 'ol', 'Eğitim']	['al']	['bilgiler', 'dol', 'Topluma', 'sun']								

Görsel 9. Yeni pilot çalışmanın excel sonuçları

Görsel (9)'dan anlaşıldığı üzere, katkısız eylemlerin bağımlı dizinleri +-4 sözcük olarak incelenmiştir. Ancak bu inceleme, katkısız eylemlerin dönüştüğü katkısız eylem yapılarını sunabilmekte; bu yapıların yer aldığı tümce sınırları içindeki konusal rolleri verememekteydi. Tümce sınırlarının belirlenerek konusal rollerin incelenebilmesi

amacıyla yeni bir kod yazılarak bu kodla tümce başına düşen ortalama sözcük sayısı hesaplanabilmiştir. Hesaplamalar yapılırken PyCharm IDE'sinin yavaş çalışması nedeniyle çalışmaya VsCode IDE'siyle devam edilmiştir.

Kitapta bulunan 8 tema tek tek incelenmiş her temadaki toplam sözcük sayısı ve tümce başına düşen sözcük oranı ayrı ayrı hesaplanmıştır. Bunun için kitaplar AntConc File Converter (2022) programında pdf dosyasından txt formatına dönüştürülmüş, .txt uzantılı dosya VsCode'a yüklenmeden önce içindeki metinler tırnak işareti, kısa çizgi gibi noktalama işaretlerinden arındırılmıştır. Bu işlem noktalama işaretlerinin metinler çözümlenirken anahtar sözcüğün sağındaki ve solundaki sözcük sayısını etkilemesini engellemek amacıyla yapılmıştır. Not defterinde hazırlanan metinler Python 3.10.8 sürümü ve VsCode IDE'sine aktarılmıştır. Kitaptaki her temanın sözcük sayısı ve tümce başına düşen sözcük oranı farklı olduğu için her çözümlemede anahtar sözcüğün etrafındaki sözcük sayısı da değişmiştir. Bu nedenle her tema ayrı ayrı çözümlenerek temaların .csv uzantılı excel çıktıları ayrı dosyalarda kaydedilmiştir. VsCode IDE'sinden alınan bu çıktılarda eylemlerin *asıl eylem* (full verb) olarak kullanıldığı başka bir ifadeyle, bu eylemlerin katkısız eylem yapısına dönüşmediği örnekler liste dışı bırakılmış ve tüm temalarda katkısız eylem yapısı olduğu araştırmacı tarafından tespit edilen örnekler yeni bir excel dosyasına aktarılmıştır. Temaların birleştirildiği bu excel dosyasında tümce sınırları içinde yer alan katkısız eylem *KE* olarak, bu katkısız eylemin oluşturduğu katkısız eylem yapısı ise *KEY* biçiminde kısaltılarak işaretlenmiş ve ayrı sütunlarda gösterilmiştir. Konusal rollerin her biri için ayrı sütunlar açılmış, tümcedeki katkısız eylem yapısının üye yapısı çıkarılmış ve üyeler ayrı sütunlarda işaretlenerek 1 olarak kodlanmıştır. Bu çözümleme katkısız eylem yapısının tümcedeki sözdizimsel konumu belirlendikten sonra yapılmıştır. Tümcedeki katkısız eylem yapısı sözdizimsel olarak gömülü ise *ed* ile ana tümce konumundaysa *ana* diye işaretlenmiştir. Bu işaretlemelelerde Python'ın dilsel özellikleri ve çözümleme hızı dikkate alınmıştır.

Yukarıda anlatılan çözümleme aşamaları Görsel (10), (11) ve (12)'de sunulmaktadır.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
1	0	['kurşun', 'askerleri', 'vardı', 'bir', 'tek', 'Onlarla', 'da', 'oynardık', 'Nişan']	['alan']	['Yürüyen', 'selam', 'duran', 'kurşun', 'askerler', 'Torununun', 'da', 'var', 'böyle']					
2	1	['dönüyor', 'çemberim', 'Hiç', 'bitmese', 'horoz', 'şekerim', 'Aşağıdaki', 'dizelerde', 'yer']	['alan']	['altı', 'çizili', 'sözcüklerin', 'metinde', 'hangi', 'anlamda', 'kullanıldığını', 'işaretle']					
3	2	['bu', 'hâliyle', 'dükkân', 'bir', 'kahvehaneye', 'dönüşürdü', 'Yukandaki', 'metinde', 'yer']	['alan']	['sorum', 'nedir', 'Anlatınız', 'Affan', 'Efendi', 'nin', 'mahallede', 'çok']					
4	0	['üstünlüğü', 'yaşlılığı', 'yararlılığı', 'dolayısıyla', 'bir', 'kimseye', 'değer', 'vermek', 'hürmet']	['etmek']	['Sayılan', 'arka', 'arkaya', 'söylemek', 'Bir', 'değer', 'karşılığında', 'bir', 'malı']					
5	1	['Hayatta', 'gerçek', 've', 'hayal', 'iç', 'içerir', 'Başarmak', 'için', 'hayal']	['etmek']	['yeterlidir', 'Bugün', 'hayal', 'olan', 'yann', 'gerçek', 'olabilir', 'Hayallerin', 'gerç']					
6	0	['Fakat', 'boşlukta', 'selam', 'vermesini', 'onun', 'tepetaklak', 'gelmesi', 'anlamında', 'kabul']	['edebilirsiniz']	['Ükenin', 'adını', 'soracak', 'olursam', 'beni', 'kara', 'cahil', 'bir', 'kız']					
7	0	['bir', 'oyuncakçı', 've', 'aktanın', 'piyasaya', 'lyice', 'hakim', 'olduğunu', 'fark']	['eden']	['Affan', 'Dede', 'dükkânda', 'kalan', 'artık', 'renkleri', 'de', 'lyice', 'solmuş']					
8	0	['Metni', 'noktalama', 'işaretlerine', 'dikkat']	['ederek']	['sesli', 'okuyunuz', 'OYUNCAK', 'Kızmla', 'iki', 'torununun', 'evden', 'çıkmasını']					
9	1	['belirlediği', 'bir', 'zamanda', 'şirinizi', 'vurgu', 'durak', 've', 'tonlamaya', 'dikkat']	['ederek']	['fon', 'müzîği', 'eşliğinde', 'okuyunuz', 'Gerektiğinde', 'öğretmeninizden', 'örr']					
10	2	['oyunoyuncak', 'nasıl', 'Sevdiğiniz', 'oyunoyunoyuncak', 'resmi', 'Metni', 'noktalama', 'işaretlerine', 'dikkat']	['ederek']	['sessiz', 'okuyunuz', 'İngiliz', 'yazar', 'Lewis', 'CARROLL', 'matematik', 'doçenti']					
11	0	['Aslında', 'şu', 'kalan', 'kısmımlama', 'doğru', 'dürüst', 'bir', 'kişi', 'bile']	['etmem']	['diye', 'düşündü', 'Tam', 'bu', 'sırada', 'masanın', 'altında', 'küçük', 'bir']					
12	0	['çatısında', 'güvercinler', 'vardı', 'diyecek', 'olsanız', 'böyle', 'bir', 'levi', 'hayal']	['edemezler']	['bile', 'Onlara', 'Yüz', 'bin', 'dolar', 'değerinde', 'bir', 'ev', 'gördüm']					
13	0	['unutacak', 'kadar', 'zevkle', 'oynar', 'sık', 'sık', 'dişarını', 'gözlemeyi', 'ihmal']	['etmez']	['Bir', 'defasında', 'en', 'sevdiği', 'oyuncak', 'olan', 'elektrikli', 'trenle', 'oynarke']					
14	0	['sıcaktı', 'ki', 'sersemlemiş', 've', 'uykusu', 'gelmişti', 'Papatyalardan', 'bir', 'çelenk']	['yapmak']	['için', 'kalkıp', 'papatya', 'toplasam', 'im', 'diye', 'düşünürken', 'önünden', 'kırm']					
15	1	['tahmin', 'ediniz', 'Tahminlerinizi', 'verilen', 'boşluğa', 'yazınız', 'Papatyalardan', 'bir', 'çelenk']	['yapmak']	['için', 'kalkıp', 'papatya', 'toplasam', 'im', 'diye', 'düşünürken', 'önünden', 'kırm']					
16	2	['olduğu', 'bir', 'yaşamı', 'yaşandı', 'saymamış', 'Ayağı', 'yere', 'basan', 'işler']	['yapmak']	['gerçek', 'hayata', 'uygun', 'olsa', 'da', 'ruhunuz', 'yaramaz', 'bir', 'çocuk']					
17	0	['yutmaya', 'başladı', 'Altı', 'çizili', 'sözcüklerin', 'anlamını', 'cümleden', 'hareketle', 'tahmin']	['ediniz']	['Tahminlerinizi', 'verilen', 'boşluğa', 'yazınız', 'Papatyalardan', 'bir', 'çelenk', 'y']					
18	0	['takılmıştı', 'ütanmadan', 'küpürmüştü', 'olmuytum', 'O', 'günden', 'sonra', 'çok', 'dikkat']	['ediyorum']	['bir', 'daha', 'suçüstü', 'yakalanmamaya', 'Bu', 'yüzden', 'sık', 'sık', 'dişarı']					
19	0	['Hemen', 'eve', 'gitmek', 'ister', 'misin', 'Altını', 'kapını', 'ardını', 'merak']	['ediyor']	['musun', 'Tavşan', 'Yumurta', 'Adam', 've', 'Alis', 'Te', 'buluşmak']					
20	0	['düşsem', 'ağzımı', 'açmam', 'artık', 'Alis', 'aşağıya', 'doğru', 'düşmeye', 'devam']	['ediyordu']	['Acaba', 'bu', 'düşme', 'hiç', 'bitmeyecek', 'miydi', 'Ne', 'biçim', 'kuyru']					
21	1	['teleskop', 'gibi', 'açılıp', 'kapanmalanını', 'öğreten', 'bir', 'kitap', 'bulabileceğini', 'ümit']	['ediyordu']	['Masaya', 'doğru', 'yürüdü', 'Fakat', 'bu', 'ke', 'masanın', 'üzerinde', 'küçük']					

Görsel 10. Asıl eylemlerin listeden çıkarılması

A	B	C	D	E	F	G	H
1	KE	KEY	sözdü Tümece	Kılıcı	Etkileyen	Konu	Etkilenen
2	almak	nişan almak	ed Nişan alan, yürüyen, selam duran kurşun askerler.	kurşun asker			
3	almak	yer almak	ed Yukarıdaki metinde yer alan sorun nedir?			sorun	
4	almak	yer almak	ed Aşağıdaki dizelerde yer alan altı çizili sözcüklerin metinde hangi anlamda kullanıldığını işaretleyin.			altı çizili sözcükler	
5	almak	yer almak	ed Siz de aşağıdaki paragrafta yer alan terim anlamlı kelimeleri bularak altını çiziniz.			terim anlamlı kelime	
6	almak	yer almak	ed "Karagöz ile Hacivat – İncelik" metni ile aşağıda yer alan "Karagöz" metnini biçim ve tür bakımından karşılaştırınız.			metin	
7	almak	içine almak	ed Kökleri tarihimizin derinliklerine inen ve geniş bir hayat felsefesini içine alan Türk atasözlerinin çoğu, zaman içinde Türk bilginlerince derlenmiş, dilden yazıya dökülmüştür.			hayat felsefesi	
8	almak	sırtına almak	ana Kabahat samur kürk olsa, kimse sırtına almaz.			kabahat	
9	almak	cevap almak	ana Sor da hemen vızır vızır cevabını al.				
10	almak	rol almak	ed Oyunda rol alacak oyuncular senaryoyu günler öncesinden ezberlemeye başladılar.	oyuncular			
11	almak	koku almak	ed Bunlar burun deliğinden girer ve koku alma duyumuzu hareket ettirir.			koku alma duyumuzu	
12	almak	koku almak	ed Tat ve koku alma duyuları birbirine sıkı sıkıya bağlı iki duydur.			koku alma duyuları	
13	almak	tat almak	ed Tat ve koku alma duyuları birbirine sıkı sıkıya bağlı iki duydur.			tat alma duyuları	
14	almak	tat almak	ed Görme, işitme, dokunma, koku ve tat alma duyuları aracılığıyla, çevremizdeki dünyanın farkına varınız.				
15	almak	koku almak	ed Tat ve koku alma duyunuz olmasaydı ne hissederdiniz?			tat ve koku alma duyunuz	
16	almak	koku almak	ed Görme, duyma, koku alma, tatma ve dokunma duyularına ait verilerden yararlanarak bir bilgilendirici metin yazınız.			koku alma duyusundan	
17	almak	kilo almak	ana Makarna çok lezzetli bir yemektir ama çok yersen fazla kilo alabiliriz.				Biz

Görsel 11. Temaların birleştirilerek konusal rollerin işaretlenmesi

P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z	AA	AB	AC	AD	AE
1	Amaç	ÜYELER	ÜYE SAYISI	Kıl	Ko	Yrancı	Etkilen	Dnymleyn	Yr	Etkleyen	Arç	Kynk	Hdf	Ndn	Amç
2		1 Kılıcı	1	1											
3		2 konu-yer	2		1				1						
4		2 konu-yer	2		1				1						
5		2 konu-yer	2		1				1						
6		2 konu-yer	2		1				1						
7		2 kaynak-konu	2		1						1				
8		2 deneyimleyen-konu	2		1			1							
9		1 yararlanıcı	1			1									
10		2 kılıcı-yer	2	1					1						
11		2 deneyimleyen-konu	2		1			1							
12		1 konu	1		1										
13		1 konu	1		1										
14		2 deneyimleyen-araç	2		1			1			1				
15		1 konu	1		1										
16		2 deneyimleyen-konu	2		1			1							
17		2 etkilenen-neden	2				1							1	
18		2 konu-yer	2		1				1						

Görsel 12. Üye yapısının kodlanması

Görsel (11)'deki konusal rol işaretlemeleri ve bu işaretlemelerin sonucunda ortaya çıkan Görsel (12)'deki üye yapısı kodlamaları Frawley'nin (1992) konusal rol kuramında tartıştığı bilgiler ışığında yapılmaya çalışılmıştır. Ancak Frawley'nin (1992) savlarının zemini İngilizce başta olmak üzere Mandarin Çincesi, Eskimo dili ve bazı yerli dillerine (örn. Tagalog, Wichita, Chickasaw vb.) dayanmaktadır. Ayrıca Türkçede katkısız eylemlerin özelliklerine ve konusal rol belirlemelerine ilişkin ayrıntılı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle, katkısız eylemlerin üye yapısının bu çalışmada nasıl belirlendiğini gösteren bir çözümleme anahtarı oluşturularak çözümlenmeler bu anahtar doğrultusunda yapılmıştır.

3.3. Çözümleme Anahtarı

Çalışmanın 2.2. *Metinsel Eşdizimlilik* bölümünde açıklanan eşdizimliliğin metinsel boyutta incelenmesi konusu, bu tez çalışmasında metin tümcelerinin ele alınmasıyla ilişkilendirilmiştir. Çalışmanın araştırma nesnelere biri olan konusal roller, katkısız eylem yapılarının yer aldığı metin tümceleri bağlamında araştırılmıştır. Dolayısıyla katkısız eylem yapılarının ve konusal rollerin çözümlenmeleri tümce sınırları

içerisinde yapılmış ancak tümcelerinin metin içindeki bağlamsal zeminleri de dikkate alınmıştır.

Çalışmanın 3.2.1. *Derlemin Oluşturulma Süreci* bölümünde anlatılan çözümleme aşamalarının en önemli basamağı derleminde yer alan katkısız eylem yapılarının konusal rollerinin belirlenmesidir. Veri tabanındaki katkısız eylem yapıları bazı tümcelerde tümce içine yerleşmiş iç tümce konumunda, bazı tümcelerde ise tümcenin ana eylemi olarak görülmektedir. Tümcedeki sözdizimsel konumları belirlendikten sonra, bu yapıların üyeleri bulunarak üyelerinin konusal rolleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın 2.5. *Frawley'nin Konusal Rol Ulamlamaları* bölümündeki Tablo (1)'de belirtilen on iki rolün Türkçedeki özellikleri derlemindeki örnekler üzerinden belirlenmiştir. Frawley (1992) *Kılıcı* rolündeki bir üyenin *canlılık*, *irade* ve *istek* gibi tipik özelliklere sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Ancak derleminde yer alan bazı örneklerde *Kılıcı* rolündeki üyelerin bu özellikleri dolaylı olarak taşıdığı görülmektedir. Bu durum, derlemi oluşturan örneklerin anlatı ve bilgilendirici gibi farklı metin türlerini yansıtmasının bir sonucudur. Bu araştırmada belirlenen tipik *Kılıcı* örnekleri aşağıda sunulmaktadır.

***Kılıcı* Örnekleri**

Örnek (89)

Tüm güvercinler sevinç çığlıkları atmaya başlamışlar.

Örnek (89)'da *çığlık atmak* KEY'inin üyesi olan *güvercinler* *kılıcı* rolündedir. Güvercinler (-) *irade* ve (-) *istek* özelliğine sahip olmalarına rağmen buradaki bağlamda, Fabl metninden alınan örnekte, insanın karakteristik özelliklerini, (+) *irade* ve (+) *istek*, taşıması bu üyenin konusal rolünün *kılıcı* olduğunu göstermektedir. Çözümlenmelerde

karşılaşılan diğer örneklerde de eğer bir üye Örnek (89)'daki gibi dolaylı olarak (+) insan özellikleri gösteriyorsa o üyenin konusal rolü kılıcı olarak işaretlenmiştir. Benzer duruma anlatı metinlerinde sıkça rastlanmaktadır. Örnek (90)'da görüldüğü gibi, üyelerin anlatı dünyasında kılıcı özellikler sergilediği gözlemlenmiştir.

Örnek (90)

Alis hiç acele etmedi.

Kılıcı rolü bazı örneklerde ise *örtük* (implicit) olarak bulunmuştur. Bu tür örnekler çoğunlukla edilgen kullanımlarda ortaya çıkmakla birlikte sınırlı sayıda etken yapıları yüklemelerde de bulunmaktadır. *Edilgen yapı* (passive construction) yüklemelerde örtük özne konumundaki üyenin üstlendiği rol excel çözümlemesinde *imp* (implicit) kısaltmasıyla gösterilirken; *etken yapı* (active construction) üye yüzey yapıdaki kullanımıyla işaretlenmiştir.

Örnek (91)

Bu tabloda kitabı ödünç alanların kitabı aldıkları ve iade ettikleri tarihler gösterilmektedir.

Örnek (92)

Mızrap benzeri tezene denilen bir araçla icra edilir.

Örnek (93)

Rakibe en fazla ciridi isabet ettiren taraf oyunu kazanır.

Örnek (91)'deki *iade etmek* KEY'i etken yapılı yüklemleme gerçekleştirmektedir ve *ödünc alanlar* bu KEY'in kılıcı üyesidir. Örnek (92)'de ise *icra etmek* KEY'i edilgen yapıdır ve yüklemlesinde örtük olarak bulunan üye kılıcı özelliklere sahiptir. Örnek (93)'te ise Örnek (91)'deki gibi yüklemlemeyi gerçekleştiren KEY'de *çatı* (voice) yapısı bulunmaktadır. Ancak Örnek (91)'de edilgen yapı kullanılırken, Örnek (93)'teki *çatı ettirgen yapıdır* (causative construction). Örnek (93)'teki gibi eğer bir üye metnin yüzey yapısında yer alıyorsa, *taraf* üyesinin kılıcı rolünü üstlenmesi, o üyenin rolü çözümleme dosyasına açık olarak işaretlenmiştir.

Çözümlemelerde karşılaşılan bazı örneklerde ise, DeLancey'in (1984) "Kılıcılar da tipik olarak *canlıdır* (animate), ancak canlılığın iradeden daha az önemli bir yeri vardır." savunusunun aksine (+) *canlılığın* kılıcı rolündeki önemi dikkat çekmektedir.

Örnek (94)

Aleksandır Flemink penisilini bularak insan vücudunda hastalık yapan bakterileri yok edebilmemizi sağlamıştır.

Örnek (95)

Duyumlar, tatları ve kokuları tanımamıza imkân veren, beyindeki insula denen merkeze iletilir.

Örnek (94)'te *hastalık yapmak* KEY'inin yüklemlesinde *bakteri* üyesi kılıcı rolündedir. Ancak bu üyenin (+) *irade* özelliği (-) *bilinç* özelliği nedeniyle tartışmaya açıktır ve bu nedenle iradenin canlılık özelliğinin önüne geçmediği sonucuna ulaşılmaktadır. Örnek (95)'te ise *imkan vermek* KEY'inin yüklemlesinde bulunan *insula* üyesi için yine (+) *canlılık* özelliğiyle birlikte (+) *sorumluluk* prototipi önem kazanmaktadır.

Kılıcı rolündeki üyelerin canlılık özelliği kadar öne çıkan diğer özelliği (+) niyetliliklerdir. Bu özelliğin Örnek (96) ve (97)'de öne çıktığı görülmektedir.

Örnek (96)

UNESCO'nun 1981 yılını bütün dünyada Atatürk yılı olarak ilan etmesinin sebebi nedir?

Örnek (97)

Ödevimi yapabilmem için ailem bana destek oldu.

Örnek (96)'da *ilan etmek* KEY'inin yüklemlemesinde yer alan *UNESCO* üyesi (+) niyetlilik özelliğiyle kılıcı rolünü üstlenmiştir. Benzer şekilde Örnek (97)'de de *aile* üyesi kılıcı rolündedir.

Mantıksal aktörlerin en belirgin ögesi olan kılıcı rolü, mantıksal alıcıların ögesi olan deneyimleyen rolüyle sözdizimsel konum açısından koşutluk sergilemektedir. Ancak deneyimleyen rolünün derlemdeki örneklerde belirlenen tipik özellikleri sayesinde bu üyenin ayırıcı özellikleri sunulabilmektedir.

Deneyimleyen Örnekleri

Frawley'de (1992) *içsel durum* özelliğiyle kılıcıdan ayrılabilen deneyimleyen rolü, bu araştırmanın veri tabanındaki örneklerde *bilişsel eylemler* (cognitive verbs) ve *durum eylemleri* (state verbs) yüklemlemesiyle ilişkilendirilmiştir.

Örnek (98)

İlaçları ne zaman ve hangi ölçüde almamız gerektiğine kendimizi gözlemleyerek karar veririz.

Örnek (98)'deki *karar vermek* KEY'i *bilişsel yetileri* (cognitive abilities) gerektiren bir eylemdir ve yüklemlesinde örtük olarak bulunan *biz* üyesi deneyimleyen rolüne sahiptir. Bilişsel eylemler gibi, duyuşal ve duyuşal eylemlerin kullanıldığı yüklemlemelerde de deneyimleyen rolü görölmektedir.

Örnek (99)

Bütün dünya, bir milletin yurduna nasıl sahip çıktığına o gece bir kere daha şahit oldu.

Örnek (99)'da şahit olmak KEY'inin yüklemlesinde yer alan *bütün dünya* deneyimleyen üye rolündedir. Bu üyenin deneyimleyen rolünde işaretlenmesinin sebebi *şahit olmak* eyleminin *duyuşal* (sensitive) bir eylem olmasıdır. Benzer durum Örnek (100)'de de görölmektedir.

Örnek (100)

İzlemeye gelen hep mutlu olur.

Örnek (100)'deki *mutlu olmak* KEY'i *duyuşal* (emotional) bir eylemdir ve *izlemeye gelen* bu yüklemlemenin deneyimleyen üyesi rolündedir. Ayrıca, deneyimleyen rolü durum eylemlerinin kullanıldığı yüklemlemelerde de dikkat çekmektedir.

Örnek (101)

Az uyuyan bir kişi okulda başarılı olamaz.

Örnek (102)

Bu nedenle çokça oynayan çocuk çok da sağlıklı olur.

Örnek (101)'de *başarılı olmak* KEY'inin yüklememesindeki *kişi* üyesi deneyimleyen rolünü üstlenmiştir. Benzer durum Örnek (102)'de de vardır. *Çocuk* üyesi *sağlıklı olmak* yüklememesinin deneyimleyen rolünü göstermektedir.

Deneyimleyen rolünü üstlenen üyelerin dikkat çekici bir diğer özelliği de bu üyelerin (+) *hayvan* anlam atomunu taşımasıdır. Bu anlam atomunun Örnek (89)'da kılıcı rolünde işaretlenmesinin sebebi metin türüdür. Anlatı metinlerindeki üyelerin anlam atomu (+) *hayvan* ise kılıcı rolünde işaretlenmektedir. Ancak bilgilendirici metinlerinde anlamsal olarak (+) *hayvan* atomunu taşıyan üye deneyimleyen rolündedir. Çünkü bu üyelerin yüklemelerinde yer alan eylemler *içgüdüsel davranışa* (instinctive behaviour) dayanmaktadır.

Örnek (103)

Dokumacı karıncalar ipekle birlikte yaprakları dokuyarak kendi yuvalarını inşa ederler.

Örnek (103)'te *inşa etmek* KEY'inin yüklememesindeki *dokumacı karıncalar* içgüdüsel olarak bu eylemi gerçekleştirdiği için deneyimleyen rolündedir.

Etkileyen Örnekleri

Bu çalışmanın veri tabanındaki örneklerin çözümlenmesi sürecinde, kılıcı ve deneyimleyen rolleriyle koşutluk gösterdiği gözlemlenen üyelerden bazılarının rolü *etkileyen* olarak işaretlenmiştir. Etkileyen rolündeki üye kılıcının tüm özelliklerine sahip gibi görünen ancak yüklemlemede doğrudan neden oluşturmayan üyedir. Çözümlemeler sırasında sınırlı sayıda da olsa etkileyen rolüne sahip üyeler bulunmuştur.

Örnek (104)

Ağzımızda çiğnemeye ve ön sindirime yardımcı olan tükürük salgılayan bezler bulunur.

Örnek (104)'te *yardımcı olmak* KEY'inin yüklemlemedeki *tükürük salgılayan bezler etkileyen* üye rolünü üstlenmektedir. Bu üyenin etkileyen rolü taşımasının temel sebebi, çiğneme ve sindirim eylemlerini kendisinin gerçekleştirmemesi sadece bu eylemlerin gerçekleşmesini sağlamada rol oynamasıdır. Bu üyenin rolü Örnek (95)'teki insula *kılıcı* üyesinin rolüne benzemektedir. Örnek (95)'te *kılıcı* Örnek (104)'te *etkileyen* rollerinin belirlenmesi yüklemleme farklılığından kaynaklanmaktadır. Eğer Örnek (104)'te tümcedeki KEY yerine *salgılamak* yüklemlemesi çözümlenseydi *tükürük salgılayan bezler kılıcı* üye rolünde işaretlenebilirdi.

Etkileyen rolünün görüldüğü başka örnekler de aşağıda sunulmaktadır.

Örnek (105)

Çünkü banyodan çevreye saçılan su damlaları uzay aracının sistemlerine zarar verebilir.

Örnek (106)

Kum fırtınaları tarımı yok edecek.

Örnek (105)'te *zarar vermek* yüklemlesinde yer alan *su damlaları* üyesi etkileyen rolündedir. Çünkü *su damlaları* bu yüklemlemede eylemin doğrudan nedeni değildir. Bu üyenin dış güç etkisiyle, etrafa saçılma nedeni, *zarar verme* eyleminin gerçekleştiricisi olduğu görülmektedir.

Örnek (106)'da ise *yok etmek* yüklemlesinin iki üyesinden biri olan *kum fırtınaları* diğer üyeyi yani *tarımı* kendi içsel nedenleriyle yok etmemekte, dış güç etkisiyle bu eylemi gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla kum fırtınalarının rolü *etkileyendir*.

Etkilenen Örnekleri

Örnek (106)'daki *yok etmek* yüklemlesinde yer alan *tarım* üyesi etkilenen rolünü taşımaktadır. *Tarım*, *yok etmek* eylemine maruz kalmıştır. Çözümlemeler yapılırken bir üyenin yüklem maruz kaldığı ve yüklem tarafından değiştirildiği başka örnekler de vardır.

Örnek (107)

Siz üzerime yatarsanız yağmur damlaları buhar olup uçuverir.

Örnek (107)'deki buhar olmak KEY'inin yüklemlediği *yağmur damlaları* üyesi etkilenen rolündedir. Çünkü *buhar olmak* eylemine maruz kalmış ve bu eylem tarafından değişime uğramıştır. Etkilenen rolü taşıyan üyelerin prototipi (+) *değişim* göstermeleridir. Örnek (108) ve (109)'da bu prototip görülebilmektedir.

Örnek (108)

Uyku bedenimizin dinlenmesini, zihnimizin yenilenmesini, organlarımızın kendini tamir etmesini sağlar.

Örnek (109)

Alexander Fleming Penisilin'i bularak insan vücudunda hastalık yapan bakterileri yok edebilmemizi sağlamıştır.

Örnek (108)'de *tamir etmek* KEY'inin yüklemlesinde yer alan *kendini* etkilenen üye rolündedir. Artgönderim ilişkisiyle belirlenen bu üye, tamir etmek eylemine maruz kalarak değişim yaşamaktadır. Örnek (109)'da ise *bakteriler yok etmek* eylemine maruz kalan üye rolündedir. Örnek (94)'te *kılıcı* üye rolü taşıyan *bakteriler*, yüklemlemenin değiştiği Örnek (109)'da *etkilenen* rolündedir.

Konu Örnekleri

Örnek (108)'de *tamir etmek* KEY'inin yüklemlesinde *kendi* üyesiyle birlikte *organlarımız* üyesi de bulunmaktadır. *Organlarımız* üyesinin *tamir etmek* eylemini içsel nedenlerle gerçekleştirmemesi, (-) *irade* ve (-) *istek* özellikleri taşıması bu üyenin *kılıcı* olamayacağını göstermektedir. Yüklemlemedeki eylemle yeri tanımlanan bu üye *konu* rolündedir. Çözümlemeler yapılırken konu rolü taşıyan üye sayısının oldukça yüksek olduğu görülmüştür.

Örnek (109)

“Buna mecburum.” der gibi baktı babasının yüzüne ve Can'ın elini tutup hızla barakayı terk etti.

Örnek (109)'daki *terk etmek* KEY'inin yüklemlesinde bulunan *baraka* konu rolü taşımaktadır. Frawley'de (1992) yüklemlemeyle yeri değişen ya da yeri tanımlanan varlıklar olarak açıklanan konu rolü için *baraka* üyesi tipik bir örnektir. Ancak bazı örneklerde kılıcı özelliklere sahip üyelerin konu rolü taşıdığı gözlemlenmiştir.

Örnek (110)

Şehit Bacı, Millî Mücadele'de mermi taşıyan Türk kadınıni temsil eden bir semboldür.

Örnek (110)'daki *temsil etmek* KEY'inin yüklemlesinde yer alan *Şehit Bacı*, bu yüklemlemedeki eylemin aktif başlatıcısı değil konusudur.

Örnek (111)

Yapılan tahliller sonucu hastanın ani kasılma geçirdiğini fark ettik ve onu kalp hastalıkları doktoruna yönlendirdik.

Örnek (111)'de ise *fark etmek* yüklemlesinde *hastanın ani kasılma geçirmesi konu* rolünü taşıyan üyedir. Fark etmek eylemiyle yeri tanımlanan varlık kasılma geçiren hastadır.

Örnek (112)

Metni noktalama işaretlerine dikkat ederek sesli okuyunuz.

Örnek (112)'de *dikkat etmeye* konu olan *noktalama işaretleridir*.

Frawley (1992) konu rolüyle birlikte *kaynak* ve *hedef* rollerini de uzamsal roller ulamlamasında ele almaktadır.

Kaynak ve Hedef Örnekleri

Çözümlemeler yapılırken rol belirlemede en çok zorlanılan rollerden biri hedef rolü olmuştur. Bu zorlanmanın temel sebebi hedef rolünün sadece somut hareket eylemlerinde görülmemesidir. Bununla birlikte, *yönelme durumunun* (dative case) kullanımı da yanıltıcı olabilmektedir. Örnek (112)'deki üye yönelme durumu almasına rağmen hedef değil *konu* rolünü taşımaktadır. Ancak yönelme durumu bazı hedef rolü taşıyan üyelerin prototipidir.

Örnek (113)

Fare dostlarına da çok teşekkür ederek oradan ayrılmışlar.

Örnek (114)

Başpare denilen, icra eden sanatkârın dudaklarına temas eden bir araç yardımıyla ses çıkartılır.

Örnek (113)'te *teşekkür etmek* KEY'inin yüklediği *dostlarına* üyesi hedef rolündedir ve yönelme durumuyla kullanılmıştır. Örnek (114)'te de benzer durum vardır. *Temas etmek* KEY'inin hedefi yani uç noktası *dudaklardır*. Bu iki örnekte de hedef rolü taşıyan üyenin yönelme durumuyla kullanıldığı görülmektedir. Ancak çözümlemelerde yönelme durumunun kullanılmadığı ancak uç noktanın işaret edildiği üyelerin de hedef rolünde olduğu belirlenmiştir.

Örnek (115)

Kanuni'nin yerine başa geçen oğlu II. Selim'in en çok hoşlandığı şey, sarayına bilginleri, şairleri toplayıp onlarla sohbet etmektir.

Örnek (115)'te *sohbet etmek* KEY'inin yüklemlesinde yer alan *onlarla* üyesinin taşıdığı rol *hedef* rolüdür. Çünkü sohbet etmek eyleminin varış noktası onlardır.

Hedef rolünün bulunduğu bazı örneklerde ise bu rolün *kaynak* rolüyle birlikte ortaya çıktığı gözlemlenmiştir.

Örnek (116)

Ayağı yere basan işler gerçek hayat için uygun olsa da ruhumuz yaramaz bir çocuk.

Örnek (116)'da *uygun olmak* KEY'inin yüklemlediği *ayağı yere basan işler* üyesi bu yüklemlemeki eylemin *kaynağını*; *hayat* üyesi ise *hedefini* göstermektedir. Kaynak rolü hareketin ya da bu örnekte olduğu gibi durumun *çıkış noktasını*; hedef rolü ise *varış noktasını* işaretlemektedir. Kaynak rolünün bazı örneklerde *çıkma durumuyla* (ablative case) işaretlendiği görülmektedir. Ancak hedef rolündeki yönelme durumu gibi, kaynak rolünde de bu işaretleme baskın bir prototip değildir.

Örnek (117)

Dinlediğiniz haber metninden hareketle 5N 1K sorularına cevap veriniz.

Örnek (117)'deki *cevap vermek* KEY'inin yüklemlediği *haber metninden* üyesi eylemin çıkış noktasını göstermekte bu nedenle *kaynak* rolü taşımaktadır. Cevap vermenin varış noktası *sorularına* üyesi olduğu için bu üye de *hedef* rolündedir.

Örnek (118)

Küresel ısınma aşağıdakilerden hangisine sebep olmaz?

Örnek (118)'de ise *sebep olmak* KEY'inin yüklemlesinde yer alan *küresel ısınma kaynak* üye rolündedir. *Küresel ısınma* kılıcı özelliklere sahip gibi görünse de eylemin aktif başlatıcısı olmaması, (-) irade, (-) istek özellikleri bu üyenin kılıcı olmadığını kanıtıdır. Küresel ısınma sebep olmak eyleminin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Ayrıca, çözümler bazı örneklerde kaynak rolündeki üyenin, kılıcı ve deneyimleyen rolleriyle birlikte kullanılabilirdiğini göstermektedir.

Örnek (119)

Bulduğunuz kelimelerin doğruluğunu sözlüklerinizden kontrol ediniz.

Örnek (120)

Metinden hareketle bu kelimelerin anlamlarını tahmin ederek yazınız.

Örnek (119)'da *kontrol etmek* KEY'inin yüklemlediği *sözlüklerinizden* üyesi bu yüklemlemedeki eylemin çıkış noktasını göstermektedir. Dolayısıyla, *sözlüklerinizden kaynak* rolünü taşımaktadır. Bu örnekteki yüklemlemede örtülü olarak bir kılıcı da bulunmaktadır. Kontrol etmek eyleminin aktif başlatıcısı olan bu örtük üye *sizdir ve kılıcı* rolündedir. Örnek (120)'de ise *tahmin etmek* KEY'inin yüklemlesinde yer alan *metinden* üyesi tahmin etmek eyleminin *kaynağıdır* ve tahmin etmek bilişsel bir eylem olduğu için örtük üye olan *siz* de *deneyimleyen* rolündedir.

Çözümler sırasında kullanım sıklığı *deneyimleyen* rolü kadar yüksek olmakla birlikte, etkilenen ve deneyimleyen rolleri gibi mantıksal alıcılarda ulamlanan *yararlanıcı* rolünün sınırlı sayıda örneğine ulaşılmıştır.

Yararlanıcı Örnekleri

Frawley’de (1992) belirtildiği gibi, yararlanıcı rolü bir başkasının eylemlerinden eylemler üreten üyedir ve genellikle bir *kılıcı* üyeye birlikte ortaya çıkar. Ancak bu çalışmada, *yararlanıcı* rolündeki üyenin sadece kılıcı üyeye değil aynı zamanda *deneyimleyen* rolündeki üyeye de kullanılabildiği görülmektedir.

Örnek (121)

Eğer fare güvercinlere yardım etmeseydi olay nasıl gelişirdi?

Örnek (121)’deki *yardım etmek* KEY’inin yüklemlesinde yer alan *güvercinlere* üyesi, yönelme durumuyla kullanılmasına rağmen eylemin hedefi değil; yardım etmek eyleminden *yararlanan* varlıktır. Bu eylemi (+) *istek*, (+) *irade*yle başlatan *fare* ise kılıcı üyedir.

Örnek (122)

Bilirsiniz ramazan ayında herkes evine konuk davet eder.

Örnek (123)

Siz ülkemizi olimpiyatlarda temsil edecek olsanız hangi alanda yarışmak isterdiniz?

Örnek (122)’de *davet etmek* KEY’inin yüklemlediği *herkes* bu eylemi (+) *irade* ile gerçekleştirdiği için kılıcı; *konuk* üyesi ise bu eylemden yararlandığı için *yararlanıcı* rolü taşımaktadır. Örnek (123)’te ise *temsil etmek* KEY’indeki yüklemlemenin üyesi olan *ülkemizi* bu eylemden *yararlanan* üye rolündedir. *Temsil etmek* eylemini (+) *irade*, (+)

istekle gerçekleştiren *siz* de *kılıcı* rolünü taşımaktadır. Bazı örneklerde ise kılıcı ye yerine deneyimleyen üyesinin yaralanıcıyla birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir.

rnek (124)

Sizi bir kitap dostu olmaya davet ediyorum.

rnek (124)'teki *davet etmek* KEY'i örnek (122)'deki gibi somut bir eylem olarak kullanılmamıştır. Bu nedenle davet etmek eylemini örtük olarak gerçekleştiren ye, yani *ben deneyimleyen* rolünde; bu eylemden yararlanan *sizi* ise *yararlanıcı* ye rolindedir.

Araç rnekleri

zmlmeler sırasında yararlanıcı ye gibi kullanım sıklığının az olduğu görülen bir diğer ye mantıksal aktörler ulamlamasında yer alan *araçtır*. Frawley (1992) araç rolünü enerji kaynakları kendilerinin dışında olan eylemin gerçekleştirilme yöntemi olarak tanımlamaktadır.

rnek (125)

şaşkın gözlerle izlemeye devam ettik.

rnek (126)

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Samsun'da başlattığı mücadele ile özgürlüğümüzü elde ettik.

Örnek (125)'teki *devam etmek* KEY'inin yüklediği *şaşkın gözlerle* üyesi bu eylemin gerçekleştirilme yöntemidir ve dolayısıyla bu üye *araç* rolündedir. Bu örnekte *şaşkın gözlerle izlemeye* üyesinin konu rolünde olduğu düşünülebilir ancak *devam etmek* KEY'i anlamsal açıdan boş bir eylem olduğu için, yani başka eylemlere bağlı olarak ortaya çıkabildiği için, *gözlerle araç* rolünü taşımaktadır. Örnek (126)'daki *elde etmek* KEY'inin yüklediği *mücadele* üyesi bu eylemin gerçekleştirilme *aracıdır*. Her iki örnekte de araç rolündeki üyenin Türkçede *araçsal işaretleyici* (instrumental marker) olarak tanımlanan (bkz. Göksel ve Kerslake, 2005:67) *ile çekimsel biçimbirimiyle* (inflectional morpheme) kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu kullanımın bulunmadığı üyeler de *araç* rolünü taşıyabilmektedir.

Örnek (127)

Tahminlerinizin doğruluğunu sözlük kullanarak kontrol ediniz.

Örnek (127)'de *kontrol etmek* KEY'inin yüklediği *sözlük* üyesi üzerinde *ile* biçimbirimi bulunmamasına rağmen, bu üyenin konusal rolü *araçtır*.

Yer, Neden ve Amaç Örnekleri

Bu bölüme kadar verilen örnekler Frawley'in (1992) *Katılımcı Roller* ulamlamasında yer alan rollerdi. *Yer, neden* ve *amaç* rolleri *Katılımcı Olmayan Roller* ulamlamasında bulunmakta ve yüklememenin gerçekleşme nedenini, amacını ve gerçekleştiği yeri işaretleyen roller olarak bilinmektedir. Örnek (123)'te kılıcı ve yararlanıcı üyelerle birlikte üçüncü üye olarak yer alan *olimpiyatlarda* üyesi *temsil etmek* yüklememesinin uzamsal konumunu belirten üye, yani *yer* rolünü taşıyan üyedir. *Yer*

rolünün dilbilgisel işaretleyici *bulunma durumudur* (locative case) ve bu işaretleyici çözümlenmelerdeki örneklerde yer rolünü taşıyan üyelerin prototipidir.

Örnek (128)

Bir de baktım ki köşe başında iki kişi kavga ediyorlar.

Örnek (129)

Fabllarda hayvanlar insanlara ait bazı özellikleri temsil eder.

Örnek (128) *kavga etmek* KEY'inin yüklememesinde *köşe başında* üyesi ve (129)'da *temsil etmek* KEY'inin yüklememesindeki *fabllarda* üyesi yer rolünü göstermektedir. Her iki örnekte de *yer* rolü bulunma durumuyla işaretlenmiştir.

Yer rolü gibi katılımcı olmayan diğer roller ise eylemlerin güdüleyici kaynakları olan *neden* rolü ile eylemlerin güdüleyici hedefleri olan *amaç* rolüdür.

Örnek (130)

Film başlıyor biraz acele edelim.

Örnek (131)

Sağlığınıza korumak için nelere dikkat edersiniz?

Örnek (130)'da *acele etmek* KEY'inin yüklemlediği *film başlıyor* üyesi *neden* rolünü taşımaktadır. Çünkü filmin başlaması acele etmek eyleminin güdüleyici kaynağıdır. Örnek (131)'de *dikkat etmek* KEY'inin yüklememesindeki *sağlığınıza korumak için amaç* rolünü taşıyan üyedir. Dikkat etmek eylemi sağlığı korumak amacıyla gerçekleşmektedir.

Derlemdeki veriler çözümlenirken nasıl bir yol haritası çıkarıldığını göstermeyi amaçlayan çalışmanın bu bölümünde, katılımcı olan ve katılımcı olmayan rollerin en belirgin örnekleri ayırıcı özellikleriyle anlatılmıştır. Aşağıda sunulan tablolarda ise bu rollerin prototipleri gösterilmektedir.

Tablo 5. Mantıksal Aktörlerin Prototipleri

Örnek Tümce	KEY	Kılıcı	Etkileyen	Araç
Yayalar daha çok ok atar, kılıç sallardı.	ok atmak	+hareket +canlı +irade +sorumluluk +istek		
Kum fırtınaları tarımı yok edecek.	yok etmek		+dış güç -doğrudan neden -içsel nedenler	
Okuma suretiyle elde edilen bilgi, nazarî bilgi.	elde etmek			+dış güç etkisi -kendiliğinden sebep olma

Tablo 6. Mantıksal Alıcıların Prototipleri

Örnek Tümce	KEY	Etkilenen	Deneyimleyen	Yararlanıcı
Canlı türlerinin yüzde 30'u yok olma tehlikesi yaşayacaktır.	yok olmak	+maruz kalma +değişim		
Biraz rahat ettin mi? Ø	rahat etmek		+içsel durum +bilış +farkındalık	
Doktor Küçük Ağa'yı minnettar eden bir hızla ikinci gün Akşehir'e geldi.	minnettar etmek			+eylemden eylem üretme +yararlanma +vekillik

Tablo 7. Uzamsal Rollerin Prototipleri

Örnek Tümce	KEY	Konu	Kaynak	Hedef
Aşağıdaki kelimelerin anlamlarını tahmin ederek karşılarna yazınız.	tahmin etmek	+uzam -irade -istek		
Onun vaazları bölge halkının direniş hareketlerine karşı çıkmasına sebep olur.	sebep olmak		+çıkış noktası -irade -istek	
Ancak uçma isteği insanlık için hep bir hedef oldu.	hedef olmak			+varış noktası +yol +uç nokta

Tablo 8. Katılımcı Olmayan Rollerin Prototipleri

Örnek Tümce	KEY	Yer	Neden	Amaç
Uzay istasyonunda banyo yapmak yok.	banyo yapmak	+uzamsal konum		
Bu uğurda birçok isimsiz girişimci can verdi.	can vermek		+güdüleyici kaynak	
Tüm bilgisini, birikimini Türkiye için kullanmak üzere savaş veriyor.	savaş vermek			+güdüleyici hedef

Frawley’de (1992) katılımcı ve katılımcı olmayan olarak ulamlanan on iki rolün prototipleri, bu çalışmada oluşturulan derlem üzerinden Türkçe için belirlenmeye çalışılmıştır. Çözümlemelerin tamamından elde edilen bulgular çalışmanın bir sonraki bölümde anlatılacaktır.

IV. BÖLÜM: BULGULAR

Bu bölümde araştırma kapsamında ortaokul Türkçe ders kitaplarıyla oluşturulan derlemeden elde edilen bulgular sunulacaktır. Ortaokul 5., 6., 7. ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerden derlenen veriler Python paket programı 3.10.8 sürümünde PyCharm ve VsCode IDE'leri üzerinden çözümlenmiştir.

Python PyCharm ve VsCode IDE'lerinde yapılan çözümlenmelerden elde edilen sonuçlar Python Pandas kütüphanesinde işlendikten sonra kitaplardaki metinlere ilişkin betimsel istatistiksel bulgulara ulaşılmıştır. Bu bulgular ders kitaplarında yer alan katkısız eylemler ve bu eylemlerin hangi adlarla eşdizimlenerek katkısız eylem yapılarına dönüştüğü, katkısız eylemlerin eşdizimlendiği adların sıklık bilgisi, katkısız eylem yapılarının üye ve rol yapısı örüntüsü, katkısız eylem yapılarının sözdizimsel konumunun üye örüntüsüne etkisi ve üyelerin kullanım sıklığına ait bilgilerden oluşmaktadır. Betimsel istatistiksel sonuçlar sunan bulgulardaki verilerin normal dağılımının test edilebilmesi ve bu çalışmanın bulgularının daha anlamlı bir şekilde değerlendirilebilmesi amacıyla Pandas kütüphanesinden alınan sonuçlara Python Scipy kütüphanesindeki Shapiro-Wilk testi uygulanmıştır.

Kitaplardaki metinlerin Python kütüphanelerinde çözümlenmesiyle ulaşılan bulgular aşağıdaki alt başlıklarda değerlendirilerek yorumlanacaktır.

4.1. Kitaplardaki Katkısız Eylemler ve Katkısız Eylem Yapılarına Genel Bakış

Bu bölümde araştırmanın sınırlılıkları dahilinde incelenen 5., 6., 7. ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında aranan *al-*, *at-*, *et-*, *dur-*, *ol-*, *kıl-*, *yap-*, *ver-* ve *çek-* katkısız eylemlerinden hangilerine kitaplarda yer verildiği ve bu katkısız eylemlerin nasıl katkısız

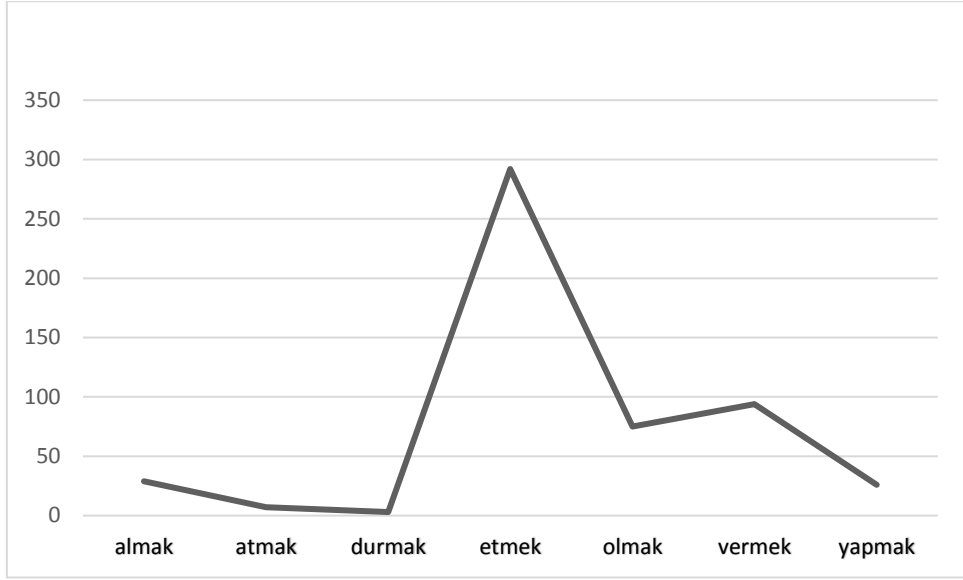
eylem yapılarına dönüştüğü, Python çözümlerinden elde edilen bulgular ışığında anlatılacaktır.

Ortaokul ders kitaplarındaki metinlerin Python 3.10.8 paket programı ve VsCode IDE'sinde işlenmesi sonucunda metin tümcelerinde kullanılan katkısız eylemler Tablo (9)'da gösterilmiştir.

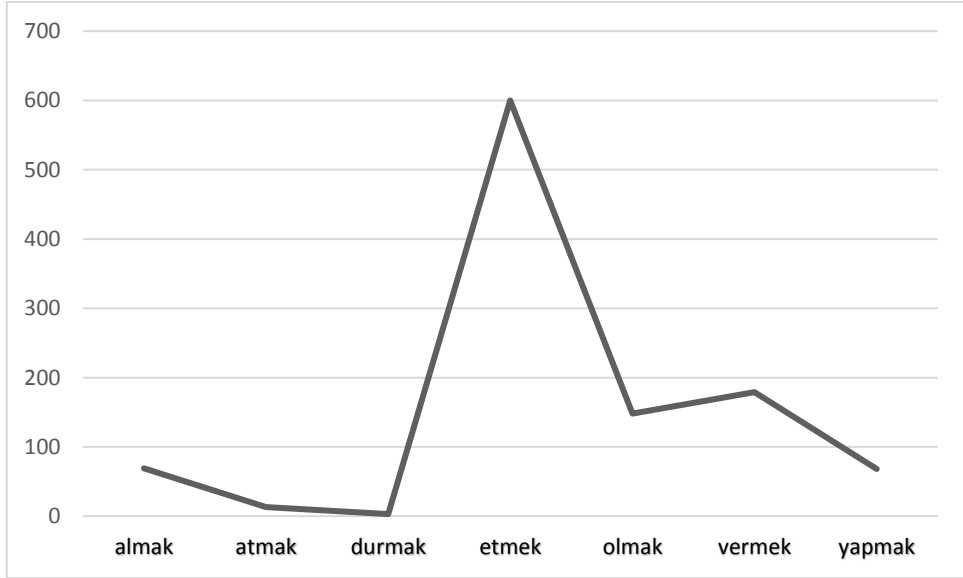
Tablo 9. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Kullanılan Katkısız Eylemler

KE	almak	atmak	durmak	etmek	olmak	vermek	yapmak
2017 5. sınıf	1	1	1	1	1	1	1
2017 6. sınıf	1	1	1	1	1	1	1
2018 7. sınıf	1	1	0	1	1	1	1
2018 8. sınıf	1	1	0	1	1	1	1

Tablo (9)'da görüldüğü gibi, ders kitaplarında *kıl-* ve *çek-* katkısız eylemleri kullanılmamaktadır. 2017 MEB basımı 5. ve 6. Sınıf ders kitaplarında *al-*, *at-*, *et-*, *dur-*, *ol-*, *yap-*, *ver-* eylemleri katkısız eylem olarak yer alırken; *dur-* katkısız eylemi 2018 basımı 7. ve 8. sınıf kitaplarında kullanılmamaktadır. Ancak 5. ve 6. Sınıf kitaplarında yer verilen *dur-* katkısız eylemi diğer katkısız eylemlerle karşılaştırıldığında kullanım sıklığı en düşük olan katkısız eylemdir. 5. ve 6. sınıf kitaplarındaki katkısız eylemlerin kullanım sıklığı Grafik (1)'de; katkısız eylemlerin tüm kitaplardaki kullanım sıklıkları ise Grafik (2)'de gösterilmektedir.

Grafik 1. Katkısız Eylemlerin 5. ve 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Kullanım Sıklığı

Grafik 2. Katkısız Eylemlerin Ders Kitaplarındaki Kullanım Sıklığı

Grafikler ve Tablo (9)'daki veriler *al-*, *at-*, *et-*, *ol-*, *yap-* ve *ver-* eylemlerinin çözümlenen tüm kitaplarda en az bir defa kullanıldığını göstermektedir. Sadece 5. ve 6. sınıf ders kitaplarında bulunan *dur-* katkısız eyleminin *selam*, *uslu*, *uzak* adlarıyla

birleşerek katkısız eylem yapılarına dönüştüğü belirlenmiştir. 5. sınıf kitabında bulunan *selam durmak* KEY'i ile 6. sınıf kitabında yer alan *uslu durmak* ve *uzak durmak* KEY'lerinin kullanıldığı metin tümceleri Örnek (132), (133) ve (134)'te sunulmaktadır.

Örnek (132)

Nişan alan, yürüyen, selam duran kurşun askerler.

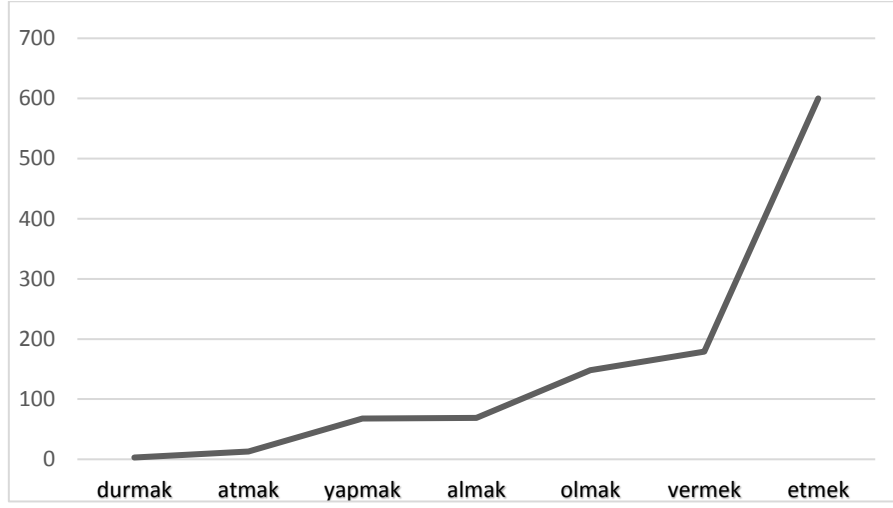
Örnek (133)

Sen gene gel benimle, kuzu gibi uslu dur.

Örnek (134)

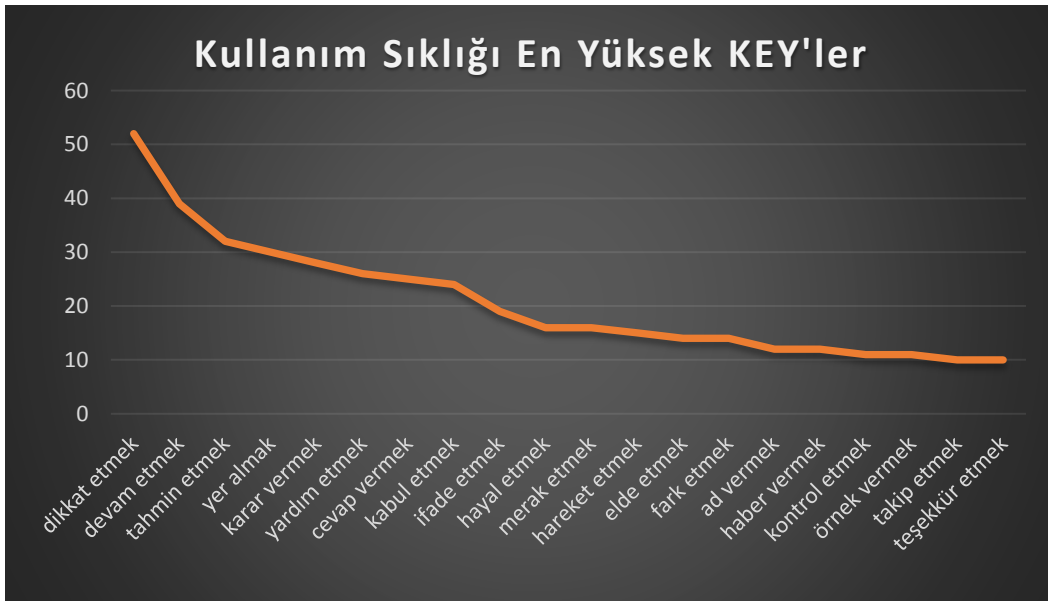
Bize darlık yaratan kişi, durum ve olaylardan uzak dur.

Durmak eyleminin katkısız eylem olarak kullanımını yukarıdaki örneklerle sınırlıyken; *etmek* eyleminin tüm kitaplarda kullanım sıklığı en yüksek katkısız eylem olduğu görülmektedir. *Etmek* eylemini sırasıyla *vermek*, *olmak*, *almak*, *yapmak* ve *atmak* katkısız eylemleri izlemektedir. Kitaplardaki katkısız eylemlerin kullanım sıklıklarının sıralaması Grafik (3)'te gösterilmektedir.

Grafik 3. Katkısız Eylemlerin Ders Kitaplarındaki Kullanım Sıklığı Sıralaması

Grafik (3)'te kullanım sıklık sıralamaları verilen katkısız eylemlerin Python Pandas üzerinden yapılan veri çözümlenmeleri incelendiğinde bu katkısız eylemlerin *acele, anlam, armağan, araştırma, bakım, banyo* gibi 350 farklı adla birleşerek katkısız eylem yapılarına dönüştüğü belirlenmiştir. Katkısız eylemlerle birleşerek katkısız eylem yapısını oluşturan bu adların tam listesi çalışmanın *Ekler* bölümünde sunulacaktır. Kullanım sıklığı en az 10 olan katkısız eylem yapıları Grafik (4)'te gösterilmektedir.

Grafik 4. Kullanım Sıklığı En Yüksek Katkısız Eylem Yapıları

Grafik (4)'te görüldüğü gibi *dikkat, devam, tahmin, yer, karar, yardım, cevap ve kabul* katkısız eylemlerle en sık kullanılan adlardır. Kitaplardaki tüm katkısız eylem yapılarının ortalama değeri 3,074074 olarak hesaplanmıştır. Katkısız eylemlerle birleşerek onları katkısız eylem yapısına dönüştüren adların %58,11'i başka bir ifadeyle katkısız eylem yapılarını oluşturan adların yarısından fazlası, metin tümcelerinde bir kez kullanılmıştır. Katkısız eylem yapılarının kitaplardaki kullanım sıklığı üzerinden hesaplanan bu sonuç, tüm KEY'lerin yarısından fazlasının çözümlenen kitaplardan sadece birinde yer aldığını göstermektedir. Bu durumun nedenlerine ve sonuçlarına ilişkin değerlendirmeler çalışmanın *Sonuç ve Tartışma* bölümünde yapılacaktır. Ayrıca, KEY'lerin kullanım sıklığının yüksek olması, en az 4 olması, aynı katkısız eylem yapısına her kitapta yer verildiği anlamına gelmemektedir. Kitapların çözümlenmeleri ayrı ayrı yapıldıktan sonra elde edilen sonuçlar Pandas'ta *concat* formülüyle birleştirilerek tekrar çözümlenmiş ve bütüncül sonuçlara ulaşılmıştır. Grafik (4)'te sunulan kullanım sıklığı en yüksek KEY'ler, birleştirilmiş verilerin çözümlenmesinden elde edilen sonuçları göstermektedir. Kitaplarda kullanım sıklığı en yüksek olan ilk on KEY karşılaştırılarak hangi adların katkısız eylemlerle kullanımının ortak olduğu Tablo (10)'da sunulmaktadır.

Tablo 10. Kullanım Sıklığı En Yüksek Katkısız Eylem Yapılarının Kitaplara Dağılımı

2017 5. Sınıf		2017 6. Sınıf		2018 7. Sınıf		2018 8. Sınıf	
KEY	KE	KEY	KE	KEY	KE	KEY	KE
dikkat etmek	34	devam etmek	8	yer almak	16	karar vermek	17
cevap vermek	12	cevap vermek	6	tahmin etmek	12	devam etmek	10
devam etmek	11	karar vermek	5	devam etmek	10	tahmin etmek	9
tahmin etmek	11	seyahat etmek	5	yardım etmek	10	yardım etmek	9
hayal etmek	9	müracaat etmek	4	ifade etmek	9	kabul etmek	8
kabul etmek	9	belli etmek	3	dikkat etmek	7	dikkat etmek	7
yer almak	7	dikkat etmek	3	elde etmek	6	merak etmek	6
fark etmek	6	elde etmek	3	merak etmek	6	yer almak	6
hareket etmek	6	hareket etmek	3	mesaj vermek	6	ikram etmek	5
yardım etmek	6	icat etmek	3	ad vermek	5	örnek vermek	5

Tablo (10)'da görüldüğü gibi KEY'lerin kullanım sıklık sırası değişkenlik göstermekte, en sık kullanılan ilk 10 KEY'in kitaplardaki sıklık dağılımı farklılık göstermektedir. *Dikkat etmek* ve *devam etmek* KEY'leri dört kitapta da farklı kullanım sıklıklarıyla yer almaktadır. Ayrıca bu iki KEY de kullanım sıklığı en yüksek olan *etmek* katkısız eyleminin farklı adlarla birleşiminden oluşmuştur.

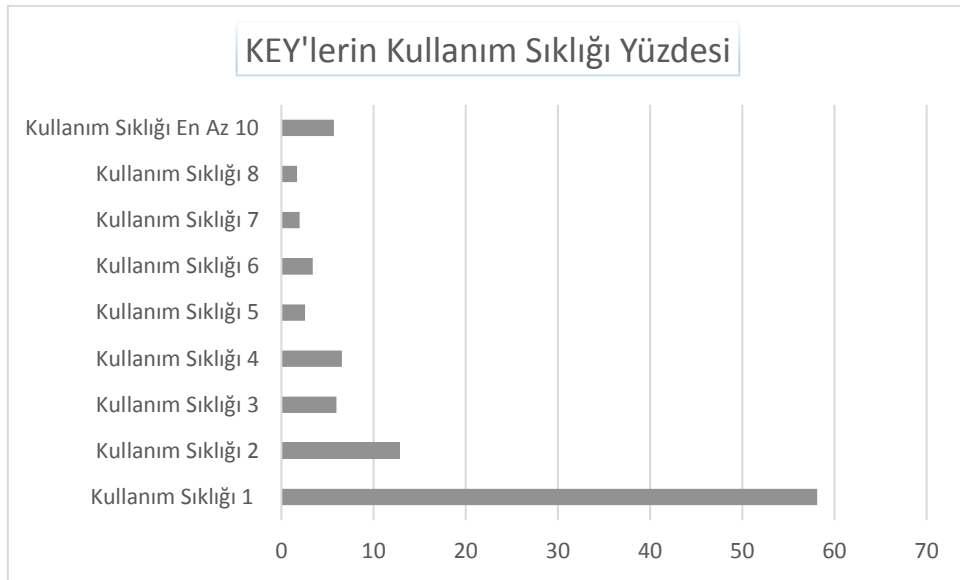
Etmek katkısız eylemi hem Grafik (3)'te gösterildiği gibi KE sıklık sıralamasında ilk sırada yer almakta hem de KEY dağılımında öne çıkmaktadır. *Etmek* KE'sinin Grafik (3) ve Tablo (10)'daki dikkat çekici bu bulgularından yola çıkılarak kitaplarda kullanılan tüm KEY'lerin sıklık dağılımı ile *etmek* eyleminin yer aldığı KEY'ler arasındaki ilişki incelenmiş ve yeni bir ortalama değer hesaplaması yapılmıştır. Tüm KEY'ler üzerinden hesaplanan ortalama değeri ile *etmek* KE'si aralık değeri olarak kullanıldığı eğer ortalama sonuçları Tablo (11)'de sunulmaktadır.

Tablo 11. Kitaplardaki KEY'lerle Etmek Eyleminin Ortalama ve Eğer Ortalama Sonuçları

	Tüm KEY'lerin Ortalama Değeri	<i>Etmek</i> Eyleminin Ortalama Değeri
Ortalama	3,074074	4,040541

Tablo (11)'de sunulan sonuçlardan, *etmek* eyleminin diğer katkısız eylemlere oranla daha fazla adla birleşerek katkısız eylem yapısına dönüştüğü anlaşılmaktadır. *Etmek* KE'siyle ilgili ulaşılan bu bulgular çalışmanın *Sonuç ve Tartışma* bölümünde değerlendirilecektir.

Tablo (11)'deki sonuçlar, tüm KEY'lerin sıklık değerleri üzerinden hesaplanan bağımsız değişkenlerin ortalamasını, başka bir ifadeyle aritmetik ortalamayı vermektedir. Bu sonuçlar tüm KEY'lerin ortalama 3 kere kullanılabilmiş olduğu anlamına gelmektedir. Ancak kitaplarda kullanılan tüm KEY'lerin sıklık tablosu incelendiğinde katkısız eylemlerle birleşen adların yaklaşık %58,11'inin sıklığı 1'dir. Grafik (4)'te sunulan KEY'lerin, en az 10 defa kullanılanların, yüzdesi ise %5,69'dur. KEY'lerin kullanım sıklık yüzdesi Grafik (5)'te gösterilmektedir.

Grafik 5. KEY'lerin Kullanım Sıklığı Yüzdesi

Grafik (5)'te verilen KEY'lerin kullanım sıklıkları yüzde dağılımı, tüm kitaplarda kullanılan toplam 351 KEY'in sıklıkları üzerinden hesaplanmıştır. Grafik (5)'te sunulan sonuçlar KEY'lerin dengeli bir dağılım sergilemediğini göstermektedir. Bu durum çalışmanın *Sonuç ve Tartışma* bölümünde değerlendirilecektir.

4.2. Kitaplardaki Katkısız Eylem Yapıları Üzerine Ayrıntılı Gözlemler

Bu bölümde kitaplardaki KEY'lerin sıklık yüzdesi dağılımlarına göre dört kitaptan seçilmiş örnekleri sunulacaktır.

Grafik (5)'te görüldüğü gibi, kullanım sıklığı en düşük olan KEY'ler kitaplarda kullanılan tüm KEY'ler içerisinde yüzdesel olarak en yüksek orana sahiptir. Bu KEY'lerin Grafik (3) esas alınarak seçilen örnekleri aşağıdaki alt bölümlerde sunulmaktadır.

4.2.1. *Etmek* Katkısız Eyleminin Kitaplardaki Görünümleri

Etmek KE'si kitaplarda kullanıldığı belirlenen KE'ler içerisinde en yüksek kullanım sıklığına sahip olan eylemdir. Kullanım sıklık yüzdeleri esas alınarak içinde *etmek* KE'sini içeren KEY'lerden örnekler seçilerek *etmek* katkısız eyleminin yapısal dönüşümü incelenmiştir.

Örnek (135)

Vaktiyle testi ve çanak çömlek imal edilen kasabalardan birinde, uzun yıllar bu meslekte çalışan bir çırak, kalfa olup artık kendi başına bir dükkân açmayı arzu eder olmuş.

Tüm kitaplardaki kullanım sıklığı en yüksek KE'lerin, kullanım sıklığı en az olan KEY'ler içindeki görünümünün sunulabilmesi amacıyla seçilen ilk örnek 2017 basımı 5. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan örnek tümcedir. Örnek (135) incelendiğinde bu metin tümcesinde iki farklı KEY olduğu dikkat çekmektedir. Bu KEY'lerin ikisi de *etmek*

katkısız eylemini içermektedir ancak kullanım sıklıkları farklıdır. *Arzu etmek* KEY’i 1 defa kullanılırken; *imal etmek* KEY’inin kullanım sıklığı 2’dir.

Örnek (136)

Taşköprülü Mehmet Usta daha sonra üç piyano daha imal eder.

Örnek (136)’da verilen metin tümcesi 2017 basımı 6. sınıf Türkçe ders kitabında yer almaktadır. Örnek (135) ve (136)’da sunulan *imal etmek* KEY’inin kullanım sıklığının 2 olması, ortaokul kitaplarında kullanıldığı tespit edilen bu KEY’in ortaokul 7. ve 8. sınıf ders kitaplarında bulunmadığını göstermektedir.

4.2.2. Vermek Katkısız Eyleminin Kitaplardaki Görünümleri

Etmek KE’sinden sonra kullanım sıklığı en yüksek olan KE *vermek* eylemidir.

Örnek (137)

Güler yüz her şeyden evvel insana cesaret verir.

Örnek (138)

Onun temsilcisi bir avukata vekâlet verir.

Örnek (137)’deki *cesaret vermek* KEY’i 5. sınıf kitabında yer alırken; Örnek (138)’de aynı KE’yi içeren *vekâlet vermek* KEY’i 6. sınıf kitabında kullanılmıştır.

Örnek (139)

Mektubunuzda giriş, gelişme ve sonuç bölümlerine yer veriniz.

Örnek (140)

El öpen çocuklara para ve hediye vermek de gelenektendir.

Vermek KE'sinin Örnek (139)'da *yer vermek* KEY'ine dönüştüğü örnek metin tümcesi 7. sınıf kitabında; *hediye* adıyla birleştiği KEY ise 8. sınıf kitabında kullanılmıştır. *Etmek* eyleminden sonra sıklık sıralaması en yüksek KE olan *vermek* eyleminin tüm KEY'ler arasındaki ortalama değeri Tablo (12)'de sunulmaktadır.

Tablo 12. Kitaplardaki KEY'lerle *Vermek* Eyleminin Ortalama ve Eğer Ortalama Sonuçları

	Tüm KEY'lerin Ortalama Değeri	<i>Vermek</i> Eyleminin Ortalama Değeri
Ortalama	3,074074	3,314815

Örnek (139)'daki KEY'de birleşimin başsözcüğü (headword) olan *yer* adı *almak* KE'si ile de birleşerek KEY oluşturmaktadır. *Yer vermek* KEY'i 7. sınıf kitabında bir metin tümcesinde, 8. sınıf kitabında ise iki metin tümcesinde kullanılırken; *yer almak* KEY'i 5.,6., 7. ve 8. sınıf ders kitaplarında 30 farklı metin tümcesinde bulunmaktadır.

Örnek (141)

Aşağıdaki cümlelerde yer alan çekimli fiilleri bularak bu fiillerin kip ve kişi eklerini tabloya yazınız.

Örnek (142)

Bu cümlelerde yer alan deyimleri bularak altlarını çiziniz.

Örnek (143)

Aşağıdaki cümlelerde yer alan fiillerden hangisi türemiş fiildir?

Örnek (141), (142) ve (143)'te sunulan metin tümceleri *yer almak* KEY'inin kullanım sıklığı en yüksek olan 2018 basımı 7. sınıf ders kitabından alınmıştır. Aşağıda

sunulan Örnek (144) kullanım sıklığı 7 olan 2017 basımı 5. sınıf kitabında; Örnek (145) kullanım sıklığı 6 olan 2018 basımı 8. sınıf kitabında bulunmaktadır. 2017 basımı 6. sınıf kitabında sadece bir defa kullanıldığı belirlenen *yer almak* KEY’i ise Örnek (146)’daki metin tümcesinde kullanılmıştır.

Örnek (144)

Siz de aşağıdaki paragrafta yer alan terim anlamlı kelimeleri bularak altını çiziniz.

Örnek (145)

Metni tekrar dinleyerek aşağıdaki cümlelerde yer alan boşlukları doldurunuz.

Örnek (146)

2015 yılında Avrupa’da sadece Kenan Sofuoğlu değil, dört sporcumuz daha yer alabilecek.

Kitaplarda kullanılan tüm KEY’lerin kullanım sıklığı sıralamasında 4. sıraya yerleşen *yer almak* KEY’inin yukarıda sunulan örnekleri incelendiğinde, bu KEY’in en düşük kullanım sıklığına sahip olduğu Örnek (146)’daki metin tümcesinin bir anlatı metninden alındığı görülmektedir. Kullanım sıklıkları farklılık gösteren diğer kitaplardaki örnek metin tümcelerinin ise etkinlik yönergelerinde kullanılan tümceler olduğu dikkat çekmektedir. *Yer almak* KEY’inin bulunduğu metin tümcelerindeki metin türüne ait bu farklılık çalışmanın vargılarına yönelik önemli bir veri oluşturmaktadır.

Kitaplardaki KEY’lerin birleşimsel özellikleri incelendiğinde *yer almak* ve *yer vermek* KEY’leri gibi aynı başsözcüğün farklı KEY’ler oluşturduğu birden çok örnek tespit edilmiştir. Ortak başsözcükten oluşan KEY’lere bir sonraki bölümde yer verilecektir.

4.2.3. Olmak Katkısız Eyleminin Kitaplardaki Görünümleri

Kullanım sıklığı sıralamasında üçüncü sırada *olmak* KE'si vardır. Örnek (147)'de kullanılan *belli olmak* KEY'i 5. sınıf ders kitabında; Örnek (148)'deki *insan olmak* KEY'i ise 6. sınıf kitabında kullanılmıştır.

Örnek (147)

Başlangıcı belli olmayan zaman, öncesizlik.

Örnek (148)

Çünkü dil demek; düşünmek demek, anlamak demek, anlaşmak demek, kısaca insan olmak demektir.

Ait adı ile birleşen *olmak* eylemi 7. sınıf kitabında *ait olmak* KEY'i olarak kullanılırken; 8. sınıf kitabında *sarhoş* adıyla birleşmiş ve *sarhoş olmak* KEY'ine dönüşmüştür.

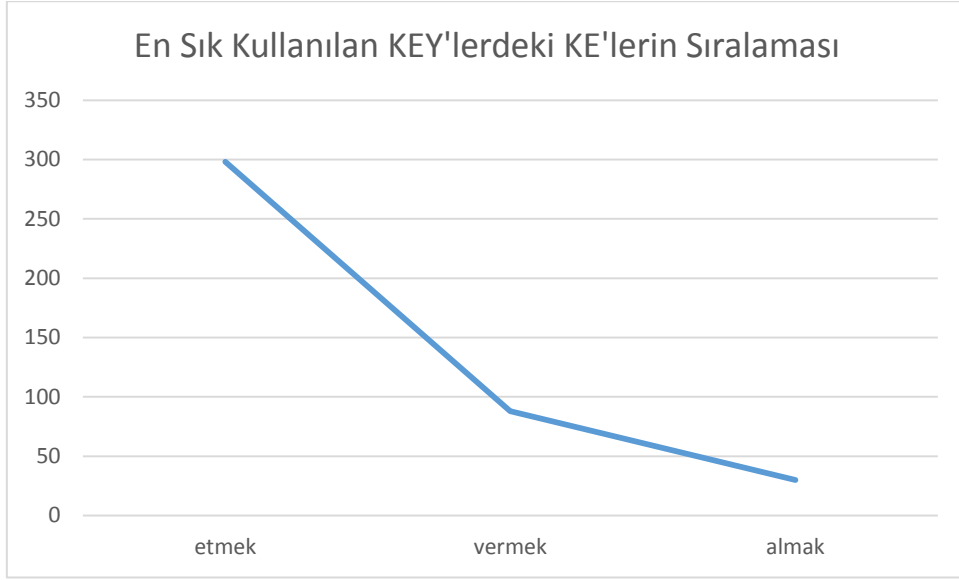
Örnek (149)

Sadece bana ait olan bir yer.

Örnek (150)

İnce, uzun dallı badem ağaçlarının alaca gölgeleri, sahile inen keçi yoluna düşüyor, ilkbaharın tatlı rüzgârlarıyla sarhoş olan martılar, çılgın naralarla havayı çınlatıyorlardı.

Kitaplardaki tüm KEY'lerin kullanım sıklık sıralamalarına bakıldığında, en az 10 kullanım ile ilk 20 sıralamasında yer alan KEY'lerin hiçbirinin *olmak* KE'sini içermediği belirlenmiştir. Kullanım sıklığı en az 10 olan KEY'lerdeki KE'ler sıklıklarıyla birlikte Grafik (6)'da gösterilmektedir.

Grafik 6. En Sık Kullanılan KEY'leri oluşturan KE'ler

Grafik (6)'da görüldüğü gibi, kitaplarda en sık kullanılan KEY'ler sırasıyla *etmek*, *vermek* ve *almak* KE'lerinden oluşmaktadır. *Olmak* eyleminin en sık kullanımı 7 ile *neden olmak*, *mezun olmak* ve *yardımcı olmak*; 6 sıklıkla *mutlu olmak*, *uygun olmak* ve *yok olmaktır*. En yüksek sıklığa sahip olan *neden olmak* KEY'i kitapların hepsinde kullanılırken; *mezun olmak* KEY'inin 5. sınıf kitabı dışındaki tüm kitaplarda kullanıldığı tespit edilmiştir. Aynı sıklıkta kullanılan *yardımcı olmak* KEY'i ise 6. sınıf kitabı dışındaki tüm kitaplarda bulunmaktadır. *Yok olmak* ve *mutlu olmak* KEY'leri tüm kitaplarda yer alırken; *uygun olmak* KEY'i 8. sınıf kitabı dışındaki tüm kitaplarda bulunmaktadır. Örnek (151)'deki *neden olmak* KEY'inin 4 sıklıkla görüldüğü 7. sınıf kitabından; Örnek (152)'deki *mutlu olmak* KEY'i 2 sıklıkla görüldüğü 6. sınıf kitabından; Örnek (153)'deki *yok olmak* KEY'i ise 1 sıklıkla kullanıldığı 8. sınıf kitabından; Örnek (154) ise aynı KEY'in 3 sıklıkla görüldüğü 5. sınıf kitabından alınmıştır.

Örnek (151)

Karadut ağacının kesilmesine neden olan olayı anlatınız.

Örnek (152)

İzlemeye gelen hep mutlu olur.

Örnek (153)

Acıları, dertleri hepsi yok oldu.

Örnek (154)

Bizler hep bir ağızdan "ı" sesi yok oldu öğretmenim diye bağırдық.

Vermek eyleminden sonra sıklık sıralaması en yüksek KE olan *olmak* eyleminin tüm KEY'ler arasındaki ortalama değeri Tablo (13)'te sunulmaktadır.

Tablo 13. Kitaplardaki KEY'lerle Olmak Eyleminin Ortalama ve Eğer Ortalama Sonuçları

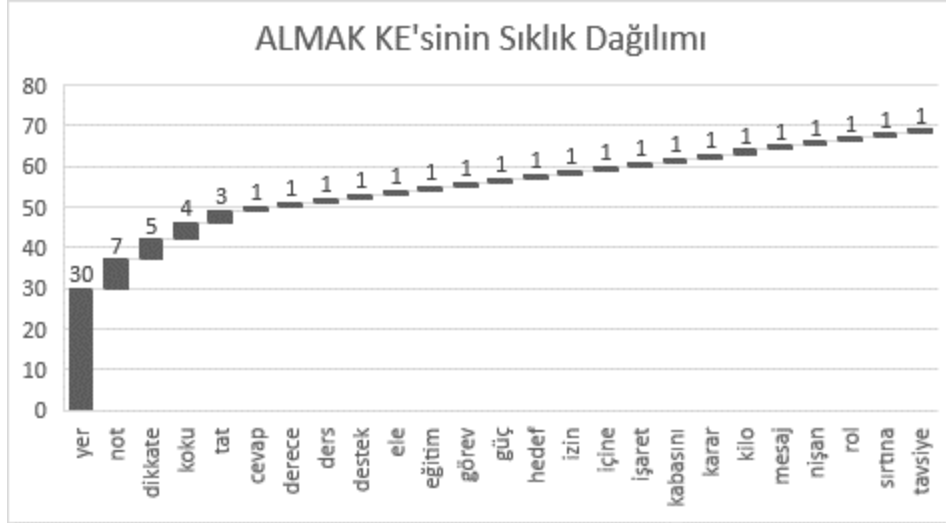
	Tüm KEY'lerin Ortalama Değeri	<i>Olmak</i> Eyleminin Ortalama Değeri
Ortalama	3,074074	2

Tablo (13)'ten de anlaşılacağı gibi, *olmak* eyleminin ortalama kullanım sıklığı tüm KEY'lere göre daha düşüktür. Ancak kitaplarda kullanılan 7 KE arasında *olmak* eylemi sıklık dağılımı açısından üçüncü sırada yer almaktadır.

4.2.4. *Almak* Katkısız Eyleminin Kitaplardaki Görünümleri

Almak KE'si en sık kullanılan ilk 20 KEY listesinde tek bir KEY ile temsil edilmektedir. Grafik (4)'te sunulduğu gibi, *yer almak* KEY'i sıklık sıralamasında dördüncü sıradadır. Ancak Örnek (141)-(145) arasında sunulan örneklerde yer almak KEY'inin bulunduğu tümcelerin metin tümcesi değil etkinlik yönergeleri olduğu belirtilmişti. Bu bulgu, *almak* KE'si özelinde, çalışmanın vargılarına ilişkin dikkate değer bir veri olarak karşımıza çıkmıştır.

Almak KE'sinin kitaplardaki kullanım sıklığı Grafik (7)'de gösterilmektedir.

Grafik 7. Almak KE'sinin Sıklık Dağılımı

25 farklı KEY'e dönüştüğü belirlenen *almak* KE'si bu dönüşümleri *yer*, *not*, *dikkate*, *koku* ve *tat* adlarıyla en az 3 defa birleşerek gerçekleştirmiştir. Diğer adlarla kullanım sıklığının 1 olduğu görülmekte, ortaokulun dört basamağında karşımıza çıkan bu KEY'ler aşağıdaki örneklerde verilmektedir.

Örnek (155)

Bu yüzden atlılar, kendilerini hedef alan ciritlerden korunmak için at üzerinde çeşitli hareketler yapar, gizlenir, dörtnal giden atın üzerinde türlü hüneler gösterirler.

Örnek (156)

E-posta adresi olan herkes bir telefon görüşmesi ücretiyle dünyanın diğer ucundaki birisine mesaj yazabilir, gönderebilir, alabilir ya da okuyabilir.

Örnek (155)'teki *hedef almak* KEY'i 5. sınıf kitabında, Örnek (156)'da *mesaj* adıyla birleşerek *mesaj almak* olarak kullanılan KEY 6. Sınıf kitabında bulunmaktadır. Örnek (157) ile (158) ise 7. ve 8. sınıf kitaplarında yer almaktadır.

Örnek (157)

Ben de onlara yakındım, duvara yaslanmış birkaç yastıktan destek alarak oturmuş, onları izliyordum.

Örnek (158)

Atatürk'ü görmek isteyen iki kardeş, okul dönüşü annelerinden sık sık izin alarak Atatürk'ün köşkünün etrafında dolaşmış.

Yukarıdaki örnekler *almak* KE'sinin Grafik (5)'te görüldüğü gibi %58,11 içinde yer alan kullanımlarını yansıtmaktadır. *Almak* KE'sinin birden fazla kullanımının tespit edildiği KEY'ler içerisinde 3 sıklıkla görülen *tat almak* KEY'ine sadece 5. sınıf kitabında yer verilmiştir. Benzer şekilde 4 sıklığa sahip *koku almak* KEY'i de sadece bu kitapta bulunmaktadır.

Örnek (159)

Tat ve koku alma duyuları birbirine sıkı sıkıya bağlı iki duydur.

Örnek (160)

Dilin üstündeki tat almaya yarayan tat tomurcukları, çeşitli tatları ayırt eder.

Örnek (161)

Bunlar burun deliğinden girer ve koku alma duyumuzu harekete geçirir.

Örnek (159) incelendiğinde bu metin tümcesindeki hem *tat almak* hem *koku almak* KEY'lerinin birlikte kullanıldığı görülmektedir. Örnek (160)'taki metin tümcesinde ise yine iki KEY kullanımını dikkat çekmektedir. KEY'lerden ikincisi en yüksek sıklığa sahip *etmek* KE'sinin %58,11'lik diliminde yer almaktadır.

5 sıklıkla kullanıldığı belirlenen *dikkate almak* KEY'inin ise 4 örneğinin 7. sınıf kitabında, birinin ise 8. sınıf kitabında yer aldığı tespit edilmiştir. Örnek (162) ve (163) 7. sınıf kitabından, Örnek (164) ise 8. sınıf kitabından alınmıştır.

Örnek (162)

Eylemin zamanını *dikkate* alarak cümleleri örnekteki gibi eşleştiriniz.

Örnek (163)

Afişinizi A4 kâğıdına, verilen işlem basamaklarını *dikkate* alarak grup çalışması şeklinde hazırlayınız.

Örnek (164)

Aşağıdaki bulmacayı sözcüklerin anlamını *dikkate* alarak çözünüz.

Örnek (162), (163) ve (164)'teki *dikkate almak* KEY'inin kullanıldığı metinler *yer almak* ve *dikkat etmek* KEY'leri gibi metin türü seçimine ilişkin önemli bir veri sunmaktadır.

En yüksek sıklığa sahip *yer almak* KEY'inden sonra ikinci sırada bulunan *not almak* KEY'inin 6. sınıf kitabı dışındaki tüm kitaplarda kullanıldığı belirlenmiştir. *Not almak* KEY'ine 6. sınıf kitabında yer verilmemekle birlikte *not* başsözcüğünün farklı iki KE'yle birleşmesi sonucunda oluşan KEY kullanımları *dikkat* çekici bir veridir. Örnek (165), (166) ve (167)'de sunulan *not almak* KEY'leri üç kitaptan görünümeler sunmaktadır.

Örnek (165)

Metni *not* alarak dinleme yöntemine uygun dinleyiniz.

Örnek (166)

Metni, önemli gördüğünüz yerleri defterinize *not* alarak okuyunuz.

Örnek (167)

Metni öğretmeninizin yönlendirmesiyle not olarak dinleyiniz.

Yukarıda sunulan örnekler *not almak* KEY'inin metinlerdeki kullanım amacının *yer almak*, *dikkate almak*, *dikkat etmek* KEY'leriyle benzer olduğunu ve bu durumun çalışmanın vargıları açısından büyük bir önem taşıdığını göstermektedir.

Almak eyleminin KEY içindeki görünümüleri incelendikten sonra bu KE'nin ortalama değeri hesaplanmış ve Tablo (14)'te sunulmuştur.

Tablo 14. Kitaplardaki KEY'lerle Almak Eyleminin Ortalama ve Eğer Ortalama Sonuçları

	Tüm KEY'lerin Ortalama Değeri	Almak Eyleminin Ortalama Değeri
Ortalama	3,074074	2,76

Tablo (14)'te sunulan sonuçlar, *almak* KE'sinin ortalama değerinin *olmak* KE'sinden yüksek olduğunu göstermektedir. Kullanım sıklık sıralamasında *olmak* eyleminden sonra gelen *almak* eyleminin ortalama değerinin daha yüksek olması dağılımsal farklılıkla ilişkilendirilmektedir. İki eylemin sıklık dağılımları Grafik (8)' ve (9)'da karşılaştırılmıştır.

Grafik 8. *Olmak* KE'sinin Sıklık Dağılımları

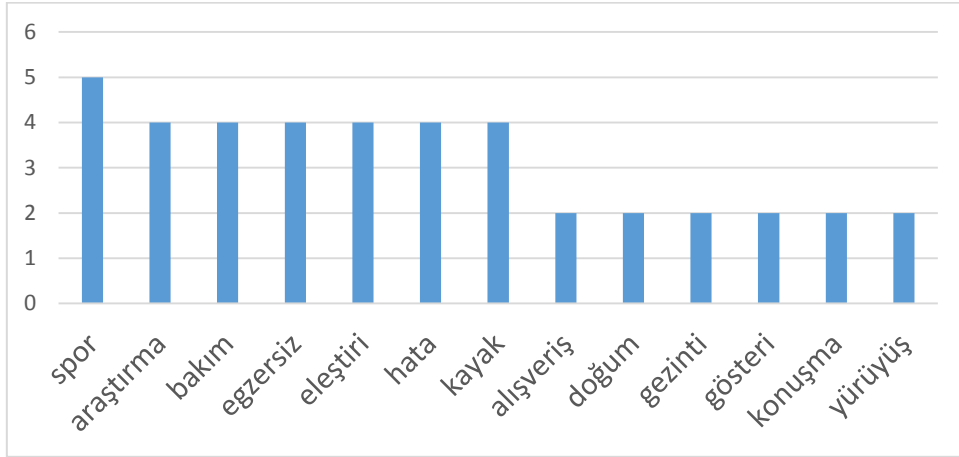

Grafik 9. Almak KE'sinin Sıklık Dağılımları

Grafik (8)'de *olmak* KE'si en yüksek sıklıkta 8'i gösterirken; Grafik (9)'daki *almak* KE'si 30'a ulaşmaktadır. Bu iki KE'nin kullanım sıklığı ve dağılımı arasındaki dikkat çekici farklılık çalışmanın vargıları için oldukça önemlidir.

4.2.5. *Yapmak* Katkısız Eyleminin Kitaplardaki Görünümleri

Kitaplardaki kullanım sıklığına bakıldığında *almak* KE'sinden sadece 1 tümce farklı sıklık sıralamasında beşinci sıraya *yapmak* eyleminin yerleştiği görülmektedir. *Yapmak* KE'sinin en az 2 sıklıkla dönüştüğü KEY'ler Grafik (10)'da sunulmaktadır.

Grafik 10. *Yapmak* KE'sinin Birleştiği Adlar

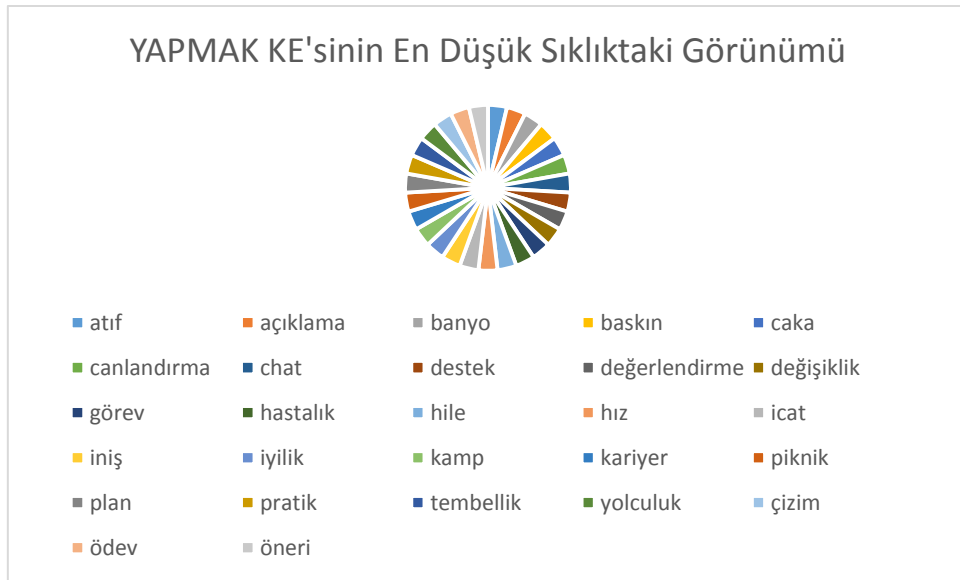
Grafik (10)'daki en yüksek sıklığa sahip *spor yapmak* KEY'i incelendiğinde bu KEY'in 6. sınıf kitabı dışındaki tüm kitaplarda kullanıldığı belirlenmiştir. Örnek (168) *spor yapmak* KEY'inin en sık kullanıldığı 7. sınıf kitabından alınmıştır.

Örnek (168)

Spor yaparken uyulması gereken bazı kurallar vardır.

6. sınıf kitabı incelendiğinde Grafik (10)'da ikinci sırada bulunan *araştırma yapmak* KEY'i görülmektedir. Ayrıca Grafik (10)'daki *egzersiz yapmak* ve *hata yapmak* KEY'lerinin de bu kitapta birer defa kullanıldığı belirlenmiştir.

Farklı sıklıklarla tüm kitaplarda kullanıldığı görülen *yapmak* KE'sinin en düşük sıklıktaki görünümü Grafik (11)'de gösterilmektedir.

Grafik 11. *Yapmak* KE'sinin En Düşük Sıklıktaki Görünümü

Grafik (11)'de yer alan ve kullanım sıklığının 1 olduğu belirlenen KEY'lere aşağıda her kitaptan örnekler sunulmaktadır.

Örnek (169)

Bu öneriyi yaparken bir yandan da Edirne'yi düşünüyordu usta mimar.

Örnek (170)

Bir de tembellik yapmak uğruna dostlarını gücendiren saatin verdiği zararlar vardı.

Öneri yapmak KE'sini içeren Örnek (169) 5. sınıf kitabından; *tembellik yapmak* KE'sinin kullanıldığı Örnek (170) 6. sınıf kitabından alınmıştır. 7. sınıf kitabında tespit edilen *yolculuk yapmak* KEY'i Örnek (171)'de; 8. sınıf kitabında yer verilen *çizim yapmak* KEY'i ise Örnek (172)'de sunulmuştur.

Örnek (171)

Yolunuz bu taraflara düşerse Gülhane Parkı'nın keyifli sesleri eşliğinde kitaplar arasında yolculuk yapmak için buraya mutlaka uğrayın.

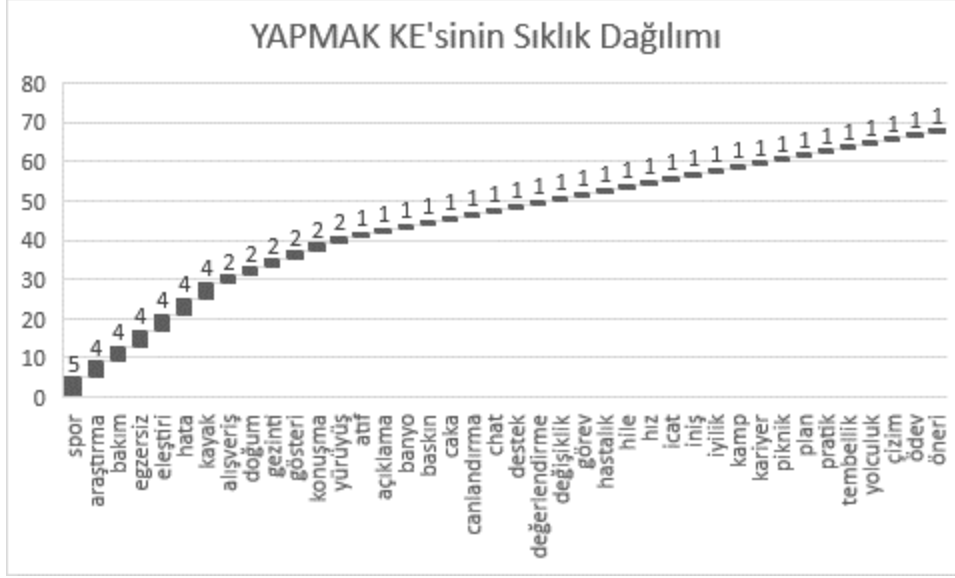
Örnek (172)

Küçücük çizim yaparken o değeri küçültmeye çalışmıyoruz biz.

Yapmak KE'sinin KEY dönüşümleri örnekler üzerinden incelendikten sonra bu eylemin ortalama değeri ve sıklık dağılımı hesaplanmıştır.

Tablo 15. Kitaplardaki KEY'lerle Yapmak Eyleminin Ortalama ve Eğer Ortalama Sonuçları

	Tüm KEY'lerin Ortalama Değeri	<i>Yapmak</i> Eyleminin Ortalama Değeri
Ortalama	3,074074	1,7

Grafik 12. *Yapmak* KE'sinin Sıklık Dağılımı

Tablo (15)'ten anlaşılacağı gibi *yapmak* KE'sinin ortalama değeri diğer KE'lerle karşılaştırıldığında daha düşüktür. Ancak ortalama değerin düşük olması sıklık dağılımından bağımsızdır. Örneğin *almak* ve *yapmak* eylemlerinin sıklık dağılım grafikleri incelendiğinde yatay eksenindeki yığılmalar ilgili KE'lerin kaç farklı KEY dönüşümü gerçekleştirdiklerini göstermekte ve bu dönüşüm çeşitliliği sıklık dağılımıyla ilişkilendirilmektedir. Ayrıca, *yapmak* KE'sinin örneklerinde KEY kullanımlarına yönelik metin tümcesi ve yönerge tümcesi gibi metin türünü işaret eden herhangi bir bulguya rastlanmamış, *yapmak* eyleminin kitaplardaki tüm örneklerinin metin tümcesi olduğu belirlenmiştir. Bu tespitin çalışmanın *Sonuç ve Öneriler* bölümü için dikkatle değerlendirilmesi gereken bir bulgu olduğu düşünülmektedir.

4.2.6. *Atmak* Katkısız Eyleminin Kitaplardaki Görünümleri

Kitaplardaki KE kullanım sıklıklarına bakıldığında, *durmak* KE'sinden sonra en düşük kullanım sıklığının *atmak* eylemine ait olduğu anlaşılmaktadır. *Atmak* KE'sinin en sık birleştiği ad *adımdır* ve *adım atmak* KEY'inin tüm kitaplarda yer aldığı görülmüştür.

Örnek (173) *adım atmak* KEY'inin en sık kullanıldığı 7. sınıf kitabından, Örnek (173)'teki tümceye benzerliğiyle dikkat çeken Örnek (174) ise 5. sınıf kitabından alınmıştır.

Örnek (173)

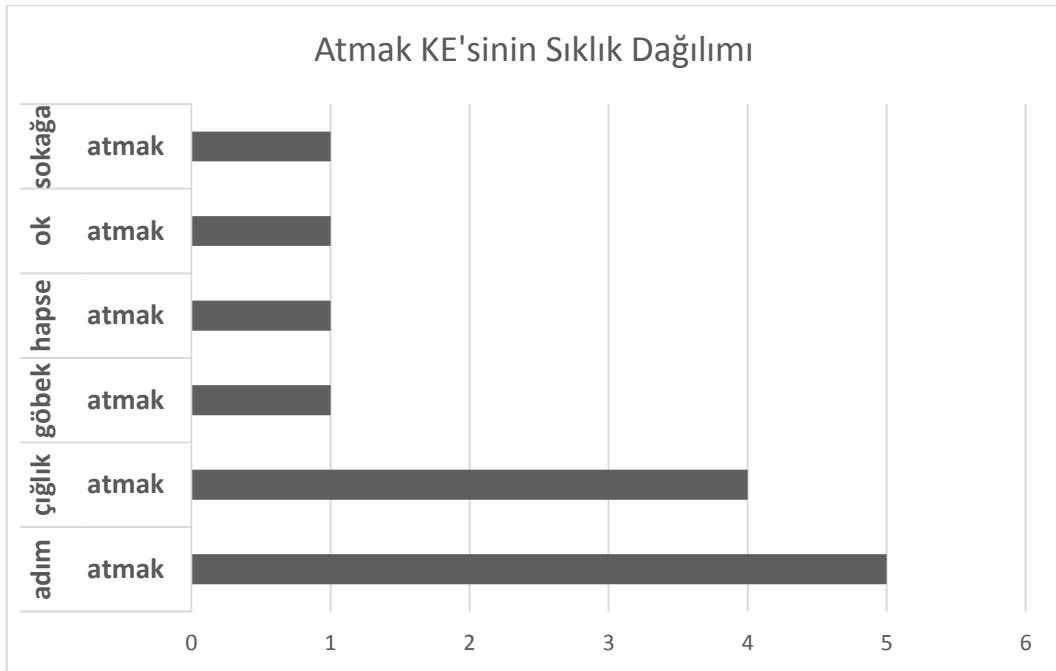
Dünyada ilk adımlarını yeni atmaya başlayan bir çocuğa herkes neden güler yüzle bakar?

Örnek (174)

Dünyada ilk adımlarını yeni atmaya başlamış bir çocuğa herkes güler yüzle bakar.

Tümcelerın iletışimsel işlevleri düşünıldüğünde, bu iki tümce arasındaki örüntüsel ve sözdizimsel değişimin anlamsal düzleme yansıdığı ancak katılımcı, süreç, niteleyici gibi temel tümce bileşenlerinin aynı kaldığı anlaşılmaktadır.

Tüm kitaplarda toplam 13 defa kullanıldığı belirlenen *atmak* KE'sinin sıklık dağılımını Grafik (13)'te gösterilmektedir.

Grafik 13. *Atmak* KE'sinin Sıklık Dağılımı

Grafik (13)'ten *atmak* KE'sinin tüm kitaplarda 6 KEY ile temsil edildiği anlaşılmaktadır. Kullanım sıklık sıralamasında ikinci sırada bulunan *çığlık atmak* KEY'i 5. ve 8. sınıf kitaplarında yer alırken; tek sıklıkla *atmak* KE'sini içeren ve Örnek (175)'te sunulan *göbek atmak* KEY'i 7. sınıf kitabında, Örnek (176)'da sunulan *ok atmak* KEY'i 5. sınıf kitabında, *sokak* ve *hapis* adlarıyla KEY'e dönüşen örnekler ise 6. sınıf kitabında bulunmaktadır.

Örnek (175)

Çay kaynarken çaydanlığın kapağı ne diye göbek atar durur?

Örnek (176)

Yayalar daha çok ok atar, kılıç sallardı.

Kullanım sıklığı en düşük KE'lerin ikincisi olan *atmak* KE'sinin KEY çeşitliliği yukarıda örneklerle gösterilmiştir. *Atmak* eyleminde de bir önceki bölümde anlatılan *yapmak* eylemi gibi metin türü değişikliğine ilişkin herhangi bir örnek saptanmamıştır. Ancak *atmak* eylemini KEY dönüşümleri noktasında diğer KE'lerden ayıran bir birleşim farklılığı tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucu için önemli bir vargıya işaret eden bu birleşimsel durum sonraki bölümde anlatılacaktır.

4.3. Kitaplardaki Katkısız Eylem Yapılarında Ortak Başsözcük Örnekleri

Kitaplardaki KEY'lerin birleşimsel özellikleri incelendiğinde, Örnek (139) ve Örnek (141)'deki gibi aynı başsözcüğün farklı KE'lerle birleşerek KEY oluşturduğu görülmüştür. Aynı ad farklı KE birleşimleri içerisinde aynı adın en az 2 KE ile birleşiminde *etmek-olmak*, *etmek-vermek*, *almak-vermek*, *almak-yapmak* ve *etmek-yapmak* KE'lerinden oluşan KEY'lere ulaşılmıştır.

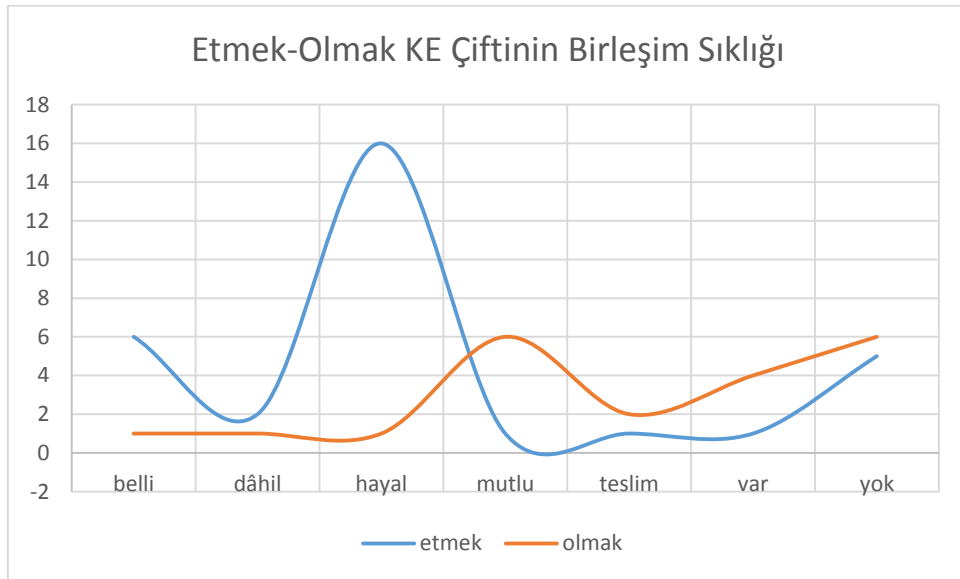
4.3.1. *Etmek-Olmak* KE Çiftiyle Birleşen Başsözcükler

İkili KE çiftlerinden *etmek-olmak* eylemlerini seçerek onlarla birleşen başsözcükler ve onların kullanım sıklıkları Tablo (16)'da sunulmaktadır.

Tablo 16. *Etmek-Olmak* KE'leri ile Birleşen Başsözcükler

	etmek	olmak
belli	6	1
dâhil	2	1
hayal	16	1
mutlu	1	6
teslim	1	2
var	1	4
yok	5	6

Tablo (16)'da yer alan 7 adın *etmek-olmak* KE çiftleriyle farklı sıklıkta birleştiği görülmektedir. Tablodaki adların KE çiftleriyle birleşim sıklığının görünümüleri Grafik (14)'te gösterilmektedir.

Grafik 14. *Etmek-Olmak* KE Çiftinin Birleşim Sıklığı

Grafik (14)'te etmek ve olmak eylemlerinin birbirine en çok yaklaştığı noktalar *dâhil* ve *yok* adlarına ait eksenlerdir. Örnek (177) ve (178) *dâhil* adının iki KE ile de birleştiği 7. sınıf kitabından alınmıştır.

Örnek (177)

Konuşmanıza dinleyicileri dâhil ediniz.

Örnek (178)

Bağlaç olan “de”ler de dâhil olmak üzere tüm dil bilgisi kurallarına uy.

Yukarıdaki her iki örneğin de yönerge tümcesi olduğu belirlendiği için dâhil adının etmek KE'siyle olan diğer birleşim örneği de incelenmiş ve 5. sınıf kitabında kullanılan bu KEY Örnek (179)'da verilmiştir.

Örnek (179)

Sorular sorarak arkadaşlarınızı da konuşmanıza dahil edin.

Örnek (179)'daki kullanımın diğer iki örnekte olduğu gibi yönerge tümcesi olduğu anlaşılmıştır.

Etmek-olmak çiftinin *Dâhil* adından sonra birbirine en çok yaklaştığı nokta *yok* eksenidir. Bu eksendeki birleşim örnekleri incelenmiş, *yok* adının 6. ve 8. Sınıf kitaplarında sadece *olmak* KE'siyle birleşirken; 5. ve 7. Sınıf kitaplarında her iki KE'yle birleştiği tespit edilmiştir.

Örnek (180)

Zorda kalırsan zarfi yok et.

Örnek (181)

Acıları, dertleri hepsi yok oldu.

Örnek (180)'de yer alan *yok etmek* KEY'i 7. sınıf kitabında; Örnek (181)'deki *yok olmak* KEY'i 8. sınıf kitabında kullanılmıştır.

Hem *etmek* hem de *olmak* adıyla birleşerek KEY dönüşümü gerçekleştiren adların KE tercihlerinin normal dağılım gösterip göstermediklerini anlayabilmek amacıyla bu birleşimlere Shapiro istatistik testi uygulanmıştır. Test sonuçları Tablo (17)'de sunulmaktadır.

Tablo 17. *Etmek-Olmak* Çiftine Uygulanan Shapiro Testinin Sonuçları

<i>Etmek-Olmak</i> KE'LERİNİN SHAPIRO TESTİ SONUCU	
Test istatistiği:	0.7346519801424378
p-değeri:	0.008747290445617933
Sonuç:	Veri seti normal dağılıma uymuyor (Reject H0)

Shapiro testinin sonucunda veri setinin normal dağılıma uymadığı görülmüştür. Bu sonuç veri setinin simetrik bir dağılım göstermediği anlamını taşımaktadır. Başka bir ifadeyle, *etmek-olmak* KE'lerini içeren adların KE seçimi asimetrik özelliktedir. Bu nedenle testlere parametrik olmayan Wilcoxon testi ile devam edilerek Wilk testinin sonuçları Tablo (18)'de sunulmuştur.

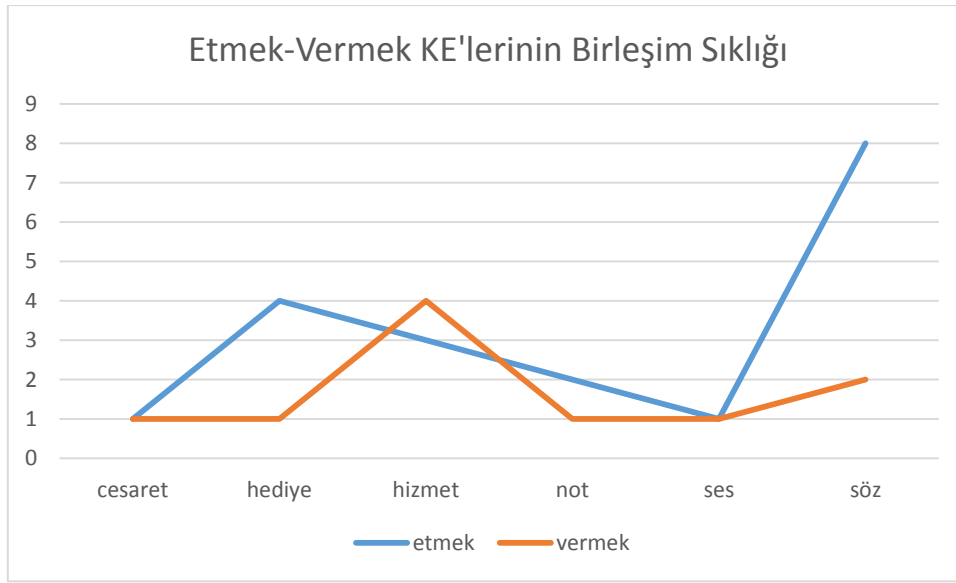
Tablo 18. *Etmek-Olmak* Çiftine Uygulanan Wilcoxon Testinin Sonuçları

<i>Etmek-Olmak</i> KE'LERİNİN WİLK TESTİ SONUCU	
Test istatistiği:	13.5
p-değeri:	1.0
Sonuç:	İki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

Wilcoxon testinin sonucu, kitaplardaki ortak başsözcüklerin birleştiği KE tercihlerinde *etmek* ve *olmak* eylem çiftleri için KE etkisinin düşük olduğunu göstermektedir.

4.3.2. *Etmek-Vermek* KE Çiftiyle Birleşen Başsözcükler

Kitaplardaki KEY'ler içerisinde bazı başsözcüklerin *etmek* ve *vermek* eylemleriyle ortak kullanıldığı belirlenmiştir. *Etmek-vermek* çiftinin birleştiği başsözcükler Grafik (15)'te gösterilmektedir.

Grafik 15. *Etmek-Vermek* KE Çiftinin Birleşim Sıklığı

Grafik (15)'te *ses* başsözcüğünün her iki KE'yle de aynı sıklıkta birleştiği gösterilmektedir. İlgili KEY'lerin kitaplardaki kullanımı incelendiğinde Örnek (182)'de sunulan *ses vermek* KEY'inin 6. sınıf kitabında; Örnek (183)'teki *ses etmek* KEY'ine 7. sınıf kitabında yer verildiği belirlenmiştir.

Örnek (182)

Gönlümü duyuyorum ses veriyor sahile.

Örnek (183)

Gündüzleri hiç ses etmez, ötmez.

Kullanım sıklıkları eşit olan *cesaret* başsözcüğü ise *vermek* KE'siyle 5. sınıf kitabında birleşirken; 8. sınıf kitabında *etmek* KE'siyle KEY'e dönüşmektedir. Grafik (14)'te sunulan başsözcükler içerisinde kullanım sıklık farkının en fazla *söz* adının dönüşümlerinde açıldığı görülmektedir. Kitaplara bakıldığında *söz etmek* KEY'inin dört kitapta da örnek tümcelerde sunulduğu anlaşılmıştır.

Kullanım sıklıkları ortak başsözcüklerle değişkenlik gösteren *etmek-vermek* KE'lerinin dağılımlarının istatistiksel olarak yorumlanabilmesi amacıyla bu KE'lere Shapiro testi uygulanmıştır. Test sonucu Tablo (19)'da sunulmaktadır.

Tablo 19. *Etmek-Vermek* Çiftine Uygulanan Shapiro Testinin Sonuçları

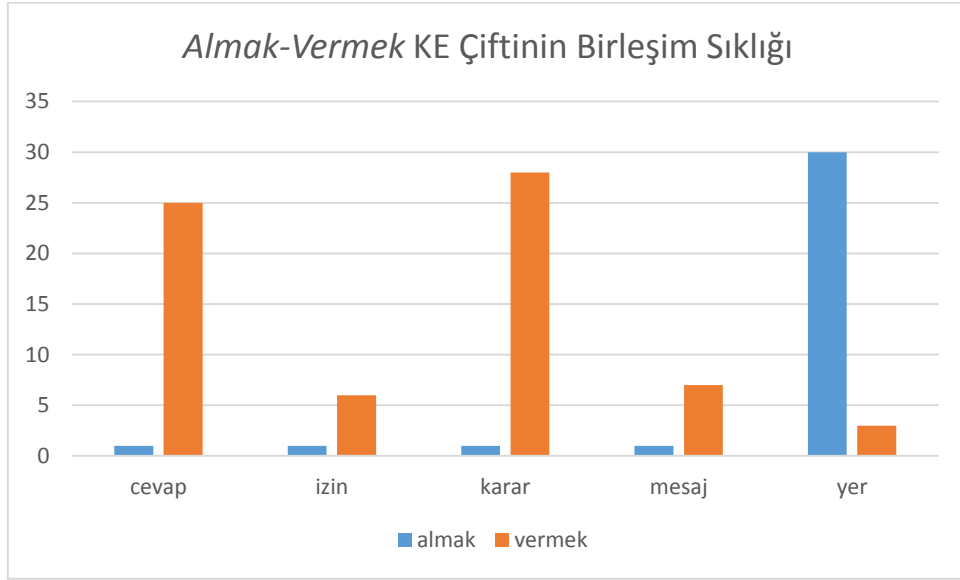
<i>Etmek-Vermek</i> KE'LERİNİN SHAPIRO TESTİ SONUCU	
Test istatistiği:	0.8468270492634765
p-değeri:	0.14834133507066238
Sonuç:	Veri seti normal dağılıma uyuyor (Fail to Reject H0)

Shapiro testi *etmek-olmak* çiftine uygulandığında sonuç uyumsuz çıktığı için teste parametrik olmayan Wilk testiyle devam edilmişti. Ancak Tablo (19)'da görüldüğü gibi *etmek-vermek* KE çiftinin sonuçları normal dağılıma uyuyor. Bu nedenle teste parametrik bir test olan t-testi ile devam edilmiştir.

T-testinin sonucunda elde edilen *p-değeri* 0.234477'dir. Bu değer 0.05'ten büyük olduğu için sonuç istatistiksel olarak anlamlı değildir. Başka bir deyişle, iki grup arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

4.3.3. Almak-Vermek KE Çiftiyle Birleşen Başsözcükler

Kitaplar incelendiğinde *almak-vermek* KE çiftleriyle 5 başsözcüğün kullanıldığı belirlenmiştir. *Almak-vermek* çiftinin birleştiği başsözcükler Grafik (16)'da gösterilmektedir.

Grafik 16. *Almak-Vermek* KE Çiftinin Birleşim Sıklığı

Grafik (16)'da görüldüğü gibi almak-vermek KE çiftinin birleşim sıklığı oldukça değişkendir. Örneğin *cevap vermek* 25 defa tüm kitaplarda kullanılırken; *cevap almak* KEY'i sadece 5. sınıf kitabında bulunmaktadır.

Örnek (184)

Sor da hemen vızır vızır cevabını al.

Örnek (185)

Verecek hiçbir cevap bulamıyor.

Örnek (186)

Seçtiğiniz spor dalı ile ilgili yaptığınız araştırmalardan hareketle aşağıdaki sorulara cevap veriniz.

Örnek (186)'da sunulan tümce 7. Sınıf kitabında bulunmaktadır. *Cevap* adının birleşimsel sıklığının *vermek* KE'siyle oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Ancak Örnek (185) ve (186) incelendiğinde *cevap vermek* KEY'inin metin tümcelerinde olduğu kadar yönerge tümcelerinde de bulunduğu anlaşılmaktadır.

Yer almak KEY'inden sonra kullanım sıklığı en yüksek olan karar vermek KEY'inin örnekleri incelendiğinde bu KEY'e metin tümcelerinde yer verildiği belirlenmiştir. 8. Sınıf kitabında bulunan Örnek (187) bu durumun temsili niteliğindedir.

Örnek (187)

Acele karar vermemek ihtiyar köylüye neler kazandırmıştır?

Almak-vermek çiftinin kullanım sıklıklarının değişkenliği nedeniyle bu başözcüklere Shapiro testi uygulanmamıştır.

4.3.4. Diğer KE Çiftleriyle Birleşen Başözcükler

Ortak başözcük kullanımlarında tüm kitaplar içerisinde kullanım sıklığı en düşük KE olan durmak KE'sinin *durmak-vermek* çifti olarak kullanımı gözlemlenmiştir. Selam adının 5. sınıf kitabında *selam durmak* ve *selam vermek* KEY'lerine dönüştüğü belirlenmiştir.

Örnek (188)

Nişan alan, yürüyen, selam duran kurşun askerler.

Örnek (189)

Karagözüm insan önce bir selam verir, sende hiç incelik yok.

Almak-etmek çiftlerinin *not* adıyla dönüştüğü KEY'lere 5., 6., 7. ve 8. Sınıf kitaplarında yer verilmiştir. *Not etmek* KEY'i 5. ve 6. sınıf kitaplarında kullanılmıştır.

Örnek (190)

Benim gemide olduğumu ve sırf merakım yüzünden gizlice bindiğimi de dakikası dakikasına not etti.

Örnek (191)

Metni, önemli gördüğünüz yerleri defterinize not alarak dinleyiniz.

Not başözcüğünün *etmek* ve *almak* çifti dışında 6. sınıf kitabında *vermek* KE'siyle de kullanıldığı tespit edilmiştir.

Örnek (192)

Mehmet Yakut'a beklediği notu verdim.

6.sınıf kitabında ayrıca *Etmek-yapmak* çiftinin ise *hata* adıyla dönüştüğü KEY örnekleri vardır.

Örnek (193)

Bir kişiyim ve hata edebilirim.

Örnek (194)

Çoğunluk daha az hata yapar.

Tek bir başsözcükle birleşerek dikkat çeken diğer KE çifti *almak-olmak* çiftidir. Bu çiftin 5. Sınıf kitabında hedef adıyla KEY'e dönüştüğü belirlenmiştir.

Örnek (195)

Bu yüzden atlılar, kendilerini hedef alan ciritlerden korunmak için at üzerinde çeşitli hareketler yapar, gizlenir, dörtnal giden atın üzerinde türlü hüneler gösterirler.

Örnek (196)

Ancak uçma isteği insanlık için hep bir hedef oldu.

Kitaplar içerisinde dört KE ile birleşerek dikkat çeken *destek* başsözcüğünün *almak, olmak, vermek* ve *yapmak* KE'leri ile KEY'e dönüştüğü görülmektedir. Bu birleşimlerde sadece *destek olmak* KEY'inin kullanım sıklığının 2 olduğu belirlenmiştir, diğer dönüşümler bir kez gerçekleşmiştir. İlgili KEY'lere 6. Ve 8 sınıf kitaplarında yer verilmemiş; *olmak-vermek* çifti 5. sınıf kitabında, *almak-olmak-yapmak* ise 7. sınıf kitabında kullanılmıştır.

Örnek (197)

Devrilmeyeyim diye bir de destek verdi böğrüme.

Örnek (198)

Ben de onlara yakındım, duvara yaslanmış birkaç yastıktan destek alarak oturmuş, onları izliyordum.

Örnek (199)

Boynumu sabit tutmak için eli ile enseme destek yaparak bunu düzeltmeye çalışıyormuş.

Örnek (200)

Ödevimi yapabilmem için ailem bana destek oldu.

Farklı KE çiftleriyle hatta dört farklı KE'yle birleşen ortak başsözcük kullanımlarının kitaplardaki genel görünümü örneklerle ve grafiklerle anlatılmaya çalışılmıştır. Yapılan istatistiksel testler başsözcük KE tercihleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığını göstermektedir. Bu sonuçların çalışmanın vargularına önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir. Ayrıca başsözcüğün aynı KE'nin farklı olduğu KEY görünümleri, bu KEY'lerin konusal roller üzerindeki etkilerinin incelenmesi gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Bu incelemelere bir sonraki bölümde yer verilecektir.

4.4. Kitaplardaki Katkısız Eylem Yapılarının Konusal Roller ve Üye Yapısının Genel Görünümleri

Kitaplardaki katkısız eylemler ve dönüştükleri yapılar çözümlendikten sonra katkısız eylem yapılarının konusal rolleri ve üye yapıları incelenmiştir. KEY'lerin buldukları tümce sınırları içerisinde belirlenen konusal rollerinin ve üye sayılarının etiketlendiği veri setleri Python Pandas kütüphanesine aktarılarak Pandas ile verilerin; *sayısal hesaplamalarına, veri tanımlamalarına, katkısız eylem ve katkısız eylem yapısına dayalı veri dökümlerine, katkısız eylem yapılarının pivot tablolarına ve katkısız eylemlerin ayrıştırılmış dökümlerine* ulaşılmıştır.

Sayısal hesaplamalar tüm kitaplardaki KE ve KEY'lerin hangi rollerde kullanıldığını anlamaya yardımcı olmuştur. Tablo (20)'de 5. sınıf kitabından bir örnek sunulmuştur.

Tablo 20. 5. Sınıf Kitabındaki KEY’lerde Rollerin Sayısal Hesaplaması

KEY	KE	Kilici	Etkileyen	Konu	Etkilenen	Arac	Deneyimleyen
acele etmek	4	4	0	0	0	0	0
ad vermek	5	2	0	4	0	0	0
adım atmak	1	1	0	0	0	0	0
alakadar etmek	1	0	0	0	0	0	1
alışveriş yapmak	1	1	0	0	0	0	0
anlam vermek	1	0	0	1	0	0	1
arzu etmek	1	0	0	1	0	0	1
ayırt etmek	1	0	0	1	0	0	1
azat etmek	1	1	0	0	1	0	0
bakım yapmak	4	4	0	0	0	0	0

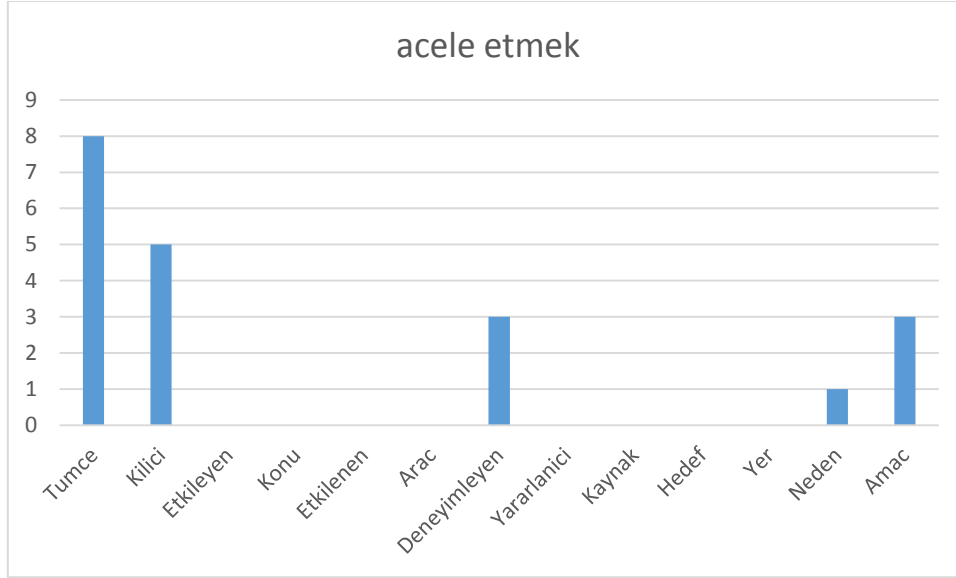
Tablo (20)’de count hesaplamasının sadece bir bölümü verilmiştir. Tablo (20) incelendiğinde KEY’lerin kaç kez kullanıldığı KE sütunundan, bu KEY’lerde üyelerin hangi rollerde kullanıldığı ise rol adlarının olduğu sütunlardan anlaşılabilir. Ancak tüm KEY’lerin rol dağılımlarını bu tablodan incelemek ve rolleri karşılaştırmak oldukça güçtür. Bu nedenle veri setleri birleştirildikten sonra tümleşik veri setinin pivot tabloları çıkarılmıştır. Pivot tablosunun bir bölümü Tablo (21)’de sunulmaktadır.

Tablo 21. Tümleşik Veri Setinin Pivot Tablosu

KEY	ÜYE SAYISI
acele etmek	1,75
acı vermek	2
ad vermek	2
aday olmak	2
adım atmak	1,75
ait olmak	1
alay etmek	2
alışveriş yapmak	1
anlam vermek	2
anlayışlı olmak	1
ara vermek	2
araştırma yapmak	1,75

Tablo (21)’de sunulan pivot örneği kitaplardaki KEY’lerin üye yapısının özeti niteliğindedir. Bu tablo, listede yer alan her KEY’in aynı üye örüntüsünü sergilemediğini

göstermektedir. Örneğin *acele etmek* KEY'inin üye sayısı pivot analizinde 1,75 olarak bulunmuştur. *Acele etmek* KEY'inin tüm kitaplardaki *count* yani sayısal hesaplama analizine bakıldığında, konusal rollerin bazılarının işaretlendiği belirlenmiştir. İlgili KEY'in konusal rolleri Grafik (17)'de sunulmaktadır.

Grafik 17. *Acele etmek* KEY'inin Konusal Rollerini

Kitaplarda 8 kullanım sıklığıyla yer alan *acele etmek* KEY'inin kullanıldığı tümcelerın 5'inde *kılıcı*, 3'ünde *deneyimleyen*, 3'ünde *amac* rolü ve 1'inde *neden* rolü bulunmaktadır. 5. ve 8. sınıf kitaplarında yer alan *acele etmek* KEY'inin 2 üyeli ve 1 üyeli olduğu görülmektedir.

Örnek (201)

Film başlıyor biraz acele edelim.

Örnek (202)

Karar vermek için acele etmeyin.

Örnek (203)

O kadar acele etmeyin.

Örnek (201)'de yüklemlemenin *neden* ve *kılıcı* rolleriyle gerçekleştiği; Örnek (202)'de ise aynı KEY'in yüklemlemesinde *amaç* ve *deneyimleyen* rollerinin bulunduğu; son örnekte ise tek üyeli olarak *deneyimleyen* rolü saptanmıştır.

Pivot tablosunda üye sayısı 2 olarak özetlenen *acı vermek* KEY'ine bakıldığında bu KEY'in %58,11'lik dilimde yer aldığı ve üye sayısının 2 olduğu anlaşılmıştır.

Örnek (204)

Yüz fite yükseldiğinde perdeli ayaklarını indiriyor, gagasını kaldırıyor ve ona acı veren bir kavisi oluşturabilmek için kanatlarını iyice geriyordu.

8. sınıf kitabından alınan Örnek (204)'te *kavisi* adı *konu*, *ona* ise *etkilenen* rolündedir.

Tabloda üye sayısı 2 olarak hesaplanan *ad vermek* KEY'i incelendiğinde ise bu KEY'in tüm kitaplarda toplam 12 defa kullanıldığı belirlenmiştir. *Ad vermek* KEY'inin en sık kullanıldığı kitaplardan biri olan 5. sınıf kitabındaki tümceler incelendiğinde, 2 üyeli ve 1 üyeli örüntüler dikkat çekmektedir.

Örnek (205)

Elif'in kağına Mustafa Kemal'in kağısı adını vermesinin sebebi ne olabilir?

Örnek (206)

İşte bu bağımlılığa teknoloji bağımlılığı adı verilir.

Aynı kitaptan alınan Örnek (205)'te *kılıcı* ve *konu* rolü yer alırken, Örnek (206)'da sadece *konu* rolü bulunmaktadır.

Örnek (207)

Tukuz'dan olan çocuklara iki ayrı ad verdiler:

8. sınıf kitabından alınan Örnek (207)'de ise yüklemlemenin iki konusal rolü bulunmaktadır: *ad vermek* KEY'inin üzerinde işaretlenen *kılıcı* rolü ve *çocuklara* adının taşıdığı *konu* rolü.

Tabloda *acı vermek* ve *adım atmak* gibi 1,75 olarak hesaplanan *alışveriş yapmak* KEY'inin de konusal rollerine bakılmış ve 2 kullanım sıklığına sahip olan bu KEY'in 1 üyeli olduğu belirlenmiştir.

Örnek (208)

Sonra efendim alışveriş yapmak için sokağa çıktım.

Örnek (209)

O güzel koylara ulaşmak, civardaki köyleri keşfetmek, denk getirdiysek köy pazarından alışveriş yapmak, denizden sıkılır sak soluğu doğada almak, belki çadırımızı da götürüp kamp yapmak...

5. sınıf kitabından alınan Örnek (208)'de *alışveriş yapmak* KEY'inin tümcede mastar biçimiyle kullanıldığı ve sözdizimsel konumunun *içe yerleşik* (embedded) olduğu görülmektedir. Mastar kullanımlarının olduğu örneklerde konusal rol belirlemesi tümce bağlamı odağında yapıldığı için Örnek (208)'de *kılıcı* rolü işaretlenmiştir. Ancak 7. sınıf kitabından alınan Örnek (209)'da tümce bağlamında *kılıcı* rolü bulunamamış ve tümcede sadece *köy pazarından* üyesinin *kaynak* rolü taşıdığı belirlenmiştir.

Tümleşik veri setinin pivot tablosundan alınan örnekleri tablodaki veriler ışığında incelenmiş ve hem ondalıklı sonuçların hem tam sayılı hesaplamaların üye sayılarının genel özeti olduğu anlaşılmaktadır. KEY'lerin üye dağılımı bu tablodan anlaşılabilenekte

ancak üyelerin hangi konusal rolleri taşıdığı belirlenememektedir. Pivot tablosunun tamamı çalışmanın Ekler bölümünde sunulacaktır.

Kitaplardaki KEY'lerin konusal rollerinin dağılımını inceleyebilmek amacıyla Pandas'ta tümleşik rol dağılımı tablosu oluşturulmuş ayrıca bu tablodaki verilerin kontrolü kitaplar özelinde çıkarılan konu dağılımı tablolarıyla karşılaştırılmıştır.

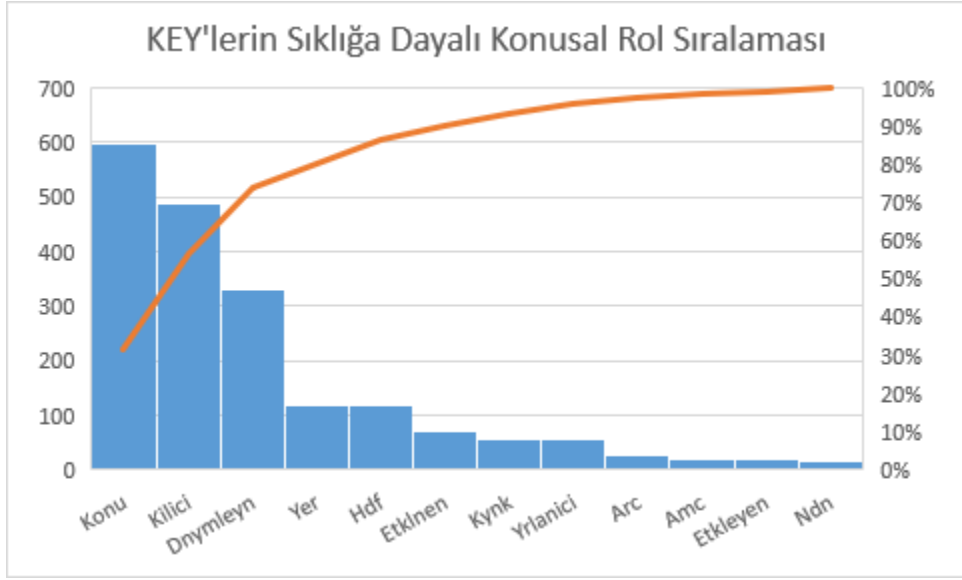
4.5. Katkısız Eylem Yapılarının Konusal Rol Dağılımı

Kitaplardaki katkısız eylem yapılarının yer aldığı tümcelerde bu yapıların yüklediği üyeleri ve bu üyelerin rolleri tümleşik veri setiyle belirlenmiştir. Bu veri seti Pandas'ta tanımlanmıştır. Tablo (22)'de tümleşik veri setinin bir örneği sunulmaktadır.

Tablo 22. Tümleşik Veri Seti Tanımı

	KEY	Kilici	Konu	Yrlanici	Etklenen	Dnymleyn	Yer	Etkleyen	Arc
count	1081	489	597	54	71	329	119	18	25
mean	143,2535	1	1	1	1	1	1	1	1
std	90,87138	0	0	0	0	0	0	0	0
min	0	1	1	1	1	1	1	1	1
25%	67	1	1	1	1	1	1	1	1
50%	135	1	1	1	1	1	1	1	1
75%	212	1	1	1	1	1	1	1	1
max	352	1	1	1	1	1	1	1	1

Tablo (22)'de KEY'lerin tüm kitaplardaki ortalaması, standart sapması, minimum-maksimum gibi değerleri ve konusal rollerinin sıklık bilgisi gösterilmektedir. Ancak asıl önemli hesaplama KEY'lerin konusal rol dağılımıdır çünkü kitaplarda bulunan KEY'lerin en çok hangi konusal rolleri taşıdığı katkısız eylemlerin ve bu eylemlerin dönüşümleri hakkında genel bir görünüm sunabilmektedir.

Grafik 18. KEY'lerin Sıklığa Dayalı Konusal Roller

Grafik (18)'de sıklığı en yüksek rolün *konu* rolü olduğu görülmektedir. Katılımcı roller içerisinde mantıksal aktörlerin en çok öne çıkan rolü *kılıcı* rolüdür. Ancak incelenen kitaplar içerisinde uzamsal roller ulamlamasında yer alan *konu* rolünün *kılıcı* rolünden daha sık kullanıldığı bulgusu çalışmanın vargıları için dikkate değer bir veridir.

Grafik (18)'deki bir diğer dikkat çekici bulgu ise yine mantıksal aktörler içerisinde yer alan *etkileyen* rolünün kullanım sıklığı en düşük ikinci rol olmasıdır.

Kitaplar özelinde konusal rol dağılımlarına bakılmış, 6. sınıf kitabı dışındaki kitapların tamamamında *konu* rolü işaretlemesinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Konusal rol ulamlamalarına göre oluşturulmuş sıklık grafikleri ve kitaplardan alınan örnekler aşağıda sunulmaktadır.

Grafik 19. Mantıksal Aktörlerin Sıklığa Dayalı Görünümü

Mantıksal aktörler içerisinde *etkileyen* ve *araç* rollerinin birbirine yakın sıklıkta kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu ulamlamadaki *kılıcı* rolünün sıklığı oldukça yüksektir.

Örnek (210)

İhtiyarlayınca, çiftçi onu azat etti.

%58'lik dilimde yer alan azat etmek KEY'inin yüklediği Örnek (210)'da *çiftçi* üyesi *kılıcı* rolünde, *onu* ise eyleme maruz kaldığı için *etkilenen* rolündedir. Ancak bu örnekteki *onu* üyesinin *yararlanıcı* rolüne özgü özellikler gösterdiği de düşünülmektedir. Bu durum rollerin Türkçedeki ikili rol görünümüleri için oldukça önemli bir bulgudur ve çalışmanın *Sonuç* bölümünde tartışılacaktır.

Örnek (211)

Uyumsuzluk olduğunda plazmada toplanan alyuvarlar kan damarlarını bloke edip ölüme sebep oluyor.

Etkileyen rolünün tüm kitaplar içerisinde en çok etiklendiği kitap 7. sınıf kitabıdır ve Örnek (211)'de *bloke etmek* KEY'inin yüklediği *alyuvarlar* ögesi etkileyen rolündedir. Aynı kitaptan alınan Örnek (212)'de ise *kocaman gölgeler* üyesi *dans etmek* KEY'yle yüklenmekte ve *etkileyen* rolünü taşımaktadır.

Örnek (212)

Bütün aile içeride, kocaman gölgelerin duvarda ve tavanda dans etmesini sağlayan, küçücük odayı ısıtıp aydınlatan mutfak ateşinin etrafında toplanmıştı.

Mantıksal aktörler ulamlamasında *etkileyen* rolünden daha fazla kullanım sıklığına sahip olan *araç* rolünün 8. sınıf kitabından alınan Örnek (213)'teki kullanımı aşağıda sunulmaktadır.

Örnek (213)

Geçmişte büyük emeklerle elde edilen ürünler nelerdir?

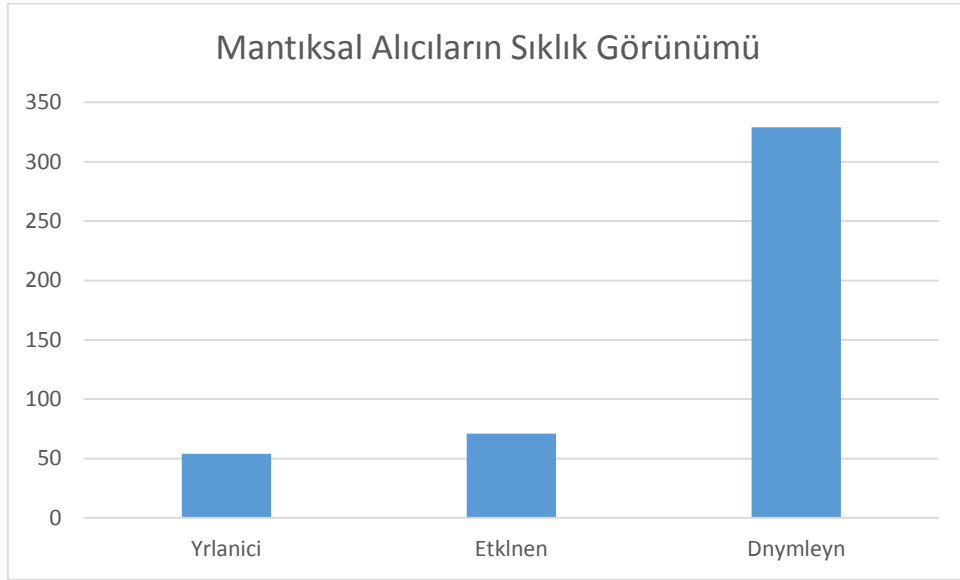
Elde etmek KEY'inin yüklediği *emeklerle* üyesi *araç* rolünü taşımaktadır. Aynı kitaptan alınan bir başka *araç* rolü Örnek (214)'te bulunmaktadır.

Örnek (214)

Ayrıca bilgisayar üzerinden arkadaşlarınızla “chat” yapabilirsiniz.

Örnek (214)'te *chat yapmak* KEY'inin yüklediği *bilgisayar üzerinden üyesi araç* rolünü taşıırken; *arkadaşlarınızla üyesi hedef* rolünü göstermektedir. Bu örnek tümcedeki kullanım *araç* rolünün Türkçede her zaman *ile biçimcesiyle* (clitic) işaretlenmediğini kanıtlar niteliktedir.

Mantıksal aktörlerin sıklık sıralamasında *kılıcı, araç ve etkileyen* rolleri örnekler üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Genel sıklık dağılımında *kılıcı* rolünden sonra en sık kullanılan *deneyimleyen* rolünün yer aldığı mantıksal alıcıların sıklık görünümü Grafik (20)'de sunulmaktadır.

Grafik 20. Mantıksal Alıcıların Sıklığa Dayalı Görünümü

Grafik (20)'de gösterildiği gibi, mantıksal alıcı rollerinde sıralama *deneyimleyen, etkilenen* ve *yararlanıcı* rolleri sıralamasıyla gerçekleşmektedir. *Deneyimleyen* rolünün en sık kullanıldığı örnekler 5. ve 8. sınıf kitaplarında yer alırken; en az sıklıktaki *yararlanıcı* rolü en çok 8. sınıf kitabında kullanılmıştır.

Örnek (215)

Adamlar bir anlam veremedikleri bu işi Sinan'ın buyruğu ile yaptılar.

Örnek (215)'te *anlam vermek* KEY'i tarafından yüklenen *adamlar* üyesi deneyimleyen rolündedir. 7. sınıf kitabından alınan Örnek (216)'da ise *anlayışlı olmak* KEY'inin yüklemesinde yer alan *herkes* üyesi deneyimleyen rolünü taşımaktadır.

Örnek (216)

Keşke herkes senin gibi anlayışlı olsa.

6. sınıf kitabında bulunan Örnek (217)'de ise hem *deneyimleyen* hem *etkilenen* rolleri birlikte yer almaktadır.

Örnek (217)

Zıplayan bazı küçük böcekleri çeneleriyle yakalayıp onlara zehir enjekte ederler.

Yukarıdaki örnekte *enjekte etmek* KEY'inin yüklediği *onlara etkilenen* rolündeyken, metnin bağlamından çıkarılan *karıncalar* üyesi *deneyimleyen* rolünü taşımaktadır.

Örnek (218)

Konuşmanıza dinleyicileri dâhil ediniz.

7. sınıf kitabından alınan Örnek (218)'de *dinleyiciler dahil etmek* KEY'ine maruz kaldığı için *etkilenen* rolünü taşımaktadır.

8. sınıf kitabında yer alan Örnek (219)'de ise en az sıklıkta kullanılan *yararlanıcı* rolü gösterilmektedir.

Örnek (219)

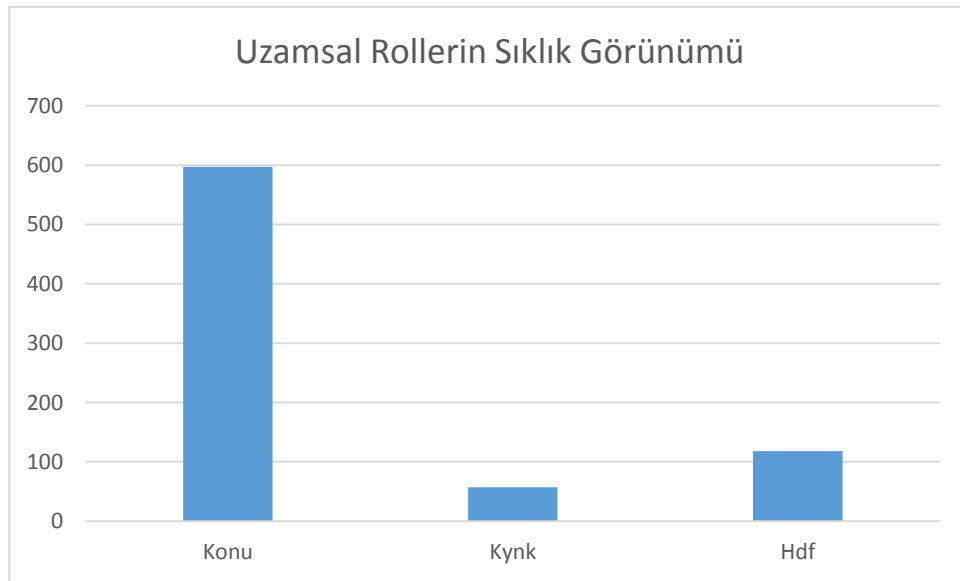
El öpen çocuklara para ve hediye vermek de gelenektir.

Hediye vermek KEY'inin yüklediği *çocuklara* üyesi *yararlanıcı* rolünü taşımaktadır. Benzer şekilde Örnek (220)'de *ikram etmek* KEY'i *gelenlere* üyesine *yararlanıcı* rolünü yüklemiştir.

Örnek (220)

Ziyarete gelenlere Ramazan Bayramı'nda şeker ikram edilir.

Örnek (220)'de *ikram etmek* KEY'inin yüklediği bir diğer üye *şeker* üyesidir ve *konu* rolünü taşımaktadır. Konu rolünün de içinde bulunduğu uzamsal rollerin sıklık görünümü Grafik (21)'de sunulmaktadır.

Grafik 21. Uzamsal Rollerin Sıklığa Dayalı Görünümü

Uzamsal roller içerisinde konu rolünden sonra en sık kullanılan roller hedef ve kaynak rolleridir. *Konu* rolünün en çok kullanıldığı kitap 5. sınıf kitabıyken; *kaynak* rolü en fazla 7. sınıf kitabında yer almaktadır.

Örnek (221)

Güler yüz her şeyden evvel insana cesaret verir.

Örnek (221)'de *cesaret vermek* KEY'inin yüklediği *güler yüz* üyesi *konu* rolünü taşımaktadır. Örnek (222)'de ise *ifade etmek* KEY'i *eviniz* üyesini *konu*; *sizin için* üyesini de *hedef* rolüyle yüklemektedir.

Örnek (222)

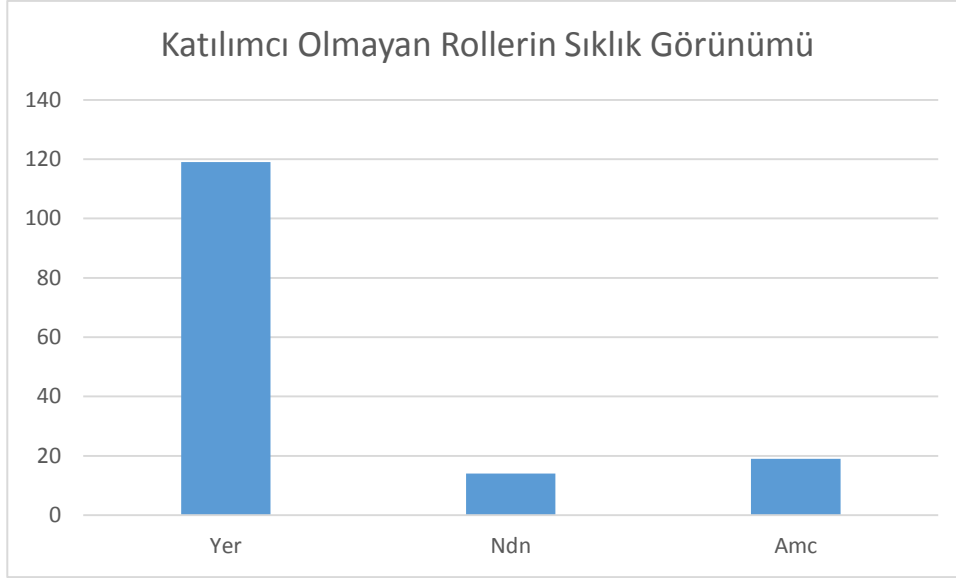
Eviniz sizin için neler ifade ediyor?

Örnek (223)'de sunulan *güzel olmak* KEY'inin yüklediği üyeler ise hem *konu* hem *kaynak* rollerini göstermektedir.

Örnek (223)

İkisi de birbirinden güzel oldu.

Uzamsal rollerden sonra sıklık görünümüne bakılan son ulamlama katılımcı olmayan rollerdir. Bu rollerin kitaplardaki görünümü Grafik (22)'de sunulmaktadır.

Grafik 22. Katılımcı Olmayan Roller Sıklığa Dayalı Görünümü

Katılımcı olmayan rollerin sıklığına bakıldığında sıralamanın *yer*, *amaç* ve *neden* rolleriyle gerçekleştiği görülmektedir. *Yer* rolü en fazla 7. sınıf kitabında kullanılırken; sıklığı düşük olan *neden* rolü en fazla 5. sınıf kitabında işaretlenmiştir.

Örnek (224)

Metindeki ilgili bölümlere atıflar yaparak açıklayınız.

Örnek (224)'te *atıf yapmak* KEY'inin yüklediği *metindeki* üyesi *yer* rolünü göstermektedir. 8. Sınıf kitabından alınan Örnek (225)'te *dans etmek* KEY'i *yamaçta* üyesine *yer* rolünü yüklemektedir.

Örnek (225)

Şu karşıkı yamaçta dans eden kırlangıçlar.

Örnek (226)'da ise *kilo almak* KEY'i iki üyeyi yüklemektedir. *Makarnayı çok yerssek* üyesi *neden* rolünü yüklenirken; *biz etkilenen* rolünü taşımaktadır.

Örnek (226)

Makarna çok lezzetli bir yemektir ama çok yerssek fazla kilo alabiliriz.

Örnek (227)

Allah rızası için bana yardım ediniz.

Örnek (227)'da *Allah rızası için*, *neden* rolünü gösterirken; *bana* üyesi *yararlanıcı* rolündedir.

Örnek (228)

Toplantıya zamanında katılabilmek için acele ediyordu.

Örnek (228) ise katılımcı olmayan rollerden sonuncusu olan *amaç* rolünün *toplantıya zamanında katılabilmek için* üyesi tarafından taşındığı görülmektedir.

Katılımcı olan ve olmayan rollerin sıklık görünüşleri örnekler ve grafikler üzerinden özetlenmeye çalışılmıştır. *Kılıcı*, *deneyimleyen*, *konu* ve *yer* rolleri en yüksek sıklıkta kullanılan roller olarak belirlenmiştir. Bir sonraki bölümde KEY'lerin üyelere yükledikleri roller arasındaki ilişkiye odaklanılacaktır.

4.6. Katkısız Eylem Yapıları ve Üyelere Yükledikleri Roller

Konusal roller arasında anlamlı bir fark olup olmadığını anlamak amacıyla kitaplarda en çok kullanılan KE ve KEY'ler üzerinden testler uygulanmıştır. Grafik (17)'de sunulduğu gibi, KEY'lerin yüklediği üyelere en sık kullanılan roller *konu*, *kılıcı* ve *deneyimleyen* rolleridir. Kitaplardaki kullanım sıklığı en yüksek KE olan *etmek*

eylemine dönüştüğü KEY'lerde tüm konusal rollerin dağılımının hesaplandığı tablolar oluşturulmuş, bu tablolar çözümlenerek *kılıcı* ve *konu* rolleri arasındaki ilişki incelenmiştir.

İlk olarak 5. sınıf kitabındaki etmek KE'siyle oluşan KEY'lerin *kılıcı* ve *konu* rolleri arasındaki ilişki incelenmiş ve bu roller arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Tablo (23)'te bu KEY'lere uygulanan Shapiro testinin; Tablo (24)'te ise Shapiro sonucuna bağlı olarak yapılan Wilcoxon testinin sonuçları sunulmuştur.

Tablo 23. 5. Sınıf kitabındaki *Etmek* KE'sinde *Kılıcı* ve *Konu* Rollerinde 1. Test

<i>Etmek</i> KEY'LERİNİN <i>Kılıcı</i>-<i>Konu</i> Rollerinde SHAPIRO TESTİ SONUCU	
Test istatistiği:	0.7381988989671375
p-değeri:	2.9865745288005837e-10
Sonuç:	Veri seti normal dağılıma uymuyor (Reject H0)

Tablo 24. 5. Sınıf kitabındaki *Etmek* KE'sinde *Kılıcı* ve *Konu* Rollerinde 2. Test

<i>Etmek</i> KEY'LERİNİN <i>Kılıcı</i>-<i>Konu</i> Rollerinde WİLK TESTİ SONUCU	
Test istatistiği:	617.0
p-değeri:	0.36068421318181776
Sonuç:	İki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

Testlerin sonucunda *kılıcı* ve *konu* rollerinin kullanımı arasında anlamlı bir fark olmadığı anlaşılmıştır. Bu sonuç çalışmanın vargıları açısından önemli bir veri oluşturmaktadır.

Kılıcı ve *konu* rolleri arasında anlamlı bir fark olmadığı görülünce, *konu* ve *deneyimleyen* rolleri de aynı testlerle sınanmıştır. Sonuçlar Tablo (25) ve (26)'da sunulmaktadır.

Tablo 25. 5. Sınıf kitabındaki *Etmek* KE'sinde *Deneyimleyen* ve *Konu* Rollerini 1. Test

<i>Etmek</i> KE'sinde <i>Deneyimleyen-Konu</i> Rollerinde SHAPIRO TESTİ SONUCU	
Test istatistiği:	0.3024955332968541
p-değeri:	4.026580703185022e-17
Sonuç:	Veri seti normal dağılıma uymuyor (Reject H0)

Tablo 26. 5. Sınıf kitabındaki *Etmek* KE'sinde *Deneyimleyen* ve *Konu* Rollerini 2. Test

<i>Etmek</i> KE'sinde <i>Deneyimleyen-Konu</i> Rollerinde WİLK TESTİ SONUCU	
Test istatistiği:	142.0
p-değeri:	0.00014350953851619157
Sonuç:	İki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Wilk testinin sonucunda *deneyimleyen* ve *konu* rolleri arasında anlamlı bir fark olduğu anlaşılmıştır. Bu sonuç *konu* ve *deneyimleyen* rollerinin birlikte kullanılma eğilimlerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

5. sınıf kitabından alınan bu sonuçlar doğrultusunda tüm kitaplardaki *etmek* KE'sinin dönüştüğü KEY'lerin *konu* ve *deneyimleyen* rolleri arasındaki ilişkiye bakılmış ve Tablo (27) ile (28)'de sunulan sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 27. Tüm Kitaplardaki *Etmek* KE'sinde *Deneyimleyen* ve *Konu* Rollerini 1. Test

<i>Etmek</i> KE'sinde <i>Deneyimleyen-Konu</i> Rollerinde SHAPIRO TESTİ SONUCU	
Test istatistiği:	0.48418969998291095
p-değeri:	1.4890657425502176e-26
Sonuç:	Veri seti normal dağılıma uymuyor (Reject H0)

Tablo 28. Tüm Kitaplardaki *Etmek* KE'sinde *Deneyimleyen* ve *Konu* Rollerini 2. Test

<i>Etmek</i> KE'sinde <i>Deneyimleyen-Konu</i> Rollerinde WİLK TESTİ SONUCU	
Test istatistiği:	1758.0
p-değeri:	7.076253900547027e-10
Sonuç:	İki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Sonuçlar incelendiğinde, kitaplardaki *etmek* KE'sinin dönüştüğü KEY'lerin yüklemlediği üyelerde *konu* ve *deneyimleyen* rollerinin ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Bu iki konusal rol arasındaki ilişkinin *vermek* KE'siyle oluşan KEY kullanımlarındaki durumu da incelenmiş ve Wilk testi sonucu Tablo (29)'da sunulmuştur.

Tablo 29. Tüm Kitaplardaki *Vermek* KE'sinde *Deneyimleyen* ve *Konu* Rollerinde 2. Test

<i>Vermek</i> KE'sinde Deneyimleyen-Konu Rollerinde WİLK TESTİ SONUCU	
Test istatistiği:	220.0
p-değeri:	9.580785274511835e-06
Sonuç:	İki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Wilcoxon testinin sonucuna göre *vermek* KE'sinde *deneyimleyen* ve *konu* rolleri arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır. *Vermek* KE'siyle oluşan KEY'lerin yüklemledikleri üyelerin *kılıcı* ve *konu* rollerine de bakılmış ve bu roller arasında da anlamlı bir fark olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 30. Tüm Kitaplardaki *Vermek* KE'sinde *Kılıcı* ve *Konu* Rollerinde 2. Test

<i>Vermek</i> KE'sinde Kılıcı-Konu Rollerinde WİLK TESTİ SONUCU	
Test istatistiği:	1317.5
p-değeri:	0.013585865288283039
Sonuç:	İki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Etmek KE'sinde *kılıcı* ve *konu* rolleri arasında anlamlı bir fark bulunmamasına karşın *vermek* KE'siyle oluşan KEY'lerde aynı rollerin anlamlı bir fark göstermesi çalışmanın vargıları için önemli bir bulgudur.

Kılıcı, *konu* ve *deneyimleyen* rolleri arasındaki ilişki *olmak* KE'sinde de incelenmiş ve *olmak* eyleminden oluşan KEY'lerin *deneyimleyen-konu* rolleri arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur.

Tablo 31. Tüm Kitaplardaki *Olma* KE'sinde *Kılıcı* ve *Konu* Rollerinde 2. Test

<i>Olma</i> KE'sinde <i>Kılıcı</i>-<i>Konu</i> Rollerinde WİLK TESTİ SONUCU	
Test istatistiği:	639.0
p-değeri:	3.87110114034391e-06
Sonuç:	İki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Tablo 32. Tüm Kitaplardaki *Olma* KE'sinde *Deneyimleyen* ve *Konu* Rollerinde 2. Test

<i>Olma</i> KE'sinde <i>Deneyimleyen</i>-<i>Konu</i> Rollerinde WİLK TESTİ SONUCU	
Test istatistiği:	767.5
p-değeri:	0.0006152843156791586
Sonuç:	İki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Kitaplarda en sık kullanılan *etmek*, *vermek* ve *olmak* KE'lerinin en fazla görülen konusal rollerle olan ilişkileri yukarıdaki tablolarda özetlenmiştir. Wilk testinin sonucuna göre *p-değeri* 0.05'ten küçük olduğunda roller arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark vardır. Başka bir ifadeyle, ikili olarak test edilen rollerin, *kılıcı-konu* ya da *deneyimleyen-konu*, medyanları farklıdır ve bu fark ikili rol çiftlerinin aynı KEY yüklemesinde bir arada kullanılabilme olasılıklarının olduğunu göstermektedir. Ancak test sonuçlarında farkın anlamlı çıkması, her KEY'in üyelere *kılıcı-konu* ya da *deneyimleyen-konu* rollerini aynı örnekte yüklediği anlamına gelmemektedir. Hesaplama tabloları incelendiğinde üye ve dağılımının değişken olduğu ancak *kılıcı-konu* ve *deneyimleyen-konu* rolleri arasında ilişki bulunduğu dikkat çekmektedir.

Örnek (229)

Diziler teker teker meydana çıktıktan sonra, değneğini en çok isabet ettiren taraf galip sayılır.

Örnek (230)

Rakibe en fazla ciridi isabet ettiren taraf oyunu kazanır.

Örnek (231)

Ciridin ata isabet etmesi savuranın oyun dışı kalmasını gerektirir.

Örnekler incelendiğinde üç tümcede de üyelerin *isabet etmek* KEY'yle yüklemlediği görülmektedir. Örnek (229)'da *değneğini* üyesine *konu* rolü; *taraf* üyesine *kılıcı* rolü yüklenmiştir. Örnek (230) ve (231)'de ise *cirit* üyesi yüklemelmekte ancak *isabet etmek* KEY'inin çatı yapısı değişmektedir. Örnek (230)'daki *belirtme* (accusative) durumuyla kullanılan *ciridi* üyesi *konu* rolünü taşıırken; Örnek (231)'de *tamlayan* durumundaki (genitive) *ciridin* üyesi *etkilenen* rolünü yüklenmiştir. Her iki örneğin ortak rolü ise Örnek (230)'daki *rakibe* üyesine, Örnek (231)'de ise *ata* üyesine yüklenen *hedef* rolüdür. Örnek (229) ve Örnek (231) iki üyeli; Örnek (230) ise üç üyelidir. Bu örnekler aynı KEY kullanımında üye sayısının ve rol dağılımının değişkenlik gösterebileceğini kanıtlar niteliktedir. Bununla birlikte, yukarıdaki üç örnek tümcede yer alan *isabet etmek* KEY'inin aynı sözdizimsel konumda kullanıldığı belirlenmiştir. Çalışmanın sonraki bölümünde KEY'lerin sözdizimsel konumunun üye sayısı ve rol dağılımı üzerindeki etkileri anlatılacaktır.

4.7. Katkısız Eylem Yapılarının Sözdizimsel Konumu ve Üye Örüntüsü

Önceki bölümlerde belirtildiği gibi, katkısız eylem yapılarının rol dağılımı ve üye örüntüsü değişkenlik göstermektedir. KEY'lerin kullanıldığı tümceler incelendiğinde,

değişikliğin üye ve rol yapısıyla sınırlı kalmadığı aynı zamanda tümcede KEY'lerin sözdizimsel olarak farklı konumlarda kullanıldığı tespit edilmiştir.

Örnek (232)

Böylece istediğin her şey hakkında araştırma yapabilirsin.

Örnek (233)

Araştırmalarınızı yaparken “gov” ve “edu” uzantılı güvenilir sitelerden yararlanınız.

7. sınıf kitabında yer alan yukarıdaki örnekler incelendiğinde, *araştırma yapmak* KEY'inin tümcenin *ana* yüklemi olduğu Örnek (232)'de *kılıcı* ve *konu* olmak üzere 2 üye bulunurken; aynı KEY'in yerleşik tümce konumunda olduğu Örnek (233)'ün ise sadece *kılıcı* rolüyle tek üyeli olduğu görülmektedir.

6. sınıf kitabından alınan *devam etmek* KEY'i de sözdizimsel konum farklılığının üye sayısı ve rol dağılımını etkileyebildiğini gösteren bir diğer örnektir.

Örnek (234)

Mazhar Osman çalışmaya devam ediyor, halka açık konferanslar düzenleyerek psikolojik hastalıklar konusunda insanları bilinçlendirmeye çalışıyordu.

Örnek (235)

Başka bir kasabada hayatlarına devam etmeye karar verdiler.

Örnek (234)'te *devam etmek* KEY'inin ana tümce konumunda olduğu ve üyelere *kılıcı* ile *konu* rollerini yüklediği görülürken; Örnek (235)'de aynı KEY yerleşik tümce konumunda bulunmakta ve üyelerine *kılıcı-konu-yer* rollerini yüklemektedir.

Araştırma yapmak ve *devam etmek* KEY'lerinin farklı sözdizimsel konumda kullanıldıkları örnekler incelendiğinde, KEY'lerin ana tümce yüklemi ve yerleşik tümce

yüklemi olarak kullanılmalarının üye yapısını ve rol örüntüsünü etkilediği savunulabilir. Ancak veri setlerinde bu savunuyu çürütecek KEY kullanımları mevcuttur.

Örnek (236)

Sizce gelecekte uzayda yaşamamız mümkün olabilir mi?

Örnek (237)

Yaşanması mümkün olmayan olaylar vardır.

Mümkün olmak KEY'inin ana tümce yüklemi olarak kullanıldığı Örnek (236)'da *gelecekte uzayda yaşamamız* üyesine; yerleşik tümce olarak yer aldığı Örnek (237)'de ise *olaylar* üyesinde *konu* rolünü yüklediği ve bu KEY'in her iki durumda da tek üye aldığı belirlenmiştir.

Sözdizimsel konum farkının belirgin olduğu bir başka örnek *davet etmek* KEY'idir. Bu KEY'in 5. sınıf kitabında bulunan üç sıklıktaki görünümleri aşağıdaki örneklerde sunulmaktadır.

Örnek (238)

Türk kültürünün en eski spor etkinliklerinden biri olan Kırkpınar Güreşleri'ne, yurt dışında yaşayan bir arkadaşınızı davet etmek için kısa mesaj yazınız.

Örnek (239)

Bilirsiniz ramazan ayında herkes evine konuk davet eder.

Örnek (240)

Sizi bir kitap dostu olmaya davet ediyorum.

Davet etmek KEY'i Örnek (238)'de yerleşik, Örnek (239)'da ana tümce konumdadır ve her iki konumda da üyelerine *kılıcı-yararlanıcı-hedef* rollerini yüklemiştir. Örnek (240)'ta ise ana tümce konumundaki aynı KEY'in üyelerine *deneyimleyen-konu-yararlanıcı* rollerini yüklediği belirlenmiştir. Davet etmek KEY'inin tümcedeki konumu değişmemiş ancak üyelere yüklediği roller değişmiştir.

Bu bölümde sunulan örnekler KEY'lerin tümcedeki sözdizimsel konumunun üye örüntüsünü ve rol yapısını etkileyebileceğini ancak bu etkinin tüm KEY'ler için geçerli olmayacağını göstermektedir. Bu bulgu çalışmanın Sonuç bölümü için dikkate değer bir tartışma konusudur.

4.8. Katkısız Eylem Yapılarının Ortak Başsözcük Kullanımlarındaki Üye Örüntüleri

Çalışmanın 4.3. *Katkısız Eylem Yapılarında Ortak Başsözcük Örnekleri* bölümünde belirtildiği gibi, aynı başsözcük farklı KE'lerle birleşerek KEY oluşturmaktadır. Ortak başsözcükle gerçekleşen bu dönüşümlerin üye örüntüsünü nasıl etkilediği, ortak başsözcük kullanımları incelenerek belirlenmiştir.

Örnek (241)

İmtihanların başlayacağı günleri hayal ederdim.

Örnek (242)

Bugün hayal olan yarın gerçek olabilir.

Etmek-olmak KE'leriyle birleşen *hayal* başsözcüğü Örnek (241)'de hayal etmek olarak ana tümce yüklemidir ve 2 üyesine *deneyimleyen-konu* rollerini yüklemiştir. Örnek

(242)'de *hayal* başsözcüğü *hayal olmak* KEY'ine dönüşerek yerleşik tümcede kullanılmış ve tek üyeli olarak işaretlenmiştir. Tümcenin bağlamında *gömülü* (embedded) olarak bulunan bu üyenin *konu* rolünü taşıdığı anlaşılmaktadır.

Etmek KE'siyle *hayal etmek* KEY'ine dönüşen örnekler incelendiğinde bu örneklerde üye sayısının 2 ile 3 arasında değiştiği ancak *deneyimleyen* rolünün ortak rol olduğu tespit edilmiştir. *Hayal* başsözcüğü *olmak* KE'siyle birleştiğinde *deneyimleyen* rolünün üyelere yüklenemediği dolayısıyla KE seçiminin üye örüntüsünde değişim yarattığı söylenebilir. Ancak bu varsayımın güçlenebilmesi için başka ortak başsözcük örneklerine de ihtiyaç duyulmaktadır.

Örnek (243)

Bu yüzden atlılar, kendilerini hedef alan ciritlerden korunmak için at üzerinde çeşitli hareketler yapar, gizlenir, dörtnal giden atın üzerinde türlü hüneler gösterirler.

Örnek (244)

Ancak uçma isteği insanlık için hep bir hedef oldu.

Örnek (243)'te *hedef* başsözcüğü *almak* KE'siyle KEY'e dönüşmüş ve iki üyeye *etkilenen-konu* rollerini yüklemiştir. Aynı başsözcüğün *hedef olmak* KEY'ine dönüştüğü Örnek (244)'te ise üyeler *konu* ve *hedef* rollerini taşımaktadır.

Örnek (245)

On üçüncü yaş gününde kendisine hediye edilen bir günlüğe iki yıl boyunca yaşanan olayları günü gününe yazmıştır.

Örnek (246)

El öpen çocuklara para ve hediye vermek de gelenektir.

Örnek (245)'te *hediye etmek* KEY'i üç üyesine *kılıcı-konu-yararlanıcı* rollerini yüklemektedir. Ancak bu örnekteki *kılıcı* rolü yüklememeyi gerçekleştiren KEY'in edilgen çatıda olması nedeniyle *örtük* (implicated) olarak işaretlenmiştir. *Vermek* KE'siyle birleşen *hediye* başsözcüğünün ise Örnek (246)'da tek üye aldığı ve bu üyeye *yararlanıcı* rolünü yüklediği belirlenmiştir. *Hediye etmek* KEY'inin kullanım sıklığı 4 olduğu için diğer kullanım örnekleri de incelenmiş ve bu örneklerin tamamında *kılıcı-konu-yararlanıcı* üye örüntüsüne rastlanmıştır. Ancak *hediye vermek* KEY'i sadece Örnek (246)'daki kullanımıyla incelenebilmiştir. Örneklerin tamamı karşılaştırıldığında *yararlanıcı* rolünün ortak olduğu, *kılıcı* rolünün master kullanımları dışında ortak olabileceği ancak *konu* rolünün *hediye vermek* KEY'i tarafından herhangi bir üyeye yüklenemediği sonucuna ulaşılmıştır. Özetle, *etmek-vermek* KE çiftinin *hediye* başsözcüğüyle birleşiminde *konu* rolü ayırıcı özellik taşımaktadır.

Ortak başsözcüklerin üye örüntüsüne etkilerinin incelendiği bir diğer KE çifti *etmek-almaktır*. Örnek (247) ve (248)'de bu çiftin *tavsiye* başsözcüğüyle dönüştükleri KEY örnekleri sunulmuştur.

Örnek (247)

Seçtiğiniz bu spor dalını tavsiye eder misiniz?

Örnek (248)

Bu yüzden çok endişelenen annem, endişelerini babama anlatmış ve bunu daha fazla ertelemeden bir an önce tıbbi tavsiye almaya karar vermişler.

Tavsiye etmek KEY'i kitaplarda 6 sıklıkla kullanılmış ve üye sayısı değişse de örneklerin tamamında Örnek (247)'de sunulan *deneyimleyen-konu* üye örüntüsü belirlenmiştir. Kitaplarda Örnek (248)'le temsil edilen *tavsiye almak* KEY'i

incelendiğinde ise bu KEY'in tek üyeli olduğu ve tümce bağlamında *onlar* üyesine *yararlanıcı* rolünü yüklediği belirlenmiştir. Ancak Örnek (248)'de kullanılan *tavsiye almak* KEY'i sözdizimsel olarak yerleşik tümce konumundadır. Eğer kitaplarda bu KEY'in yüklemlemeyi ana tümce konumunda yaptığı bir örnek bulunsaydı, üye örüntüsüne *kaynak* rolünün de ekleneceği öngörülmektedir.

Ortak başsözcük incelemelerinde son olarak dört KE ile birleşen *destek* adı ele alınmış ve KEY dönüşümlerinin üye örüntüsü aşağıdaki örnekler üzerinden çıkarılmıştır.

Örnek (249)

Ben de onlara yakındım, duvara yaslanmış birkaç yastıktan destek alarak oturmuş, onları izliyordum.

Örnek (250)

Christy'nin ailesinden biri olsaydınız ona nasıl destek olurdu?

Örnek (251)

Ödevimi yapabilmem için ailem bana destek oldu.

Örnek (252)

Devrilmeyeyim diye bir de destek verdi böğrüme.

Örnek (253)

Boynumu sabit tutmak için eli ile enseme destek yaparak bunu düzeltmeye çalışıyormuş.

Destek almak, destek olmak, destek vermek ve destek yapmak KEY'lerinin incelendiği örneklerde ilgili KEY'lerin üyelere, Örnek (249)'da *yararlanıcı-kaynak*; Örnek (250)'de *deneyimleyen-yararlanıcı*; Örnek (251)'de *kılıcı, amaç ve yararlanıcı*;

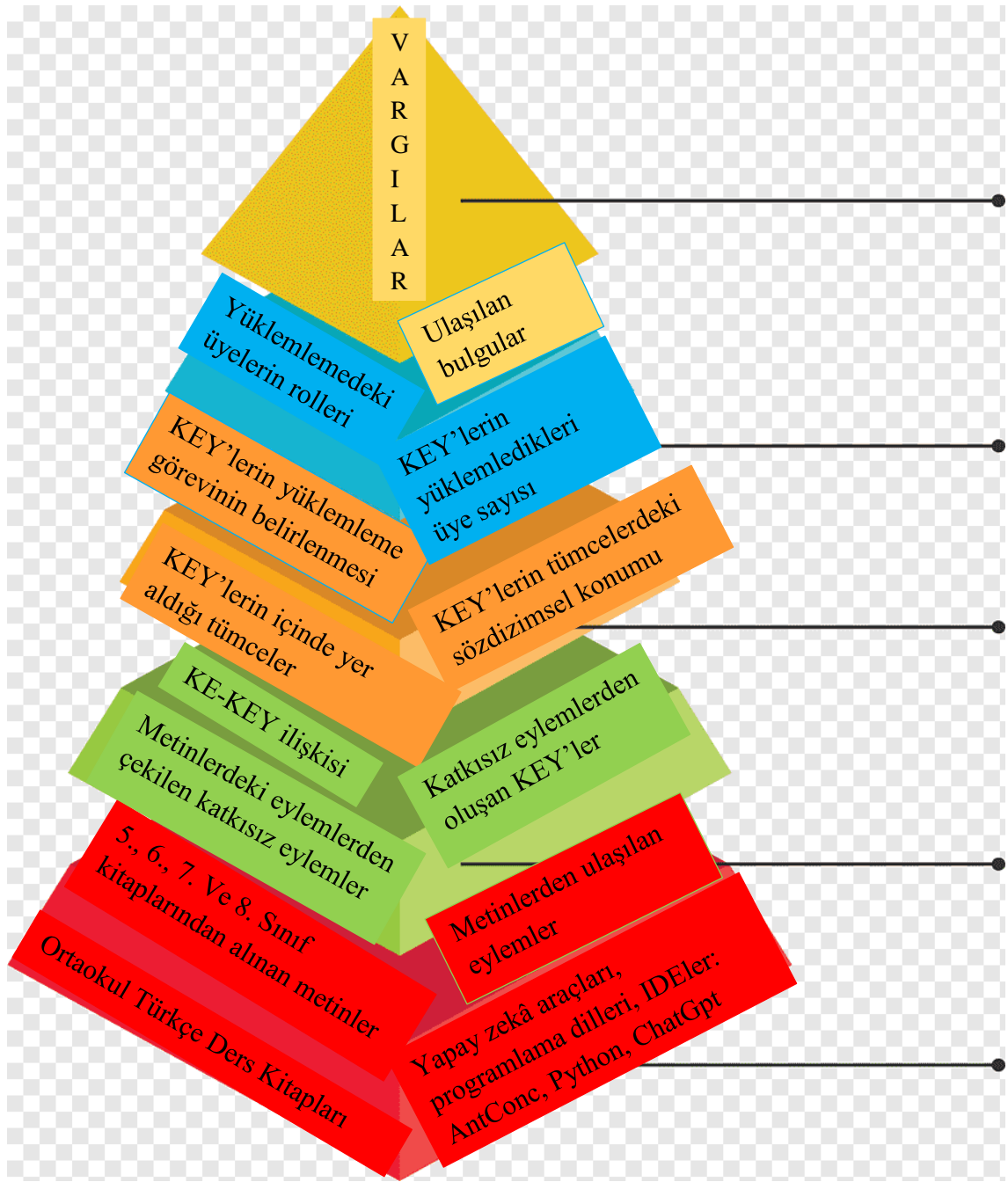
Örnek (252)'de *kılıcı*, *amaç* ve *hedef*; Örnek (253)'te ise *kılıcı* ve *hedef* rollerini yüklediği tespit edilmiştir. Örnek (249)'daki *yararlanıcı* rolü tümce bağlamından çıkarılan üyeye yüklenmiştir. Örnek (250) ve (251) destek olmak KEY'inin *yararlanıcı* rolünü ortak olarak üyelere yüklediği görülmektedir. Ancak Örnek (251)'de *aile* üyesi *kılıcı* rolünü üstlenirken, Örnek (250)'de bağlamdan çıkarılan *siz* üyesi *deneyimleyen* rolünü taşımaktadır. Aynı KEY'de görülen üye örüntüsündeki bu farklılığın nedeni Örnek (251)'deki *ödev yapmak* KEY'inin yüklemlemeyi gerçekleştiren *destek olmak* KEY'ine olan anlamsal etkisidir. Örnek (252)'deki destek vermek ve Örnek (253)'te yer alan destek yapmak KEY'lerinin ise üye örüntüsünde *kılıcı* ve *hedef* rollerinin yer aldığı belirlenmiştir.

Bu bölümde KEY'lerin ortak başsözcük kullanımlarında üye örüntülerinin nasıl olduğu örnekler üzerinden irdelenerek ortak başsözcüklerin genel üye örüntüleri sunulmuştur. Belirlenen üye örüntüleri çalışmanın vargılarında önemli bir veri basamağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonraki bölümde, elde edilen bulguların sonuçları üzerinden değerlendirmeler yapılacak ve bir tartışma zemininde çalışmanın vargıları sunulacaktır.

V. BÖLÜM: SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışmanın *Giriş* Bölümünde belirtilen, katkısız eylemlerin hangi adlarla eşdizimlenerek katkısız eylem yapılarına dönüştüğünü, bu dönüşümlerde üye yapısının nasıl oluştuğunu ve üyelerin hangi rollerde sunulduğunu inceleyebilme amacı, karmaşık yapıda bulunan verilerin katmanlara bölünmesini ve her katmanın kendi içinde diğer katmanlarla bağıntılandırılmasını gerektirmektedir. Türkçede katkısız eylemlerin ve katkısız eylem yapılarının ortaokul ders kitaplarındaki metinler içerisinde nasıl temsil edildiğini, soyutluk derecesi yüksek bu eylemlerin ve dönüştükleri yapıların eşdizimlenme biçimlerini rol yapısı ve üye örüntüleri üzerinden irdeleyen bu tez çalışmasında *Veri Madenciliği* (Data Mining) yapılarak tezin *Bulgular* bölümünde sunulan verilere ulaşılmıştır. Veri Madenciliği ile katmanların nasıl açıldığı ve bulgulara nasıl ulaşıldığı Görsel (13)'te sunulmaktadır.

Görsel 13. Veri Katmanları

Görsel (13)'te yer alan veri katmanlarının açılması sonucunda, çalışmanın Giriş bölümünde belirtilen *Araştırma Soruları* üst katmanda yer alan *Bulgularla* cevaplanmış ve katmanın tepe noktasında çalışmanın *Vargilarına* ulaşılmıştır. Çalışmanın tekrar sunulan *Araştırma Soruları* ve elde edilen *Bulguları* ışığında ulaşılan *Varguları* aşağıdaki gibidir:

Araştırma Sorusu (1): Katkısız eylemler, ortaokulda kullanılan Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde hangi adlarla eşdizimlenerek katkısız eylem yapılarına dönüşmektedir?

İlk araştırma sorusunun cevabı araştırılırken Uçar'da (2007) katkısız eylem olarak tanımlanan *çekmek, etmek, olmak, vermek* ve *yapmak* eylemleriyle birlikte *almak, atmak, durmak, kılmak* eylemlerinin de kitaplarda yer alabileceği varsayımından yola çıkılmıştır. Ancak, *kılmak* ve *çekmek* eylemlerinin kitaplarda katkısız eylem olarak yer almadığı görülmektedir. Dolayısıyla, *almak, atmak, durmak, etmek, olmak, vermek* ve *yapmak* kitaplarda katkısız eylem olarak kullanılmıştır. Bu katkısız eylemlerin *acı, belli, bilgi, can, chat, çizim, dert, eğitim, feda, gerek, hak, ısrar, icap, kamp, mağlup, nişan, öğüt, pes, reçete, savaş, şekil, tevakkuf, uzak, ümit, vaki, yeterli, zorunda* gibi 350'den fazla adla birleşerek katkısız eylem yapısına dönüştüğü görülmüştür. Dönüşümde önemli bir rol üstlenen bu adların %58,11'inin sadece 1 sıklıkta katkısız eylemlerle birleştiği tespit edilmiştir. Katkısız eylemlerle yapısal dönüşüme giren adların sıklığa dayalı tam listesi çalışmanın *Ekler* bölümünde sunulacaktır.

Kitaplarda bulunan katkısız eylemler, asıl eylem ya da deyim kullanımlarıyla karşılaştırılmış (Püsküllüoğlu, 1998; TDK Güncel Sözlük) ve eylemlerin katkısız olarak kullanılma oranının %40'a yakın olduğu hesaplanmıştır. Katkısız eylem olarak kullanılan eylemlerin ortaokul kitaplarında azımsanamayacak oranda yer alması ve bu eylemlerin birleştiği adların çeşitliliği düşünüldüğünde, katkısız eylem yapılarının öğrencilerin soyut düşünme becerilerini geliştirecek önemli bir didaktik araç olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, *kılmak* ve *çekmek* eylemlerinin kitaplarda katkısız kullanımlarının bulunmaması, özellikle *çekmek* eyleminin *Türkçenin Sıklık Sözlüğü'nde* (Aksan vd., 2017) ilk 5000 sözcük içinde 114. sıraya yerleştiği düşünüldüğünde, kitapların düzenlenişinde dikkate alınması gereken bir nokta olarak görülmektedir.

Araştırma Sorusu (2): Katkısız eylemler ortaokulde kullanılan Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde metinsel eşdizimlilikler sergilemekte midir? Metinsel eşdizimlilik görünümlerinde katkısız eylem yapılarının üye yapısı nasıl oluşmaktadır ve üyeler hangi konusal rollere sahiptir?

Çalışmanın ikinci araştırma sorusu öncelikle katkısız eylemlerin metinsel eşdizimlilik görünümlerine yöneliktir. Katkısız eylemlerin metinsel eşdizimliliği bu eylemlerin yapısal eşdizimliliğiyle öncelendiği için çalışmada ilk olarak katkısız eylemlerin yapısal eşdizimlilikleri belirlenmiştir. Birinci araştırma sorusunun bulgularından ulaşılan sonuçlar, kitaplarda yer verilen katkısız eylemlerin hangi adlarla yapısal olarak eşdizimlendiğini göstermiştir. Bu bulgular ışığında, kitaplardaki kullanım sıklığı ve birleşimsel değeri en yüksek olan katkısız eylemin *etmek* eylemi olduğu görülmüştür. Çalışmanın 4. *Bulgular* bölümünde belirtildiği gibi *etmek* katkısız eyleminin KE sıklık sıralamasında ilk sırada bulunması ve KEY dağılımında öne çıkması bu eylemin Türkçede katkısız bir eylem olarak kullanım değerinin incelenmesi gerekliliğini kanıtlar niteliktedir. Akşehirli (2013)'ün *et-* katkısız eyleminin sözlüksel işlevlerini incelediği çalışmada, *etmek* eyleminin gerek kullanım sıklığı gerekse kuramsal olarak tanıma uygunluğu açısından Türkçenin temel katkısız eylemi olduğu vurgulanmaktadır.

*Etme*k katkısız eyleminin kullanım sıklığı yüksek olmakla birlikte katkısız eylemlerin yapısal eşdizimlilik görünümleri incelendiğinde, kitaplarda dağılımsal sıklığı en fazla olan eylem *etmek* katkısız eylemidir. Ancak çalışmanın *Bulgular* bölümünde sunulan Tablo (10)'da görüldüğü gibi, dağılımsal sıklığı en yüksek olan ilk 10 katkısız eylem yapısının kitaplarda dengeli bir şekilde yer almadığı belirlenmiştir. Bu listede bulunan ve tüm kitaplarda kullanıldığı tespit edilen iki katkısız eylem yapısı da *etmek* katkısız eylemiyle kurulmuştur. Bu yapılardan ilk sıradaki *dikkat etmek* ve üçüncü sırada yer alan *tahmin etmek* katkısız eylem yapılarının kullanım sıklığı yüksek olmasına

rağmen bu yapıların yüklemleme görevini üstlendiği örnek tümcelerin genellikle yönerge tümceleri olduğu anlaşılmıştır. *Türkçenin Sıklık Sözlüğü'nde* (Aksan vd., 2017) 6. sırada yer alarak Türkçenin temel katkısız eylemi olarak nitelendirilen *etmek* eyleminin anlatı metinleri yerine yönerge tümcelerinde sunulması bu eylemin içselleştirilme sürecini güçleştirecek bir durumdur.

Etmek eylemiyle birlikte sıklık dağılım listesinde ilk sıralarda yer aldığı belirlenen *almak* eylemi de yapısal dönüşümlerindeki metin türü farklılığıyla dikkat çeken bir diğer katkısız eylemdir. *Yer almak, dikkate almak, not almak* gibi katkısız eylem yapılarının genellikle yönerge tümcelerinde yüklemleme görevini gerçekleştirdiği görülmüştür. *Türkçenin Sıklık Sözlüğü'nde* (Aksan vd., 2017) 9. sırada bulunan *almak* eyleminin daha etkili bir didaktik araca dönüşmesinin, bu eylemin anlatı metinlerinde sunulmasıyla mümkün olduğu düşünülmektedir.

Almak katkısız eyleminden daha fazla adla birleşerek yapısal dönüşüm yaşayan *olmak* katkısız eyleminin dağılımı yüksek olmasına rağmen kullanım sıklığı ve dolayısıyla ortalama değeri düşüktür. Ancak *olmak* eylemi de *vermek* ve *yapmak* katkısız eylemleri gibi yapısal dönüşümlerini sadece anlatı metinlerinde gerçekleştirmiştir. *Türkçenin Sıklık Sözlüğü'nde* (Aksan vd., 2017) 2. sırada yer alan *olmak* eylemi ve 8. sırada bulunan *yapmak* eyleminin anlatı metinlerinde temsil edilmesi bu eylemlerin öğretimi için oldukça önemlidir. Ancak sıklık sözlüğünde ilk 10 sözcüğün içinde yer alan bu eylemlerin katkısız eylem olarak kullanımlarının kitaplarda daha fazla ön plana çıkarılarak dağılımlarının planlı ve daha dengeli yapılması didaktik bir ihtiyaçtır.

Katkısız eylemlerin yapısal eşdizimliliklerine ilişkin bulgular bu yapıların metinsel olarak nasıl eşdizimlendiği hakkında da bilgiler sunmaktadır. Farklı adlarla eşdizimlenerek yapısal dönüşüm gerçekleştiren katkısız eylemlerin metin tümcelerinde sunulması yüklemleme görevini üstlenmesi, katkısız eylem yapılarının üye yapısının

oluşmasını sağlamıştır. Çalışmanın *Bulgular* bölümünde sunulan pivot ve hesaplama tablolarından katkısız eylemlerin genellikle 2 ya da 3 üyeli görünüm sergilediği anlaşılmaktadır. Katkısız eylem yapılarının metinsel olarak eşdizimlenmesiyle oluşan üye yapıları, yüklemlemenin ana tümce ya da yerleşik tümcede gerçekleşmesiyle ortaya çıkmaktadır. Üye yapısının oluşumundaki bu önemli bulgu, basit, bileşik ve karmaşık tümce kurulumlarında katkısız eylem yapılarının kilit taşı görevini üstlendiğini göstermektedir. Katkısız eylem yapılarının eğitim materyallerindeki farkındalığının artırılması, dilbilgisi öğretiminin odağa alındığı ortaokul kitaplarındaki eğitsel yükün hafiflemesine katkı sağlayacaktır.

Katkısız eylem yapılarının metinsel eşdizimlilikleri incelendiğinde, yapıların içe yerleşik ya da ana tümce konumunda üyeler aldığı ve bu üyelere Frawley’de (1992) ulamlanan rolleri yüklediği görülmüştür. Bulgular bölümünde belirtildiği gibi, konusal roller içerisinde en çok işaretlenen roller sırasıyla *konu*, *kılıcı*, *deneyimleyen* ve *yer* rolleridir. Uzamsal rol ulamlamasında yer alan *konu* rolünün mantıksal aktörlerin birincil ögesi kabul edilen *kılıcı* rolünden fazla kullanılması, katkısız eylem yapılarını içeren tümcelerdeki master kullanımı ve katkısız eylemlerin sözdizimsel konumuyla ilişkilendirilmektedir. Ayrıca, konusal rollere uygulanan Shapiro ve Wilk testlerinin sonuçları *kılıcı-konu* birlikteliğinin anlamlı bir fark gösterdiğini ortaya koymuştur. Mantıksal alıcıların ilk sıraya yerleşen rolüyle, *konu* rolü arasında anlamlı bir fark görülmekte, başka bir ifadeyle üyelere yüklenen roller arasında *deneyimleyen* rolünün önemli bir yeri bulunmaktadır. Kitaplarda sunulan dilbilgisine yönelik etkinliklerde, dilbilgisel roller içerisinde ise *Özne* konumundaki üyenin anlamsal olarak *kılıcı* ve *deneyimleyen* rollerine karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Konusal roller ulamlamasında *Mantıksal Aktörler* ve *Mantıksal Alıcılar* olarak iki farklı ulamlamada yer alan bu rollerin sadece dilbilgisel özelliği dikkate alınarak aynı üye üzerinden sunulması büyük bir algı eksikliğini de beraberinde getirmektedir. Dilbilgisel düzlemde *özne* rolüne yerleşen bir

üye, anlamsal düzlemde belirgin ayırıcı özelliklerle *kılıcı* ve *deneyimleyen* rollerini taşımaktadır. Dilin iki farklı düzleminin kesişme noktasında yer alan katkısız eylem yapılarının anlamsal ve dolayısıyla algısal düzlem üzerindeki etkilerinin öğretim ortamlarına aktarılması ihtiyacın ötesinde bir gerekliliktir.

Katkısız eylem yapıları tarafından üyelere yüklenen diğer roller; *etkilenen*, *etkileyen*, *yararlanıcı*, *araç*, *amaç* ve *neden* rolleridir. Bu roller arasında en az kullanılanlar *amaç*, *etkileyen* ve *neden* rolleri olarak belirlenmiştir. *Neden* rolü yüklemelerin önceki koşullarını, başka bir ifadeyle yüklemlemede rol alan katkısız eylem yapısının anlattığı olayın ya da belirttiği durumun bağlı olduğu başka olay ya da durumları, anlatan roldür. *Amaç* rolü ise yüklemlemeyi gerçekleştiren katkısız eylem yapısının mantısal sıralamasını göstermektedir. Yani, *neden* ve *amaç* rolleri metnin derin yapısında bilişin bağıntı kurma ve birleştime işlevlerini harekete geçirici moleküllerdir. *Etkileyen* rolü ise, *kılıcı* gibi Mantıksal Aktörler ulamlamasında yer almakta ve kılıcının özelliklerini içsel olmayan nedenlerle taşımaktadır. Katkısız eylem yapılarının bir üyeye *etkileyen* rolü yüklediği örnekler incelendiğinde, bu üyenin açık ve anlaşılır olarak değil dolaylı bir biçimde yüklemlemeyle ilişkilendirildiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla, *etkileyen* rolünün üyelere yüklenmesi bilişin üstbilişe çıkarılmasını sağlamaktadır. Katkısız eylem yapılarıyla üyelere yüklenen *etkileyen* rolü, üstbilişsel düşünme becerilerinin işe koşulmasını gerektirmekte ve analitik okumanın temelini oluşturmaktadır. Metinlerin derin yapısına odaklanarak analitik okuma becerilerini ön plana çıkaran PISA sınavlarından alınan sonuçlar düşünüldüğünde, katkısız eylem yapılarının ve bu yapıların üyelere yüklediği rollerin ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Araştırma Sorusu (3): Aynı başsözcük farklı katkısız eylemlerle eşdizimlenmekte midir? Ortak başsözcük eşdizimlenmeleri varsa bu dönüşümler üye ve rol yapısını etkilemekte midir?

Katkısız eylemlerin yapısal dönüşümlerinde *atmak* katkısız eylemi dışındaki katkısız eylemlerin aynı başsözcükle birleştiği örneklere rastlanmıştır. Kitaplardaki kullanım sıklıkları açısından *durmak* KE'sinden sonra en düşük kullanım sıklığı *atmak* eylemine aittir. *Atmak* eyleminde de *yapmak* eylemi gibi metin türü değişikliğine ilişkin herhangi bir örnek bulunmamakla birlikte bu eylemin ortak başsözcük birleşimlerinde yer almadığı tespit edilmiştir. Ortak başsözcük eşdizimlenmelerinde dönüşümlerin üye ve rol yapısında değişiklik gösterdiği çalışmanın *Bulgular* bölümünde örnekler üzerinden anlatılmıştır. *Belli, dâhil, cesaret, hediye, cevap, mesaj, destek* gibi adların ikili katkısız eylem çiftleriyle ortak olarak birleştiği görülmektedir. Ortak başsözcük dönüşümlerinde *deneyimleyen-konu, etkilenen-hedef, yararlanıcı-konu* rollerinin değişimsel roller olduğu, ortak başsözcükle birleşen katkısız eylemin anlamsal özelliklerinin roller üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Başsözcüğün ortak olduğu katkısız eylem yapılarında görülen bu değişim etkisi, katkısız eylemlerin aslında yüklem anlamına dikkate değer bir katkı sunduğunu kanıtlar niteliktedir.

Bu tez çalışmasında ortaya konan bulgu ve vargılar katkısız eylemlerin ve katkısız eylem yapılarının Türkçenin hem anadili hem de yabancı dil olarak öğretiminde soyut düşünme ve analitik okuma becerilerine önemli katkıları olabileceğine işaret etmektedir.

VI. BÖLÜM: İLERİYE YÖNELİK ÇALIŞMA ÖNERİLERİ

Bu tez çalışmanın bulguları ve vargıları, katkısız eylem ve katkısız eylem yapılarına ilişkin ileriye dönük farklı çalışmalara öncülük edecek niteliktedir. Ortaokul Türkçe ders kitaplarında kullanıldığı tespit edilen katkısız eylemler dışında; Türkçenin sözvarlığında bulunan tüm katkısız eylemlerin listesinin çıkarılması, Türkçenin katkısız eylemlerinin yapısal dönüşümlerinde yer alan adların tamamının belirlenmesi, başka bir ifadeyle Türkçedeki katkısız eylem yapılarının eksiksiz olarak sunulması, deyim kullanımlarında katkısız eylemlerin işlevinin irdelenmesi, çatı değişimlerinde katkısız eylem yapısı ile üye etkileşiminin incelenmesi, eylemlerin katkısız kullanımı ile asıl eylem olarak kullanımlarının rol ve üye yapısı açısından karşılaştırılması, İlköğretim ve Ortaöğretim sınıflarında Türkçe dersinin kazanım listelerinde yer alan dilbilgisel yapılara yönelik katkısız eylem temelli eşyapı çözümlerinin yapılması gibi çalışmalar katkısız eylem ve katkısız eylem yapılarının Dilbilimsel bakış açısıyla araştırılacağı çalışmaların başında gelmektedir.

Katkısız eylemler ve katkısız eylem yapıları Dilbilim alanının temel araştırma nesnelereinden biri olmakla birlikte ilgili yapılar Türkçenin hem anadili hem yabancı dil olarak öğretimi alanlarının da dikkat odağına yerleşmiş bir araştırma konusudur.

Önceki bölümde sunulan vargilara dayanarak ortaokul kitaplarındaki metinlerin gözden geçirilmesi, bu metinlerin yeni düzenlemelerle tekrar oluşturulması ve metinlerden yola çıkılarak hazırlanan etkinliklerin katkısız eylem yapılarının didaktik öneminin bu yapıların öğretim gereklilikleri çerçevesinde değerlendirecek düzeye çıkarılması önerilmektedir. Sınıf düzeylerine uygun olarak seçilecek metinlerin içerisinde katkısız eylem yapılarının çeşitlilik göstermesine dikkat edilmeli, metinlerde katkısız eylem yapılarının sıklığı ve dağılımı göz önünde bulundurulmalıdır. Kitaplarda sunulması

planlanan metinlerde katkısız eylemler ve katkısız eylem yapıları dengeli bir dağılım sergilemiyorsa MEB Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (Ankara, 2019) belirtilen sınıf kazanımlarına uygun olarak içerisinde katkısız eylem yapılarının yer alacağı metinler yazılmalıdır. Hazırlanan metinler katkısız eylemlerin ve bu eylemler oluşan katkısız eylem yapılarının öğrenciler tarafından içselleştirilebilmesi için kazanımlara uygun etkinliklerle desteklenmelidir.

Katkısız eylemler ve katkısız eylem yapılarının 5. sınıf düzeyinde öğretimini hedefleyen bir çalışma planı ve etkinlik örneği aşağıda sunulmaktadır.

Çalışma Planı

Hedeflenen Konuşma Becerisi Kazanımları

1. Konuşma stratejilerini uygular.

Serbest, güdümlü, kelime ve kavram havuzundan seçerek konuşma gibi yöntem ve tekniklerin kullanılması sağlanır.

2. Kelimeleri anlamlarına uygun kullanır

Hedeflenen Okuma Becerisi Kazanımları

1. Okuma stratejilerini kullanır.

Sesli, sessiz, tahmin ederek, grup hâlinde, soru sorarak, söz korusu, ezberleyerek ve hızlı okuma gibi yöntem ve teknikleri kullanmaları sağlanır.

Söz Varlığı

1. Bağlamdan yararlanarak bilmediği kelime ve kelime gruplarının anlamını tahmin eder.

a) Öğrencilerin tahmin ettikleri kelime ve kelime gruplarını öğrenmek için görseller, sözlük, atasözleri ve deyimler sözlüğü vb. araçları kullanmaları sağlanır.

b) Öğrencinin öğrendiği kelime ve kelime gruplarından sözlük oluşturması teşvik edilir.

Hedeflenen Anlama Becerisi Kazanımları

1. Metinle ilgili sorulara cevap verir.

Metin içi ve metin dışı anlam ilişkileri kurulur.

2. Görsellerle ilgili soruları cevaplar.

Resim ve karikatürleri yorumlayarak görüşlerini bildirmeleri sağlanır.

3. Okuduğu metindeki gerçek, mecaz ve terim anlamlı sözcükleri ayırt eder.

4. Okuduğu metindeki sözcüklerin dilbilgisel işlevlerini belirler.

Hedeflenen Yazma Becerisi Kazanımları

1. Bilgilendirici metin yazar.

Öğrenciler yeni öğrendikleri kelimeleri kullanmaya ve günlük hayattan örnekler vermeye teşvik edilir.

2. Yazma stratejilerini uygular.

Güdümlü, metin tamamlama, bir metni kendi kelimeleri ile yeniden oluşturma, boşluk doldurma, grup olarak yazma gibi yöntem ve tekniklerin kullanılması sağlanır.

Yukarıda sunulan çalışma planının içinde 5. sınıf düzeyinin belirli kazanımları seçilmiş ve listeye yeni bir kazanım, Anlama becerisi 4. kazanım, eklenmiştir. Bu plan çerçevesinde oluşturulan etkinlik örneğinin temel öğretim hedefleri aşağıdaki gibidir:

- Öğrencilerin sözlükçesinde katkısız eylemlere yönelik sözcük varlığı inşası,
- Cümle türlerinin öğretilmesi,
- Yüklemlilik ögenin özelliklerinin katkısız eylem yapısı örnekleriyle anlatılması,
- Temel sözcük türleri olan adların ve eylemlerin türleriyle birlikte ele alınması,

- Sözcük birlikteliklerinin ayrıntılı bir biçimde açıklanması ve öneminin vurgulanması,
- Katkısız eylem yapılarının farklı sözdizimsel konumda kullanılmalarının cümle anlamına etkilerinin irdelenmesi.

5. sınıf düzeyi için belirlenen kazanımlar ve öğretim hedefleri doğrultusunda katkısız eylem yapılarının öne çıkarıldığı bir etkinlik örneği hazırlanmıştır.

Etkinlik Örneği

BİLGİ KÜPÜ

Bu haftaki Bilgi Küpü köşemizde önce okyanusların serin sularına dalıp keşifler yapacağız daha sonra yeni buluşlara göz atıp bu eğlenceli ve heyecanlı bilim yolculuğumuzu uzayın derinliklerinde sonlandıracağız. Yapacağımız yolculukta hepimize keyifli okumalar diler, bizi takip ettiğiniz için teşekkür ederiz...

BİR DENİZ DEVİ: İKTİNOZOR

Bu adı daha önce duydunuz mu? İktinozorlar tarihin bilinen en büyük deniz sürüngenleridir. Ne kadar büyük olduklarını tahmin edebilir misiniz? Bir bisiklet, motosiklet ya da bir araba kadar büyük olabilirler mi? İki otobüs... Evet evet doğru duydunuz. İktinozorlar tam iki otobüs büyüklüğündedir.

İktinozorlar 202 milyon yıl önce dinazorlarla birlikte yaşamışlar. Bilim insanları bugüne kadar pek çok iktinozor fosili bulmuş ancak hâlâ eksik parçaların olduğunu söylüyorlar. Bu konuda bilimsel çalışmalarına devam eden paleontolog Dean Lomax'a göre tam bir kafatasına ve iskelet gibi daha fazla kanıtı ihtiyaç var. Kim bilir belki bir gün siz de iktinozor fosilleri bularak bilim insanlarına yardım edebilirsiniz.

ETKİNLİK 1

a) Aşağıdaki görsellerden metinle ilgili olanları bularak görselleri metinde geçen ifadelerle eşleştiriniz.

Resim 1 ( )

Resim 2 ( )

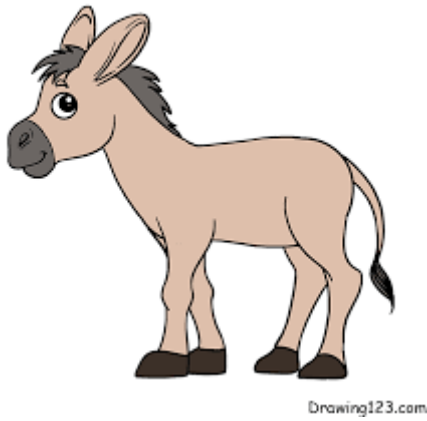
Resim 3 ( )

Resim 4 ( )

Resim 5 ( )

Resim 6 ( )

- a) İktinozorların ne kadar büyük olduklarını tahmin edebilir misiniz?
- b) İktinozorlar tam iki otobüs büyüklüğündedir.
- c) İktinozorlar 202 milyon yıl önce dinazorlarla birlikte yaşamışlar.
- d) Fosillerle ilgili bilimsel çalışmalarına devam eden paleontolog Dean Lomax'a göre tam bir kafatasına ve iskelet gibi daha fazla kanıtı ihtiyaç var.
- e) Kim bilir belki bir gün siz de iktinozor fosilleri bularak bilim insanlarına yardım edebilirsiniz.

b) Okuduğunuz iktinozor adlı metin kaç cümleden oluşmaktadır? Her cümlenin yüklemine bularak altını çiziniz.

Bu adı daha önce duydunuz mu?

İktinozorlar tarihin bilinen en büyük deniz sürüngenleridir.

Ne kadar büyük olduklarını tahmin edebilir misiniz?

Bir bisiklet, motosiklet ya da bir araba kadar büyük olabilirler mi? İki otobüs...

Evet evet doğru duydunuz.

İktinozorlar tam iki otobüs büyüklüğündedir.

İktinozorlar 202 milyon yıl önce dinazorlarla birlikte yaşamışlar.

Bilim insanları bugüne kadar pek çok iktinozor fosili bulmuş ancak hâlâ eksik parçaların olduğunu söylüyorlar.

Bu konuda bilimsel çalışmalarına devam eden paleontolog Dean Lomax'a göre tam bir kafatasına ve iskelet gibi daha fazla kanıtı ihtiyaç var.

Kim bilir belki bir gün siz de iktinozor fosilleri bularak bilim insanlarına yardım edebilirsiniz.

c) Bulduğunuz yüklemelerin ad mı eylem mi olduğunu arkadaşlarınızla tartışınız ve eylem türünde olan yüklemelerin kaç sözcükten oluştuğunu belirleyiniz.

duydunuz mu,

tahmin edebilir misiniz

olabilirler mi

duydunuz.

söylüyorlar

yardım edebilirsiniz

d) Metindeki cümlelerde eylem olmasına rağmen yüklem görevinde kullanılmayan sözcükler var mı? Varsa işaretleyiniz.

devam eden

bularak

bilinen

ETKİNLİK 2

a) Aşağıda anlamları verilen sözcükleri ve sözcük birlikteliklerini inceleyerek öğretmeninizin yardımıyla kendi örnek tümcelerinizi oluşturmaya çalışın.

Duymak: Bilgi almak, öğrenmek, haber almak. “Beni her yerde aradığınızı duydum.”

Kaygı duymak: Kaygılanmak. “Beni her yerde aramalarından kaygı duyuyorum.”

Örnek cümle:

Örnek cümle:

Tahmin: Yaklaşık olarak değerlendirme; oranlama.

Tahmin etmek: Yaklaşık olarak değerlendirmek, oranlamak.

Tahmin: İktinozorların büyüklüğüyle ilgili tahminlerimizi sıraladık.

Tahmin etmek: İktinozorların bu kadar büyük olduklarını tahmin etmiyorduk.

Örnek tümce:

Örnek tümce:

Devam: Sürme, sürüp gitme, kesilmeme, bitmeme.

Devam etmek: Başlanmış bir iş sürmek.

Devam: Sen çok çalışkan bir öğrencisin, böyle devam.

Devam etmek: Derslerine çalışmaya devam etmelisin.

Örnek tümce:

Örnek tümce:

Yardım: Kendi gücünü ve imkânlarını başka birinin iyiliği için kullanma; iane, muavenet.

Yardım etmek: Kendi gücünü, imkânlarını başka birinin iyiliği için kullanmak.

Yardım: Öğretmenimizin yardımları olmadan bu sözcükleri öğrenemeyiz

Yardım etmek: Öğretmenimiz metindeki sözcük ve sözcük birliktelikleri arasındaki farkı anlamamıza yardım ediyor.

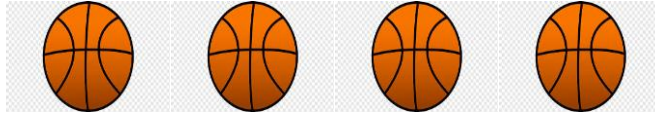
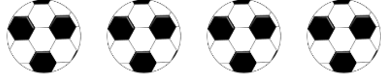
b) Aşağıda verilen sözcükleri ad ve eylem olarak türlerine ayırınız. Ad olan sözcükleri futbol kalesine, eylem olanları basket potasına atınız.

Güçlü olmak

takip etmek

cevap vermek almak

hedef olmak

Drawing123.com

c) Kaç tane gol ve basket atığınızı öğretmeninizle tartışınız.

DARBE ALDIKÇA GÜÇLÜ OLMAK: MUCİZEVİ MALZEME

Kaliforniya Üniversitesi'nde yaptığı çalışmalarla adından söz ettiren Yue Jessica Wang, mısır nişastasıyla suyu karıştırdığında giderek sertleşen bir karışım elde ettiğini fark etti. Wang, buradan yola çıkarak darbe aldıkça sertleşen ve iletken özelliği olan malzeme geliştirdiklerini ilan etti.

Wang ve arkadaşlarının keşfettikleri bu malzeme gelecekte akıllı saatlerin geliştirilmesine destek olacak. Ayrıca bu mucizevi malzeme sayesinde kalp ve damar hastalıkları takip edilebilecek hatta farklı kıyafetlerin yapımında yeni adımlar atılabilecek.

ETKİNLİK 1

a) Aşağıdaki görsellerle metinden alınan sözcükleri eşleştiriniz.

Resim 1 ( )

Resim 2 ( )

Resim 3 ( )

Resim 4 ( )

Resim 5 ( )

Resim 6 ( )

a) nişasta

b) akıl

c) mısır

d) akıllı saat

e) mısır nişastas1

f) saat

b) Aşağıdaki görsellerden hareketle oluşturulan örnek tümceleri inceleyiniz ve siz de görsel algınızı kullanarak yeni tümceler üretmeye çalışınız.

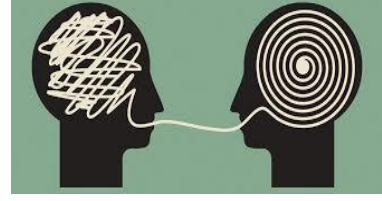
Resim 1 ( )

Resim 2 ( )

Resim (3)

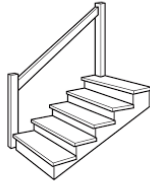
Ali okula geç kaldığını fark etti.

Yeni tümce:

Resim 1 ( )

Resim 2 ( )

Resim (3)

Nağme adım atarken muz kabuğunu fark etmedi.

Yeni tümce:

ETKİNLİK 2

a) Aşağıda bir ad ve bir eylemden oluşan iki sözcüklü eylemler karışık olarak verilmiştir. İki sözcükten oluşan bu eylemlerdeki adları okuma metnini inceleyerek eylem kutucuğuna yerleştiriniz.

Olacak

takip

destek

edebilecek

etti

ilan

b) Yukarıdaki kutucuklara yerleştirdiğiniz adlarla ilgili örnek tümceler verilmiştir.

Bu tümceleri öğretmeninizle inceleyerek yeni tümceler üretmeye çalışınız.

Örnek tümce 1: Sağlık bakanlığı deprem bölgesindeki insanlara erzak yardımı yapılacağını ilan etti.

Yeni tümce:

Örnek tümce 2: Büyük felaketler yaşandığında tüm uluslar birbirine destek olur.

Yeni tümce:

Örnek tümce 3: Kaybolan insanları telefon sinyalleriyle takip edebileceğiz.

Yeni tümce:

PLÜTON'UN KALBİ NASIL ATIYOR?

Güneş sisteminin küçük gezegenleri arasında yer alan Plüton'un kalbi olduğunu biliyor musunuz? Evet, doğru duydunuz Plüton'un bir kalbi var.

NASA'nın uzay aracı New Horizons, Plüton'ın yanından geçerken görüntüsünü kaydetti. Bu kaydı inceleyen bilim insanları gezegenin üzerinde kalbe benzeyen bir şekil olduğunu fark ettiler.

Uzmanlar Plüton'un üzerindeki kalp şeklinin nasıl oluştuğunu anlamak için araştırmalar yaptılar. Birden çok alan uzmanının dâhil olduğu araştırmalara göre kalp şekli, 640 kilometre genişliğinde, yüzde 15'i kayadan oluşan bir nesnenin gezegene çarpmasıyla oluşmuştu. Kim bilir belki bir gün siz de bu araştırmalardan cesaret alarak Plüton'un kalbini dinlemeye gidersiniz...

ETKİNLİK 1

a) Metinden alınan aşağıdaki tümcelerin yapısal farklılıklarını inceleyiniz.

Tümce 1: Evet, doğru duydunuz Plüton'un bir kalbi var.

Evet, siz doğru duydunuz. / Evet, Plüton'un bir kalbi var.

Tümce 2: Güneş sisteminin küçük gezegenleri arasında yer alan Plüton'un kalbi olduğunu biliyor musunuz?

Plüton Güneş sisteminin küçük gezegenleri arasında yer alır. / Plüton'un kalbi olduğunu biliyor musunuz?

Tümce 3: Birden çok alan uzmanının dâhil olduğu araştırmalara göre kalp şekli, 640 kilometre genişliğinde, yüzde 15'i kayadan oluşan bir nesnenin gezegene çarpmasıyla oluşmuştu.

Birden çok alan uzmanı araştırmalara dâhil oldu. / Yapılan araştırmalara göre kalp şekli bir nesnenin gezegene çarpmasıyla oluşmuş.

b) Aşağıdaki eylemleri kullanarak arkadaşınızla birlikte basit ve bileşik tümceler kurmaya çalışınız.

yer almak

fark etmek

araştırma yapmak

ETKİNLİK 2

a) Aşağıda verilen örnek tümceleri inceleyiniz ve tümcelerdeki yüklemelerin altını çizin.

Filenin sultanları en zor rakipler karşısında seyircisinden cesaret alıyor.

Üst üste galibiyet almak milli voleybolcularımıza cesaret veriyor.

Şirketin insan kaynakları müdürü son anda toplantıya dâhil oldu.

Öğretmenimiz yeni arkadaşımızı münazara grubumuza dâhil etti.

Okulumuzun mezuniyet törenini böyle hayal etmemiştim.

Genç yazarın bütün umutları hayal oldu.

b) Aşağıda verilen örneklerde özneyi ve yüklemi bularak altını çiziniz.

Nadir arkadaşının düğününde göbek attı.

Nadir arkadaşını dinleyince ona hak verdi.

Pınar yağmurda yürüyünce hasta oldu.

Pınar misafirlerine yemek yaptı.

Kayakçıların üzerine çığ düştü.

Kayakçılar çığın altında kaldı.

Atronotlar uzayda milyonlarca yıldız gördü.

c) Aşağıda verilen eylemleri ve türlerini arkadaşlarınızla tartışınız.

Görmek

İşitmek

Tatmak

Duymak

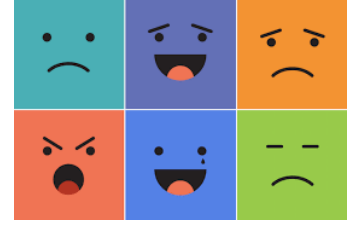
Dinlemek

Yemek yapmak
Oynamak
Göbek atmak
Alışveriş yapmak

Ağlamak
Sevinmek
Hayret etmek
Kızmak

Düşünmek
Anlamak
Tahmin etmek
Karar vermek

Sunulan alışma planı MEB Türkçe Dersi ğretim Programı (Ankara, 2019) temel alınarak oluşturulmuştur. Çalışma planı doğrultusunda hazırlanan etkinlik örneğinin amacı katkısız eylemlerin ve katkısız eylem yapılarının metinlerdeki farkındalığını artırmak ve konusal rollerin önemini vurgulamaktır. Etkinlikte sunulan metinler farklı ocuk dergilerinden alınarak bu tez çalışmasının yazarı tarafından yeniden düzenlenmiştir. Etkinlikte verilen sözcük tanımları Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğü'ndeki 1. anlam tanımlarıdır. Sözcük tanımlamalarında TDK Okullar İçin Türkçe Sözlük'n yerine Güncel Sözlük'n tercih edilmesinin sebebi evrimii okul sözlüklerine ulaşılamamasıdır.

KAYNAKÇA

- Aitchison, J. (2003). *Words in the mind. An introduction to the mental lexicon* (3. baskı). Oxford: Blackwell.
- Aksan, Y., Mersinli, Ü. ve Yaldır, Y. (2011). *İlköğretim Türkçe Ders Kitapları Derlemi ve Türkçe Ulusal Dil Derlemi Örneklemindeki Sözcük Sıklıkları*. Türkçe Öğretimi Üzerine Çalışmalar (1. baskı).
- Aksan, Y. ve diğerleri (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). In Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012). İstanbul. Türkiye. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>
- Aksan, Y. (2011). Derlem temelli sözcük anlambilimi çalışmalarının Türkçenin eğitime katkısı. Türkçenin eğitimi-öğretiminde kuramsal ve uygulamalı araştırmalar. Die Blaue Eule, Esen.
- Aksan, Y., Aksan, M., Mersinli, Ü., & Demirhan, U. U. (2017). *A frequency dictionary of Turkish*. London: Routledge. Önizleme sürümü
- Aksan, M. & Aksan, Y. (2018). Linguistic corpora: A view from Turkish (pp. 301-327). Kemal Oflazer & Murat Saraçlar (Eds.) *Studies in Turkish Language Processing*. Springer Verlag.
- Akşehirli, S. (2013). Türkçede *Et-* Katkısız Eyleminin Sözlüksel İşlevleri. Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer 2013, p. 481-494, ANKARA-TURKEY.
- Anthony, L. (2018). AntConc (Version 3.5.7) [Computer Software]. Tokyo, Japan: Waseda University. <http://www.laurenceanthony.net/software>
- Aslanoğlu, A. E. (2007). PIRLS 2001 Türkiye Verilerine Göre 4. Sınıf Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Becerileriyle İlişkili Faktörler (yayımlanmamış doktora tezi).

Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı
Ölçme ve Değerlendirme/Psikometri Programı. Ankara.

Baker, P., Hardie, A. Ve McEnery, T. (2006). *A Glossary of Corpus Linguistics*.
Edinburgh University Press.

Bakırlı, Ö. C. ve Düzdemir, Ş. (2010). E. Hemingway'in "Farewell to Arms" Adlı
Romanında "Savaş" Olgusuna Bakış Açısını "Eşdizimlilik" Çerçevesinde
Saptamaya Yönelik Bir Uygulama Çalışması. C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık
2010, Cilt: 34, Sayı: 2, 76-80.

Beaugrande, R. (2011). Text Linguistics. İçinde Zienkovski, J., Östman, J.O.,
Verschueren, J. (2011). *Discursive Pragmatics*. John Benjamins Publishings
Company.

Biber, D. (1986). Spoken and written textual dimensions in English: resolving the
contradictory findings, *Language* 62 (2): 384-414.

Biber, D., Johansson, S., Leech, G., ve diğ., (1999). *Longman grammar of spoken and
written English*. Harlow: Longman.

Brugman, Claudia (2001). "Light Verbs and Polysemy" *Language Sciences* 23, 551-578

Butt, M. (2003). The Light Verb Jungle. In *Harvard Working Papers in Linguistics*, G.
Aygen, C. Bower, and C. Quinn (haz.) 1-49. Volume 9, Papers from the
GSAS/Dudley House Workshop on Light Verbs.

Chomsky, N. (1957). *Syntactic structures*. Mouton.

Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*, MIT, Cambridge, Mass.

Erman, B., & Warren, B. (2000). The idiom principle and the open choice principle. *Text*
20, 1: 29-62 içinde Mutlu, G. ve Kaşlıoğlu, Ö. (2016). Vocabulary Size and
Collocational Knowledge of Turkish EFL Learners. *Eğitimde Kuram ve Uygulama,
Journal of Theory and Practice in Education: 1231.-1252.*

Evans, V. (2012). *Cognitive Linguistics*. WIREs Cogn Sci 2012. doi: 10.1002/wcs.1163.

- Fillmore, C. (1975). An alternative to checklist theories of meaning. *Proceedings of the Berkeley Linguistics Society*. 1975, 1:123-131.
- Firth, J.R. (1957). Modes of meaning. İçinde J.R. Firth (Ed.), *Papers in Linguistics 1934-1951*. (s. 190-215). Oxford: Oxford University Press.
- Foster, P. (2001). Rules and routines: A consideration of their role in the task-based language production of native and non-native speakers. In M. Bygate, P. içinde Mutlu, G. ve Kaşlıoğlu, Ö. (2016). Vocabulary Size and Collocational Knowledge of Turkish EFL Learners. *Eğitimde Kuram ve Uygulama, Journal of Theory and Practice in Education: 1231.-1252*.
- Ganji, M. (2012). The Effects on Reading Comprehension of Lexical Collocation Instruction, Subject Matter Knowledge and Cultural Schema. *Theory and Practice in Language Studies*. doi:10.4304/tpls.2.1.105-112.
- Gries, S. TH. (2009). *Quantitative Corpus Linguistics With R. A Practical Introduction*. Routledge, New York.
- Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman (English Language Series 9).
- Hanks, P. vd.(2006). “German Light Verb Constructions in Corpora and Dictionaries” *International Journal of Lexicography*, Vol. 19 No. 4, 439-457.
- Herbst, T. (1996). What are collocations: Sandy beaches or false teeth? *English Studies*, 77(4), 379–393.
- Jones, S. ve Sinclair, J. (1974). English lexical collocations: A study in computational linguistics. *Cahiers de Lexicologie*, 23(2), 15-61.
- Karimi-Doostan, G. (2005). “Light Verbs and Structural Case”. *Lingua* 115, 1737–1756.
- Kearns, K. (2002). Light Verbs in English. In <http://www.ling.canterbury.ac.nz/documents>.

- Lakoff, G. ve Thompson, H. (1975). Introduction to cognitive grammar. *Proceedings of the Berkeley Linguistics Society*. 1975, 1:295-313.
- Langacker, RW. (1978). The form and meaning of the English auxiliary. *Language*, 1978, 54:853-882.
- Leech, G. (1974). *Semantics*. Harmondsworth: Penguin.
- Maouene, J. (2011). "Object associations of early-learned light and heavy English verbs" *First Language*, 31(1), 109-132.
- Men, H. (2018). Vocabulary Increase and Collocation Learning, Chapter 2 The Notion of Collocation, DOI 10.1007/978-981-10-5822-6_2.
- Mersinli, Ümit & Yeşim Aksan (2016) A Methodology for Multi-word Unit Extraction in Turkish. *TurCling 2016*, 27-31.
- Milton, J. (2013) Measuring the contribution of vocabulary knowledge to proficiency in the four skills. *Eurosla Monographs Series 2, L2 vocabulary acquisition, knowledge and use*, 57-78.
- Nesselhauf, N. (2004). What are collocations? D. Allerton, N. Nesselhauf, & P. Skandera (Haz.), *Phraseological units: Basic concepts and their application* (s. 1–21). Basel: Schwabe.
- Özbay, A. Ş. (2016). The Potential of Corpus-Based Collocation Instruction on the Awareness Level of the Turkish EFL Students in Terms of Reading. *EPİC Series in Language and Linguistics*. Sayı 1, s. 331-340.
- Özder, H., Konedralı, G. ve Doğan, H. (2012). İlkokul Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Becerilerinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*. Cilt: 2, Sayı: 4.
- Püsküllüoğlu, A. (1998). *Türkçe deyimler sözlüğü* (2. baskı). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Sinclair, J. (1966). Beginning the study of lexis. İçinde C. Bazell, J. Catford, M. Halliday & R. Robins (haz.), *In memory of J. R. Firth* (pp. 410-430). London: Longman.

- Sinclair, J. (1987). Collocation: A progress report. In R. Steele & T. Threadgold (Haz.),
Language topics: Essays in honour of Michael Halliday (Sayı, 2, s. 319–331).
Amsterdam: Benjamins.
- Sinclair, J. (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: OUP.
- Sinclair, J. (2004). *Trust the text*. London: Routledge.
- Stevenson, S. vd.(2004). “Statistical Measures of the Semi-Productivity of Light Verb
Constructions” Proceedings of the Workshop on Multiword Expressions:
Integrating Processing,1-8 Halliday, et al. (Haz.), In memory of J. R. Firth (s. 410–
430). London: Longman.
- Stubbs, M. (1996). *Text and corpus analysis: Computer-assisted studies of
language and culture*. Oxford: Blackwell.
- Subaşı, L. (1988). *Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki
Örneklerin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi,
Ankara.
- Subaşı Uzun, L. (1991). Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri. *Dilbilim
Araştırmaları 1991*, 29-39.
- Talmy, L. (1975). *Syntax and Semantics 4*. New York: Academic Press; 1975, 181-238.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim tarihi: Mayıs, 2024,
<https://sozluk.gov.tr/>
- Uçar, A. (2007). Eylemde Çokanlamlılık ve Sözlük Girdisi Olarak Katkısız Eylemler.
XXI. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri.
- Uçar, A. (2010). Light Verb Constructions in Turkish Dictionaries Are they submeanings
of polysemous verbs?. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(1), 1-17.
- Uzun, G. L., Bozkurt, Ü. ve Erdoğan, T. (2011). Okuma süreci, okuma çıktıkları ve yaratıcı
okuma: İlköğretim öğrencileri üzerine gözlemler. *Theoretical and Applied*

researches on Turkish Language Teaching (haz. G. L. Uzun ve Ü. Bozkurt). Essen:
Die Blues Eule.

Ülper, H., Çetinkaya, G. ve Bayat, H. (2017). Okuduğunu Anlama Testinin Geliştirilmesi.
Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi. Cilt:18, Sayı:1, s. 175-187.

van Dijk, T.A. (1977). *Text and context*. Longman.

Wu, K. (2015). The Effect of Teaching Collocations on the Student's Perceptions toward
Language Learning. *Studies in English Language Learning. ISSN 2372-9740*
(Print) ISSN 2329-311X. Vol. 3, No. 3.

ÖZET

Bu tez çalışmasında katkısız eylem yapılarının ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metinsel eşdizimlilik görünümleri konusal rolleri ve üye yapıları çerçevesinde araştırılmıştır. Tümce içinde kendi başına bulunmayan, başka bir eylem ya da adıyla birlikte kullanılan ve soyutluk derecesi yüksek olan katkısız eylemler (Butt, 2003) sözlüksel ya da sözdizimsel olarak bir adla birlikte kullanılmayı gerektirmektedir. Bu gerektirim sonucunda ortaya çıkan katkısız eylem yapılarının ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde nasıl yer aldığının belirlenmesi ve anlambilim-sözdizim arakesitinde, başka bir ifadeyle katkısız eylem yapılarının metinsel eşdizimlilik ağı içerisinde irdelenmesi çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın konusu ve amacı gereği ortaya çıkan karmaşık veri katmanlarının çözümlenebilmesi için Veri Madenciliğine başvurulmuş, MEB onaylı 5., 6., 7., ve 8. sınıf Ortaokul Türkçe ders kitaplarıyla Python 3.10.8 programlama dili VsCode IDE'si ve Pandas kütüphanesinde özel amaçlı bir derlem oluşturulmuştur. Derlemde elde edilen veriler tümevarım ve tümdengelim yöntemleriyle birlikte Eşdizim Yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir. Çözümlemeler sonucunda *al-*, *at-*, *et-*, *dur-*, *ol-*, *yap-* ve *ver-* katkısız eylemlerinin farklı adlarla birleşerek katkısız eylem yapısına dönüştüğü ve dengeli olmayan sıklık dağılımıyla kitaplarda yer aldığı belirlenmiştir. Ortaokul Türkçe ders kitaplarında sunulan katkısız eylem yapılarının metin tümcelerinde sözdizimsel konum değişkenliği gösterdiği ve üye yapılarında *konu*, *kılıcı*, *deneyimleyen* başta olmak üzere Frawley (1992)'nin ulamlamasındaki tüm konusal rolleri farklı sıklıklarda taşıdığı tespit edilmiştir.

Bu araştırmanın bulguları ışığında ulaşılan vargıların Türkçedeki katkısız eylemlerin ve katkısız eylem yapılarının didaktik görünümünü ortaya koymakla birlikte Türkçenin hem anadili hem de yabancı dil olarak öğretimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu tez çalışmasının Türkçenin konusal rol hiyerarşisinin

oluşturulmasına öncülük edeceği ve konusal rollerle ilgili yapılacak sonraki çalışmalara kuramsal altyapı oluşturacağı savunulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Katkısız eylemler, katkısız eylem yapıları, metinsel eşdizimlilik, konusal roller ve üye yapısı.

ABSTRACT

In this dissertation, the textual collocation appearances of light verb constructions in secondary school Turkish textbooks were investigated within the framework of their thematic roles and argument structures. Light verbs, which are not appeared in the sentence on their own but are used together with another verb or noun and have a high degree of abstraction (Butt, 2003), require lexical or syntactical use with a noun. The main purpose of the study is to determine how the light verb constructions that emerge as a result of this requirement are included in the texts in secondary school Turkish textbooks and to examine them at the semantics-syntax intersection, in other words, within the textual collocation network of the light verb constructions.

In order to analyze the complex data layers that emerged due to the subject and purpose of this study, Data Mining was used, and a special-purpose corpus was created using the Python 3.10.8 programming language, the VsCode IDE and the Pandas library with the MEB-approved 5th, 6th, 7th and 8th grade secondary school Turkish textbooks. The data obtained from the corpus were analyzed using the Collocation Method together with inductive and deductive methods. As a result of the analysis, it was determined that the light verbs of *take*, *throw*, *do*, *stop*, *be*, *make* and *give* were combined with different names and turned into light verb constructions and were included in the books with an unbalanced frequency distribution. It has been determined that the light verb constructions presented in secondary school Turkish textbooks show syntactic position variability in text sentences and carry all the thematic roles in Frawley's (1992) classification, especially *agent*, *theme*, and *experiencer*, at different frequencies in the argument structures.

It is thought that the conclusions reached in the light of the findings of this research will contribute to the teaching of Turkish both as a native language and a foreign language, while revealing the didactic view of light verbs and light verb constructions in

Turkish. It is also argued that this dissertation will pioneer the creation of the thematic role hierarchy in Turkish and will form the theoretical basis for subsequent studies on thematic roles.

Keywords: Light verbs, light verb construction, textual collocation, thematic roles and argument structures.

EKLER

Ek 1. Katkısız Eylemlerin Sıklık Listesi

KEY	KE
dikkat etmek	52
devam etmek	39
tahmin etmek	32
yer almak	30
karar vermek	28
yardım etmek	26
cevap vermek	25
kabul etmek	24
ifade etmek	19
hayal etmek	16
merak etmek	16
hareket etmek	15
elde etmek	14
fark etmek	14
ad vermek	12
haber vermek	12
kontrol etmek	11
örnek vermek	11
takip etmek	10
teşekkür etmek	10
acele etmek	8
icat etmek	8
neden olmak	8
seyahat etmek	8
söz etmek	8
tercih etmek	8
mesaj vermek	7
mezun olmak	7
not almak	7
terk etmek	7
tespit etmek	7
yardımcı olmak	7
zarar vermek	7
belli etmek	6
dans etmek	6
ihmal etmek	6
ikram etmek	6

mutlu olmak	6
sohbet etmek	6
tavsiye etmek	6
temsil etmek	6
uygun olmak	6
yok olmak	6
ziyaret etmek	6
adım atmak	5
başarılı olmak	5
davet etmek	5
dikkate almak	5
gerçek olmak	5
itiraz etmek	5
sebeup olmak	5
spor yapmak	5
yok etmek	5
araştırma yapmak	4
bakım yapmak	4
bilgi vermek	4
çığlık atmak	4
dua etmek	4
egzersiz yapmak	4
eleştiri yapmak	4
farkında olmak	4
hata yapmak	4
hediye etmek	4
hizmet vermek	4
ikna etmek	4
isabet etmek	4
işaret etmek	4
kayak yapmak	4
koku almak	4
memnun olmak	4
mümkün olmak	4
müracaat etmek	4
selam vermek	4
tarif etmek	4

telefon etmek	4
var olmak	4
can vermek	3
düşman olmak	3
hayran olmak	3
hizmet etmek	3
ısrar etmek	3
icra etmek	3
inşa etmek	3
itiraf etmek	3
kavga etmek	3
mücadele etmek	3
öğüt vermek	3
rica etmek	3
sahip olmak	3
sarf etmek	3
şehit olmak	3
şekil vermek	3
şikayet etmek	3
tamir etmek	3
tat almak	3
terbiye etmek	3
yer vermek	3
alışveriş yapmak	2
anlam vermek	2
arz etmek	2
cenk etmek	2
dahil etmek	2
destek olmak	2
doğum yapmak	2
emek vermek	2
emin olmak	2
emir vermek	2
engel olmak	2
eser vermek	2
esir olmak	2
gezinti yapmak	2
gösteri yapmak	2

hitap etmek	2
iade etmek	2
icap etmek	2
idare etmek	2
iftihar etmek	2
ihtiyacı olmak	2
imal etmek	2
intikal etmek	2
isim vermek	2
karşılık vermek	2
konuşma yapmak	2
küfür etmek	2
mâl etmek	2
muayene etmek	2
müdahale etmek	2
müsaade etmek	2
nefret etmek	2
not etmek	2
rahat etmek	2
rahatsız etmek	2
razı etmek	2
reçete etmek	2
renk vermek	2
restore etmek	2
söz vermek	2
şahit olmak	2
şampiyon olmak	2
teslim olmak	2
yanıt vermek	2
yürüyüş yapmak	2
acı vermek	1
açıklama yapmak	1
aday olmak	1
ait olmak	1
alakadar etmek	1
alay etmek	1
anlayışlı olmak	1
ara vermek	1

armağan etmek	1
arzu etmek	1
atıf yapmak	1
ayırt etmek	1
azat etmek	1
banyo yapmak	1
baskın yapmak	1
beddua etmek	1
belli olmak	1
bloke etmek	1
bol olmak	1
buhar olmak	1
buyur etmek	1
caka yapmak	1
canlandırma yapmak	1
cesaret etmek	1
cesaret vermek	1
cevap almak	1
chat yapmak	1
çabuk olmak	1
çizim yapmak	1
dâhil olmak	1
dava etmek	1
değerlendirme yapmak	1
değişiklik yapmak	1
derece almak	1
ders almak	1
dert etmek	1
destek almak	1
destek vermek	1
destek yapmak	1
dost olmak	1
duyarlı olmak	1
eğitim almak	1
ele almak	1
emniyet etmek	1
enjekte etmek	1
etkili olmak	1
faydası olmak	1
feda olmak	1

fırsat vermek	1
filiz vermek	1
gayret etmek	1
gerek olmak	1
göbek atmak	1
göç etmek	1
gönüllü olmak	1
görev almak	1
görev yapmak	1
güç almak	1
güçlü olmak	1
güzel olmak	1
haberdar etmek	1
hak vermek	1
hakim olmak	1
hakını vermek	1
hapse atmak	1
hasta olmak	1
hastalık yapmak	1
hata etmek	1
hayal olmak	1
haz etmek	1
hedef almak	1
hedef olmak	1
hediye vermek	1
hız yapmak	1
hile yapmak	1
himaye etmek	1
hoş olmak	1
huzur vermek	1
hüküm vermek	1
hürmet etmek	1
ibadet etmek	1
icat yapmak	1
içine almak	1
iddia etmek	1
idrak etmek	1
ihraç etmek	1
ilan etmek	1
ilave etmek	1
iltifat etmek	1

imkan vermek	1
iniş yapmak	1
insan olmak	1
ispat etmek	1
israf etmek	1
işaret almak	1
işgal etmek	1
itibar etmek	1
iyilik yapmak	1
izin almak	1
kabasını almak	1
kahvaltı etmek	1
kamp yapmak	1
karar almak	1
karikatürize etmek	1
kariyer yapmak	1
katkısı olmak	1
kilo almak	1
komuta etmek	1
konser vermek	1
kör olmak	1
kötü olmak	1
lazım olmak	1
mağlup olmak	1
meram etmek	1
mesaj almak	1
meşgul etmek	1
meşgul olmak	1
metin olmak	1
meyve vermek	1
minnettara etmek	1
mola vermek	1
monte etmek	1
muhtaç olmak	1
mutlu etmek	1
mutluluk vermek	1
nasihat etmek	1
nişan almak	1
not vermek	1
ok atmak	1

oy vermek	1
ödev yapmak	1
ödül vermek	1
öncü olmak	1
önem vermek	1
öneri yapmak	1
pazarlık etmek	1
pes etmek	1
piknik yapmak	1
plan yapmak	1
pratik yapmak	1
rol almak	1
sağır olmak	1
sağlam olmak	1
sağlıklı olmak	1
sakin olmak	1
sarhoş olmak	1
savaş vermek	1
selam durmak	1
sembolize etmek	1
ses etmek	1
ses vermek	1
sırtına almak	1
sipariş vermek	1
sokağa atmak	1
su vermek	1
şad olmak	1
şikayetçi olmak	1
tahayyül etmek	1
taklit etmek	1
talep etmek	1
tanzim etmek	1
tavsiye almak	1
tayin etmek	1
tebrik etmek	1
tedavi olmak	1
tekrar etmek	1
telkin etmek	1
temas etmek	1

tembellik yapmak	1
tebiih etmek	1
temin etmek	1
tepkii vermek	1
tereddüt etmek	1
tesahup etmek	1
teselli etmek	1
tesis etmek	1
teslim etmek	1
teşekkül etmek	1
teşhir etmek	1
teşkil etmek	1
tevakkuf etmek	1
tıraş etmek	1
tuzlu olmak	1
uslu durmak	1
uzak durmak	1
ümit etmek	1
üye olmak	1
vaaz vermek	1
vaftiz etmek	1
vaki olmak	1
var etmek	1
veda etmek	1
vekalet vermek	1
yararı olmak	1
yatalak olmak	1
yerinde olmak	1
yeterli olmak	1
yol vermek	1
yolcu etmek	1
yolculuk yapmak	1
yön vermek	1
zahmet etmek	1
zararlı olmak	1
zorunda olmak	1

Ek 2. Tümlşik Veri Seti Pivot Tablosu

KEY	ÜYE SAYISI
acele etmek	1,75
acı vermek	2
ad vermek	2
aday olmak	2
adım atmak	1,75
ait olmak	1
alay etmek	2
alışveriş yapmak	1
anlam vermek	2
anlayışlı olmak	1
ara vermek	2
araştırma yapmak	1,75
armağan etmek	3
arz etmek	2,5
atıf yapmak	3
açıklama yapmak	1
baskın yapmak	1
başarılı olmak	1
beddua etmek	1
belli etmek	1,33333333
bilgi vermek	2
bloke etmek	2
bol olmak	1
can vermek	2
cesaret etmek	2
cevap vermek	1,61538462
chat yapmak	3
dans etmek	1,5
dava etmek	2
davet etmek	3
ders almak	2
dert etmek	2
destek almak	2
destek olmak	2
destek yapmak	2
devam etmek	1,82142857
değerlendirme yapmak	2
değişiklik yapmak	1
dikkat etmek	1,88235294

dikkate almak	2
dost olmak	2
doğum yapmak	2
dua etmek	1,25
dâhil etmek	3
dâhil olmak	1
düşman olmak	1,66666667
egzersiz yapmak	1
elde etmek	2,16666667
eleştiri yapmak	1,25
emek vermek	1
emin olmak	2
emir vermek	1,5
emniyet etmek	3
engel olmak	1
enjekte etmek	3
eser vermek	2
esir olmak	1
etkili olmak	1
eğitim almak	1
fark etmek	2,125
farkında olmak	1,25
filiz vermek	1
gerçek olmak	1,33333333
gezinti yapmak	1
göbek atmak	1
gönüllü olmak	2
görev almak	2
görev yapmak	1
gösteri yapmak	2
göç etmek	1
güç almak	2
haber vermek	2
haberdar etmek	3
hakim olmak	1
hakkını vermek	1
hapse atmak	2
hareket etmek	1,44444444
hata etmek	1
hata yapmak	1
hayal etmek	1,85714286

hayran olmak	1,666667
haz etmek	1
hediye etmek	2,75
hediye vermek	1
hile yapmak	1
himaye etmek	1
hitap etmek	2
hizmet etmek	2
hizmet vermek	1
hız yapmak	1
iade etmek	3
ibadet etmek	1
icat etmek	1,8
icra etmek	2
idare etmek	2
iddia etmek	2
idrak etmek	1
ifade etmek	2,125
iftihar etmek	1,5
ihmal etmek	2
ihraç etmek	3
ihtiyacı olmak	1
ikna etmek	2,25
ikram etmek	2,166667
imal etmek	2
iniş yapmak	2
insan olmak	1
intikal etmek	1
inşa etmek	1,666667
isim vermek	1
ispat etmek	3
itiraf etmek	1,333333
itiraz etmek	1,4
izin almak	2
izin vermek	1,6
işaret almak	2
işaret etmek	1,666667
kabasını almak	1
kabul etmek	1,933333
kamp yapmak	1
karar almak	1
karar vermek	1,384615

kariyer yapmak	2
karşılık vermek	1
katkısı olmak	2
kavga etmek	1,5
kayak yapmak	1
komuta etmek	2
konser vermek	2
kontrol etmek	2,666667
konuşma yapmak	1
kör olmak	2
kötü olmak	1
küfür etmek	1
lazım olmak	2
mal etmek	1
memnun olmak	1
merak etmek	1,714286
mesaj almak	2
mesaj vermek	1,571429
meyve vermek	1
mezun olmak	1,714286
meşgul etmek	2
meşgul olmak	1
mola vermek	1
monte etmek	1
muayene etmek	2
muhtaç olmak	1
mutlu etmek	2
mutlu olmak	1,2
mâl etmek	2
mücadele etmek	1,333333
mümkün olmak	1
müracaat etmek	1,75
müsaade etmek	1,5
nasihat etmek	1
neden olmak	1,142857
nefret etmek	2
not almak	2,5
not etmek	2
not vermek	2
oy vermek	2
pazarlık etmek	2
plan yapmak	1

pratik yapmak	2
rahatsız etmek	2
renk vermek	1
renk vermek	1
restore etmek	2
rica etmek	2
sahip olmak	1,5
sakin olmak	1
sarf etmek	2
sarhoş olmak	2
sağlam olmak	1
sağır olmak	2
sebeup olmak	1,333333
sembolize etmek	2
ses etmek	1
ses vermek	1
seyahat etmek	1,625
sohbet etmek	1
sokağa atmak	2
spor yapmak	1
söz etmek	2,142857
söz vermek	1
tahayyül etmek	2
tahmin etmek	2,47619
takip etmek	2,2
taklit etmek	1
talep etmek	2
tamir etmek	2
tanzim etmek	2
tarif etmek	2,333333
tarif etti	1
tavsiye almak	1
tavsiye etmek	2
tayin etmek	4
tebrik etmek	1
tedavi olmak	2
telefon etmek	1,75
tembellik yapmak	1
temin etmek	2
temsil etmek	2
tepki vermek	2
terbiye etmek	2

tercih etmek	2,333333
tereddüt etmek	1
terk etmek	1,8
tesahup etmek	1
teselli etmek	1
tesis etmek	1
teslim etmek	3
teslim olmak	1
tespit etmek	2,333333
tevakkuf etmek	1
teşekkül etmek	2
teşekkür etmek	1,555556
teşhir etmek	1
tuzlu olmak	1
tıraş etmek	2
uslu durmak	1
uygun olmak	1
uzak durmak	2
vaftiz etmek	3
vaki olmak	1
var etmek	2
var olmak	1,5
veda etmek	2
vekalet vermek	2
yanıt vermek	1,5
yardım etmek	1,6
yardımcı olmak	1,75
yatalak olmak	1
yer almak	2
yer vermek	2,666667
yerinde olmak	1
yok etmek	2
yok olmak	1,333333
yol vermek	2
yolcu etmek	2
yolculuk yapmak	1
yön vermek	1
yürüyüş yapmak	1,5
zarar vermek	2
ziyaret etmek	2,2
zorunda olmak	2
çabuk olmak	1
çizim yapmak	1

çığlık atmak	1
önem vermek	2
örnek vermek	1,5
üye olmak	1
ısrar etmek	1,333333
şahit olmak	2
şampiyon olmak	1,5
şehit olmak	1,5
şekil vermek	1
şikayet etmek	1
şikayetçi olmak	1